

YALAKOVA'DAN YALOVA'YA

Prof. Dr. Halil İnalçık Anısına

Yalova Tarihi Araştırmaları

T.C. Yalova İl Özel İdaresi

Adnan Menderes Mah.
Şehit Ömer Faydalı Caddesi No: 201 YALOVA
E-Posta: 77ilozelidare@icisleri.gov.tr
Telefon: 0 (226) 814 10 48
Fax: 0 (226) 812 43 16

YALAKOVA'DAN YALOVA'YA Prof. Dr. Halil İnalçık Anısına Yalova Tarihi Araştırmaları

Editör:

Doç. Dr. Hacer Karabağ

Yayın Kurulu:

Prof. Dr. Özer Ergenç
Prof. Dr. Feridun Emecen
Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu

ISBN 978-625-7094-01-6

1. Basım: Ekim 2022

Yayın Hazırlık: Gaye Kitabevi

Kapak Tasarımı: Yüstra Tatar

Baskı:

SALMAT BASIM YAYINCILIK
Zübeyde Hanım Mah. Sebzebahçeleri Cad.
(B.San.1. Cadde) Arpacıoğlu İşhanı No: 95/1
İskitler Altındağ/ANKARA Tel: 0312 341 10 20
Sertifika No: 47771

Yalakova'dan Yalova'ya

Prof. Dr. Halil İnalçık Anısına
Yalova Tarihi Araştırmaları

Editör:

Doç. Dr. Hacer Karabağ

Yayın Kurulu:

Prof. Dr. Özer Ergenç
Prof. Dr. Feridun Emecen
Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu

Gaye Kitabevi

BURSA 2022

İÇİNDEKİLER

Sunuş 7

Sunuş 9

Önsöz 11

Osmanlı Gerçeği ve Yalova 13

Özer Ergenç

Osman Gazi'nin Kazandığı 27 Temmuz 1302 Yalak-ova (Bapheus)
Zaferinin Tarihi Önemi 16

Yusuf Oğuzoğlu

Bafeus Savaşı'nın Arka Planı: Neler Oldu? 20

Feridun M. Emecen

Georgios Pakhymeres'in *Συγγραφικὴν Ἱστοριῶν* = *Syngraphikōn
Historiōn* = Tarihsel İlişkiler Adlı Eserinde Coğrafya 29

Murat Keçiş

Osmanlı'nın Kuruluş Döneminde Dil ve Edebiyat 51

Hatice Şahin

Yalova/Altınova Çobankale'nin İnşa Tarihi Hakkında Tespitler 62

Selçuk Seçkin

Turhan Doğan

Orhangazi ve Karamürsel Alp'in Yalakova (Yalova) Sahillerindeki
Faaliyetleri 76

Metin Ataç

Yavuz Sultan Selim Evkâfı'nın Yalakabad'daki Emlâkine Dair Bazı
Tespitler 84

Muhammed Ceyhan

Tahrir Defterlerine Göre XV-XVI. Yüzyılda Kocaeli Livasında
Müslümanlaşma 93

Raif Kaplanoğlu

“Kudret-i İlâhiyye” İle Isınmış Hamam Suyu:
Yalova Termal Suyu 118

Melek Gençboyacı

Dağ Hamamından Termale: Osmanlı'nın Son Döneminde Yalova
Kaplıca Bölgesinde Dönüşüm ve Sosyokültürel Hayat 132

Kemalettin Kuzucu

Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Arşiv Kayıtlarında Yalova'dan
İstanbul'a Taşınan Muhacirler (1921-1922) 191

Hacer Karabağ

Yalova İli Köyleri Sözlü Tarih ve Kültür Envanterleri Kitabı
Bağlamında Yalova'da Bulunan Manav Köyleri 222

Cihan Yalvar

Geyikdere Köyü Mezarlığında Bulunan Orta Asya Tipindeki Bir
Heykel 238

Adil Yılmaz

Sunuş

Prof. Dr. Halil İnalçık, 21 Ağustos 2003 tarihinde Yalova'da "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu" başlıklı konuşmasında "Tüm gazilerin etrafında toplanması ve dolayısıyla Osman Gazi'nin karizmatik bir lider olması bu bölgede kazandığı Bafeus Savaşı'na bağlıdır. Dolayısıyla, Osman Gazi'nin Hersek'te kazandığı bu savaş, hanedanlığın kuruluşunu apaçık gösteren bir zaferdir. Hanedanlığın kuruluşunun kesin tarihini Yunanlı Pahimeres vermektedir. Bu tarih 27 Temmuz 1302'dir. Bu suretle Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihini bu olaya bağlı tutarak tespit etmiş bulunuyoruz. Bunun vuku bulduğu yer de burası Yalova'dır." diyerek; Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna ilişkin yeni bir tartışma başlatmış ve Yalova kentinin önemine vurgu yapmıştır.

Yalova Valiliği, Yalova İl Özel İdaresi ve Halil İnalçık Osmanlı Tarihi Araştırmaları Enstitüsü iş birliğiyle değerli bilim insanı merhum İnalçık Hoca'nın açtığı yolda, her yıl 27 Temmuz'a denk gelen gün sempozyum gerçekleştiriyor ve birbirinden değerli akademisyenlerimizin çalışmalarını kitaplaştırıyoruz. Bu çalışmaların üç kitada hüküm sürmüş Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemine ışık tutmakla birlikte Yalova kent tarihine de katkıda bulunacağını umut ediyoruz.

100 yıllık uzun ömrünü Türk Milletine ve onun büyük tarihine adayan; kendisini daima hayırla ve rahmetle yad ettiğimiz Prof. Dr. Halil İnalçık anısına düzenlenen bu kitap; inanıyorum ki değerli bir bilgi kaynağı olarak, tarihin akışı içerisinde kendine özel bir yer edinecektir. Bilimsel çalışmalarıyla katkı sağlayan değerli bilim insanlarına şükranlarımı ve tebriklerimi sunuyor, kitapta ortaya konan yeni bilgilerin de özellikle genç araştırmacılara ve tarih meraklılarına yol göstermesini diliyorum.

Muammer Erol

Yalova Valisi

Sunuş

Immanuel Wallerstein'in "Onu dar anlamda bir tarihçi olarak düşünmek yetersiz kalır. Tarih disiplinine bizzat şekil vermiş, kendi metodolojisini ve bilgi birikimini kazandırmıştır" dediği Halil İnalçık Hoca'mız, kendisinin tarihe bakışını "Benim tarih anlayışım devletlerin tarihini ortaya çıkarmaktan ziyade halkın tarihini, halkın geçmişte nasıl yaşadığını, sosyal hayatını, ekonomisini, gündelik yaşantısını ve bunları belirleyen şartları ortaya çıkarmaktır." cümleleriyle ifade ediyordu. Aynı zamanda bir ilişkiler ağı olarak da tarif edilen toplumun geçmiş yaşantısı; bugünü anlamamıza ve gelecek ile ilgili planlar yapmamıza imkan sağlayacak verileri içermektedir. Bu nedenle yaşadığımız şehrin tarihsel serüvenine ve bu topraklar üzerinde yaşamış insanların geçmişe dair pratiklerine ilgi duyuyoruz.

Yalova, birçoklarının zannettiğinin aksine tarih boyunca kadim bir toplumsal geleneğin taşıyıcısı olmuştur. Bizler, Halil İnalçık'ın bıraktığı izleri takip ederek; bu gerçeğin hangi somut olaylara ve olgulara dayandığını daha iyi anlıyoruz. İnalçık'ın hatırasını yaşatmak ve onun ilmi yolunu takip etmek amacıyla gerçekleştirdiğimiz bu bilimsel toplantılar, aynı zamanda da Yalova'yı dünü, bugünü ve yarını ile birlikte düşünmemize de imkan sağlıyor.

Bu nedenle elinizde tuttuğunuz kitap, sadece olayların tarihini değil aynı zamanda bu olayların şehrimizin oluşumuna ve gelişimine etkisini de açıklamaya ve anlamaya çalışmaktadır. Okuyucunun "Yalakova' dan Yalova'ya" ismini verdiğimiz bu kitapta yer alan bütün makaleleri keyifle okuyacağını düşünüyor, bu önemli bilgilerle bizleri buluşturan değerli tarihçilerimize ve süreçte emeği geçen bütün arkadaşlarımıza çok teşekkür ediyorum.

Hasan Soygüzel

Yalova İl Genel Meclis Başkanı

Önsöz

Yalova, hem Osmanlı hem de Cumhuriyet tarihimiz açısından özel bir öneme sahip kentimizdir. Prof. Dr. Halil İnalçık, Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihi olarak 27 Temmuz 1302 Bafeus Savaşı'nı işaret etmekte ve savaşın gerçekleştiği yerin de Yalova olduğunun altını çizmektedir. Kent, Cumhuriyet döneminde de Mustafa Kemal Atatürk'ün "*Yalova benim kentimdir.*" sözüne mazhar olmuştur. Elimizdeki kitap, böylesi büyük bir öneme sahip olan kentin tarihine katkıda bulunmak amacıyla Yalova Valiliği ve Yalova İl Özel İdaresinin destekleriyle hazırlanmıştır. Çok değerli bilim insanlarının ve araştırmacıların çalışmalarını bir araya getiren kitap, literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır kanaatindeyim.

Bu kitabın hazırlanması sürecinde desteklerini esirgemeyen Yalova Valimiz Sayın Muammer Erol'a ve Yalova İl Genel Meclis Başkanı Sayın Hasan Soygüzel'e çok teşekkür ediyorum. Ayrıca eserin hazırlık aşamasında emeği geçen Yalova İl Özel İdare personeli Yüstra Tatar'a içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Doç. Dr. Hacer Karabağ

Osmanlı Gerçeği ve Yalova

Özer Ergenç*

Osmanlı gerçeği dediğim zaman şunu kastediyorum: Anadolu'nun Türkleşme tarihi ile ilgili olarak bilgilerimizi eğer hatırlayacak olursak, Anadolu'nun Türkleşmesi döneminde Osmanlı belgelerinin dili ile iki Tevaif-i Mülük Dönemi vardır. Birincisi 1071'den sonra Anadolu'ya artık kesin olarak yerleşmek üzere gelen Türklerin Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde oluşturdıkları beyliklerdir. On birinci yüzyıl ve devamında kurulan bu beylikler dönemi, Türk tarihinde Birinci Beylikler Dönemi, (Birinci Gazi Beylikler Dönemi) olarak bilinir. Anadolu Türkleşmesi tarihinde bu beyliklerin bir tanesi, Türkiye Selçukluları veya Anadolu Selçukluları dediğimiz siyasal kuruluş, Anadolu'nun tamamına hâkim olmuş, siyasal birliğini sağlamıştır. Ardından Bizans'ı Rumeli ve İstanbul çevresine doğru gerileterek bütün Anadolu'ya hâkim olmuştur. Ama on üçüncü yüzyılda Türkiye Selçukluları Devleti'nin Anadolu'daki siyasal hakimiyeti ve Anadolu'nun bütününe girişkin egemenliği, bir takım Moğol baskıları sebebi ile kesintiye uğramış ve Anadolu'daki siyasal birlik bozulmuştur. Türkiye Selçuklularının bu Anadolu'ya hâkim oldukları dönemde Kastamonu'dan Fethiye Körfezine kadar bir yay şeklinde uzanan bölge, uçlar bölgesidir. Anadolu Selçuklu Sultanları bu uçlardaki emirlerin başlarına bir emir dahil ederdi ve ona Emir'ül Ümera el-ucât adı verilirdi. Siyasal hakimiyet kalktıktan sonra bu uçlardaki beylikler, bağımsız hareket eder hale gelmiştir. Sayıları 20'nin üzerinde olan bu Türkmen Beylikleri, bağımsız hareket ettiklerinden dolayı hepsi

* Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü,
e-Posta: oergenc@bilkent.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1755-1952.

birer beylik durumuna gelerek İkinci Beylikler Dönemini (İkinci Gazi Beylikler Dönemi) oluşturmuşlardır.

Osmanlılar, Anadolu Türk tarihinde, bu beyliklerden bir tanesidir ve o zamanki konumlarına bakarsak eğer bu beylikler içinde hemen hemen siyasal alan olarak en küçük alanı işgal etmektedirler. Ama öyle bir gelişme süreci yaşanmıştır ki bu beylikler içinde en küçük görünen Osmanlılar hem Bizans'a karşı hem de diğer beyliklerin aleyhine gelişme göstermişlerdir.

Şimdi ilk olarak sorulması gereken bu nasıl oldu? Bu İkinci Beylikler Dönemi içindeki Osmanlılar, diğer beyliklerden farklılaşarak böyle bir gelişmeyi nasıl sağladılar? Ve bunun Yalova ile ilişkisi nedir? Kuzey Batı Anadolu'dan başlayıp Rumeli'ye atlayarak fetihler gerçekleştiren Osmanlılar, günümüze kadar devam edecek olan bir Anadolu-Rumeli Birliğini gerçekleştirmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu, bu Anadolu-Rumeli Birliği'nin üzerinde oluşmuş ve gelişmiştir. Uzun yüzyıllar ve senelerce sınırlarını doğuda İran Yaylalarından, Tuna Havzasına kadar genişleten, Deşt-i Kıpçak denilen Güney Rusya bozkırlarından Kuzey Afrika'ya kadar geniş bir alanda büyük bir imparatorluğa dönüşen Osmanlıların meyvesi, Anadolu-Rumeli Birliğidir. Eğer düşünecek olursak I. Dünya Savaşından sonra bu uzun ömürlü imparatorluk, siyasi hayatını tamamladığı anda bile Anadolu-Rumeli Birliği bozulmamıştır. Aslında bugünkü devletimizin de önemli bir bölümü Anadolu ve Rumeli'dir ve Rumeli'de de de hatırı sayılır bir Türk varlığının gerçekleşmesi Osmanlılar sayesinde mümkün olmuştur.

Böyle bir durumda birinci sorunun cevabı, Osmanlıların Bizans'a en yakın yerde bulunmaları ve Bizans'a karşı bir gaza faaliyeti göstermeleri, onların diğer beylikler arasında önemli bir üstünlüğü olmuştur. Yine Osmanlıların ünü bu vesileyle yayılmış ve uçlarda bu çeşitli Türkmen Beylerinin biraz da irsî bağlantılarıyla oluşmuş alanda, Osmanlılar, yükselen ünleri ile kuvvetlerini gittikçe arttırmıştır. Onlara büyük katılımlar olmuş ve uç hayatı birbiriyle bağlantılı olan yüksek bir kültüre dönüşmeye başlamıştır. Bu iki gerçek içinde Halil Hocamızın Osmanlı kaynaklarını ve Bizans kaynaklarını karşılaştırmalı yorumlayarak ilk kez açıkladığı üzere, Bafeus Savaşı bu gelişmenin özellikle de Bizans aleyhine gelişmenin en önemli aşamalıdan birisidir. Çünkü burada Bizans'ın bir İmparatorluk ordusu mağlup

edilmiştir. Öyle küçük tekfur kuvvetlerinden oluşmayan bir imparatorluk ordusuna karşı büyük bir zafer kazanılmıştır. Tıpkı 200 yıl önce 1071’de olduğu gibi. İşte bu yer, bu bölge Yalova’dır. Bu bağlamda açıkça ifade edebiliriz ki Yalova, bir anlamda Osmanlı’nın yükselişini de sağlayan önemli bir belge ve olaydır.

Osman Gazi'nin Kazandığı 27 Temmuz 1302 Yalak-ova (Bapheus) Zaferinin Tarihi Önemi

Yusuf Oğuzoğlu*

Osman Gazi'yi, 27 Temmuz 1302'nin birkaç yıl öncesinde Söğüt'te görüyoruz. Söğüt, küçük bir yer; oraya gidenler bilirler, yani geniş bir kitleyi böyle iskân edecek bir coğrafi yapıya da sahip değil. Ama orada Osman Gazi'nin hızla ileri atılıp, 1299'da İnegöl'ü fethettiği, Yarhisar'ı fethettiği yine Türkçe olarak Yenişehir'i kurduğu olayını görüyoruz. Yani 1299'da birdenbire bunlar gerçekleşmiş bu büyük bir hadisedir. Birkaç yüz çadırlık Domaniç'e kadar gidip gelen bir kitle, nasıl olur da şimdi bu başarıyı gösteriyor? Elbet işte bunu destekleyen, bu arka planda Anadolu'daki sosyal ekonomik gelişmeler giriyor işin içine. Burada İznik Surları var 1301 yılında Osman Gazi, İznik'i kuşattı ki kendisi Yenişehir'deydi. İznik'in çevresine iki havale kulesi yaptırdı. Biri Dırazali biri Sakarya yönüne giden yolun başladığı yere ve İznik'i almak için harekete geçti. Tabi bu Bizans'ta yankılar uyandırdı. İmparator Andronikos o zamana kadar pek müdahale edemediği bu bölgeye ordu göndermek zorunda kaldı. Çünkü Andronikos Balkanlarda Sırp Kralı ile savaş halinde idi. Bulgarlar ile savaş halinde idi yani başı dertteydi. Anadolu'daki Türkmen Beyleri Germiyanoğlu, Menteşeoğlu onlar da yavaş yavaş gazalara başlamıştı. Bu durumda çaresiz olarak eski kutsal İznik Kentine müdahale etmek durumunda kaldı. İşte bu olay da Yalak-ova Zaferini beraberinde getirdi.

Halil İncalcık Yalak-ova Savaşına ilişkin ulaştığı sonuçları çağdaş Bizans kaynağı Pachymeres ve onunla örtüşen anonim

* Prof. Dr., Emekli Düzce Üniversitesi Tarih Bölümü,
e-Posta: yoguzoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0167-6283.

Tevârih-i Âli Osman ve diğer kroniklerin verdiği bilgiler üzerine tesis etmiştir. Halil İnalcık ayrıca titiz bir şekilde saha çalışmaları yaparak elde ettiği sonuçları bilimsel bilgiye dönüştürmüştür.

Yalak-Dere vadisini izleyerek İznik'ten gelen ana yol üzerindeki Koyun-Hisarı, Yalak-ovası'na çıkmadan önce tepede yer alır. Karşısında Bapheus Kalesi ve yerleşim yeri vardır. Yalak-ova'nın deniz kıyısında ise antik Hersek İskeleyi (Hersek Dili) bulunur. Anonim Tevârih-i Al-i Osman'da şöyle anlatılmaktadır:

“Osman Gazi bu tarafda iller açardı. Gelüp Köprü-Hisarın yağma ile alup feth etti. Andan gelüp İznik'i hisar etti. İstanbul Tekfuru bu hâle vakıf oldu, hayli gemiler cem' edüp içine çok Leşkerler koyup gönderdiler, Yalok-ovası çıkıklar andan İznik üzerine varalar, gâzileri gâfilen basalar.

Bu yandan kâfirler dahi gemilerin sürüp varup ol Yalak-Ovası'nda denizden ol kenâra iskele urupbir gece çıkmağa başladılar, kuruya döküldüler. Bu kez Yalak-Ovası'na doluştular. Kim ol vakt bu Yalak-Ovası sarp dağlar ve sarp hisarlardı ve hem bi-nihâye iller vilâyetlerdi ve şenlik yerlerdi. ... Şöyle rivâyet ederler kim, ol yörenin şenlik olmasına birkaç sebab beyân etdiler. Biri ol kim, sarp yerlerdi; ikincisi ol kim gâzilerden ürküp gelen dahi anda gelmişti”.

Bizans imparatorluk ordusuna karşı kazanılan Yalak-ova Zaferi, Osman'ı bölgede sivrilen karizmatik bir bey durumunda yükseltmiştir. Barkan'a göre demografik olgu Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunu izah eden önemli olgudur: *“Bu olay, Anadolu'da büyük bir kesafet teşkil edecek şekilde sıkışmış kalmış olan halk yığınlarının ve bu arada bilhassa göçebe Türkmen aşiretlerinin boş toprak bularak yayılma ihtiyacına”* bağlanır. *“İmparatorluğun teşekkülü tarihi, biraz da bu nüfus kalabalıklarının yer ve yurt değiştirmesi ve yeni ülkelerde kendilerine vatan kurması faaliyetinin bir tarihidir.”*

Pachymeres, bu zaferle Osman'ın şöhretinin Paflagonya (Kastamonu) bölgesine yayıldığını ve gazilerin onun bayrağı altına koşuştuklarını kaydeder. 15. yy. sonlarında tarihçi Neşri,

onun beyliğini bu tarihe koymakla haklıdır. Bapheus Savaşı, Osman'a hanedan kurucusu bir bey prestiji kazandırmış, kendisinden sonra oğlu Orhan rakipsiz beylik tahtına geçmiştir.

Yalakova zaferinden sonra neler oldu? İmparator yenilince Bursa yöresindeki tekfurlara bir bakıma “*kendi başınızın çaresine bakın, birleşin Türkleri Yenişehir'den atın*” talimatını verdi. Onlar da hemen bir yıl sonra 1303 tarihinde birleştiler ve Yenişehir Ovasına girdiler. Ama oradaki Dimboz denilen yerde bu boğaz yerde, Osman Gazi onları karşıladı ve “*gayet kırgın oldu*” diyor kaynaklar. Büyük bir savaş oldu. Halil Hoca oraları gezdiğinde bu makilik alanlarda birçok isimsiz mezar taşına rastladı. Yani savaşın kalıntıları oralarda duruyor. Bu konuya belediyelerin değinmesi ve bunları ortaya çıkarması lazım ki bu önemlidir. Çünkü bu olay Bursa'nın kuşatmasının Uluabata ve Apolyont'a kadar uzanan bölgeye Türkmenlerin gitmesini beraberinde getirdi.

1304'te Sakarya'da Geyve taraflarına gidiyor Osman Gazi. İstanbul karşısına akınlar var. Pachymeres, 1304 için “*Tüm Mesothynia akıncıların ayakları altına düştü... Chélé (Şile) ve Anadolu kavağındaki tepede Hiéron (Yoros) kaleleri onların saldırılarına hedef oldu. Chalcédon (Kadıköy) halkı güç duruma düştü.*” demektedir. 1304 yani 1303'ün hemen sonraki yılında bu kez karşı tarafa gaziler gidiyorlar. Körfezin güneyinde topçu iskelesi Yalova halkı İzmit Yalova arası gene Pachymeresin de dediği gibi bu gazilerin akınlarına uğruyor.

Savaşın sosyal sonuçlarına baktığımız da şu unsurları görmekteyiz:

1- 1303 yılında Kite'nin fethinden sonra Bursa'nın batısındaki ovalara ve yaylalara iskân başlatılmış olmalı. (Yörük cemaatleri, Kaymakoba, Mirzaoba, Çepni köyleri)

2-1303 yılında Kestel'in fethinden ve Bursa'nın kuşatılmasından sonra da bölgenin kuzey ve doğu topraklarına iskân yapılmış olmalı. (Kızıklar, Muratoba, Barak-Fakı, Baba-Sultan, İğdır)

3-Karye-i Aksu: Der- tasarruf-ı Samit Dede “*Çiçek Dedeşenlettiği yerde temekkun idub, haymana evlerden ve raiyyet kaydolunmamış kimesnelerden getirub*”. (Tahrir Defteri)

4- “*Bursa şehri dışında sıcak akan bir memba var, iki hamam var. Orayı Türkmen hükümdarlarından biri yaptırmış. Bu şehirde*

Ahi Şemseddin'in zaviyesinde konakladık... İznik şehrine varmadan önce geceyi Kürle (Gürle) kasabasında bir ahi yigidinin zaviyesinde geçirdik". (1333- İbn Batuta).

Yalak-ova Zaferi'nin demografik sonuçları da oldukça önemlidir. Türk-İslam tarihinde devlet, hanedan demektir. Bu nedenle devlet, hanedan kurucusunun adını alır. Hanedan kurucusunun bağımsız devlet sahibi sayılması koşullarını, Yazıcızâde şöyle açıklar: "*Padişahların devleti ve hörmeti nöker ve il ve memleket iledür. Eğer nöker ve il ve raiyyet olmayacak olur ise padişahlık mümkün değildir.*" Önemli bir savaş sonunda eş durumdaki alplar arasında seçkinleşmesi, Tanrı'nın ona kut bağışladığı şeklinde yorumlanmıştır. Pachymeres, Osman'ın zaferinden sonra ordusuna Paflogonya'dan birçok savaşçının katıldığını belirtir. Osman, Kastamonu Emiri Çobanoğulları'na bağlı olduğundan, bir takviyenin bu taraftan gelmiş olması doğaldır. Bapheus Zaferi'yle Osman, Bitinya'da Bizans egemenliğini tehdit eden önemli bir siyasi-askerî güç olarak ortaya çıkmıştır. Pachymeres gibi Osmanlı yazarı Yazıcızâde de 1300'den sonra Osman'ın şöhretinin uzak İslam memleketlerine yayıldığını ve her taraftan "*göç göç ardınca Türk evleri gelip dolduğunu*" kaydeder.

Bafeus Savaşı'nın Arka Planı: Neler Oldu?

Feridun M. Emecen*

İlk Osmanlı tarihinin en erken ve çağdaş bir kaynağa dayalı ilk önemli hadisesi olan Bafeus Savaşı (27 Temmuz 1302), bildiği üzere Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey ve onun bölgesindeki siyasi-askeri faaliyetlerinin mahiyeti açısından son derece önemli bir yeri haizdir. Bafeus savaşını dönemin çağdaş bir kaynağı olarak ayrıntı vererek anlatan Pachymeres, sadece bu savaşı tasvir etmekle kalmaz, Osman Bey'in durumu hakkında "zamanının gözlemcisi" olarak geçmişe dönük son derece kıymetli bilgiler nakleder. Bafeus savaşı öncesi Osmanlı beyliğinin durumu hakkında adeta yegâne dönem kaynağı olması, onun bu çerçevede verdiği bilgileri son derece kıymetli ve "ünik" yapar. Esasen Osmanlı beyliğinin kuruluş tartışmaları bağlamında geriye dönük aktarılan söz konusu bilgiler, ilgili araştırmacılar tarafından uzun süreden beri gündemde tutularak yeni istihraçlarla ele alınmış bulunmaktadır. En son olarak H. İnalçık'ın ortaya koyduğu açıklama şekli, genel olarak Türk tarihçiliğinde de kabul görmüş durumdadır¹.

Bununla birlikte zikredilen metinde hâlâ dikkat çeken, izahi gereken bazı unsurların var olduğunu da hatırdan uzak tutmamalıyız. Keza Pachymeres'in Osman Bey vesilesiyle "flash-back" yaparak anlattığı olaylar silsilesinin yerli Selçuklu kay-

* Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-Posta: femecen@29mayis.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7478-7411.

¹ H. İnalçık, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği*, ed. E. Zachariadou, İstanbul 1997, s. 78-100; a.mlf, "İznik için Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi", *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul 2004, s. 59-85.

nakları yanında dönemin ekseri menakıpname haline getirilmiş Osmanlı kroniklerince çizilen tablo içinde aranması beyhude bir çaba gibi görünmemelidir. Esasen Osmanlı kroniklerinin ilk dönem ile alakalı bilgilerinin *Yahşi Fakih Menakıbı* (*Aşıkpaşazade Tarihi* içinde) esası dahilinde ortaya koyduğu ve nispeten tarih-siz anlatım içine hapsedilmiş bir çoğu gerçek olması mümkün olmakla birlikte hayli karışık hale getirilmiş tarzını, salt tarihi hakikat ölçüsüne uymamaları sebebiyle mahkum etmek doğru bir yaklaşım olmaz. Burada Bafeus savaşı öncesinde bu mücadeleye yol açan sebeplerin Pachymeres tarafından açıklanmasının karşılığı acaba Türk kaynaklarında var mıdır suali temelinde bir ölçüde bu hususta verilen bilgilerin mukayeseli şekilde kısa bir tahlili yapılmaya çalışılacaktır.

Öncelikle Osmanlı tarihlerinin anlatımı Bafeus savaşının yapıldığı döneme kadar, Osmanlı beyliğinin Bilecik ve Karacahisar Söğüt havalisinde olduğu ve sınır beyliği olarak akın faaliyetlerinde bulunduğu noktasında mutabakat gösterir. Osmanlı beyliğinin zuhuru da bu bölgedeki olaylar kapsamında ele alınır. Genel anlatıma göre Osman Bey ve ataları Moğol istilası sonucu Anadolu'ya gelmiş Türkmen grupları arasında yer almaktadır. Gerçekten de tarihi karineler Osman Bey'in ve atalarının aslında bir aşiret lideri olmanın ötesinde kuvvetli ve nüfuzlu bir aileye mensup olduklarını âmildir.

Osman Bey ve babası Ertuğrul basit birer çoban değil, "alp" adı verilen ve daha sonra gazi olarak nitelenecek olan askeri birliklerin lideri konumunda kişilerdir. Bunlar uç kesiminde savaşçı askeri bölükler olarak sınır (uç) hattındaki diğer benzeri beyler gibi faaliyetlerini sürdürmekte ve bu anlamda da bir askeri yapılanma içindedirler. Bu bakımdan "400 çadırdan bir cihan devleti oluşturan" romantik yaklaşımların haricinde aslında Osman Bey, Türkmen dünyasında tanınmış ve kendilerine itibar edilen önemli bir ailenin temsilcisi olmalıdır. Karizmatik bir lider olarak namı bulunduğu bölgeyi de aşacak raddelerde yayılmıştır. Bütün bu durum düşünüldüğünde askeri teşkilatlanma bünyesi için kısa sürede beyliğin ve devletin kuruluşunu sağlayacak alt yapıların zaten mevcut olduğu ileri sürülebilir. Ertuğrul ve Osman Beyler bu geçişi, buldukları bölgenin siyasi atmosferini de çok iyi koklayarak sağlayabilecek ölçüde tecrübeli ve böyle birikime sahip bir geleneğin mensubu veya

takipçileridir denilebilir.

Bütün bu çıkarımlar ise kuruluş döneminden hayli geç tarihlerde kaleme alınmış ilk Osmanlı kaynaklarının menkibe türü hikâyeleri arasına serpiştirilmiş satır altı bilgilerden istidlal edilebilir. Söz konusu kaynaklar Osman Bey döneminden neredeyse bir asır sonrasında ortaya çıkmış bulunduğundan aktarılan hatıraların tahkiye edilmiş hallerle okuyucuya takdim edilmiş olmasında aslında garipsenecek bir durum yoktur. Burada önemli olan söz konusu hikâye/rivayetlerin dönemine ait kaynaklarla ne ölçüde bağdaştırıldığıdır. Gerçekten de nakledilen bilgilerin teyidi, en azından ilk kuruluş yıllarına ait bilgi veren ve Osman Bey ile aynı yıllarda yaşayan Pachymeres'in yazdıklarıyla yer yer ayrıntıda, yer yer de ana zeminde yapılabilmektedir. Yani bildiğimiz anlamda tam bir kronolojik destekle bir tarih yazma amacından çok daha ziyade ahlaki ve ders verici bir anlatım halinde metnini bize sunan Pachymeres'in çizdiği tablo ile Osmanlı kroniklerinin ekseri güvenilmez bulunan nakilleri genel manzara itibarıyla ana çerçevede -birbirinden bağımsız kaynaklar olarak- örtüşmektedir². Bu durum Osman Bey'in ortaya çıkışı ve Bafeus savaşı vesilesiyle kendisini açık biçimde göstermektedir.

Şimdi bu noktada bazı örneklerle durumu açıklamaya çalışalım. Bafeus savaşına yol açan sebepler silsilesi içinde Pachymeres, Osman Bey'in uçtaki faaliyetleri ve İznik meselesini öne çıkarır. Keza Osmanlı kaynakları yine aynı konularda kronolojik açıdan dağınıklık ihtiva etse de benzeri bir temayı korurlar. İlk dönem Osmanlı tarihleri daha ziyade menakıpname anlayışının tarihsiz/kronoloji dışı anlatımını benimsedikleri için bu noktada birçok araştırmacıda ciddi şüpheler uyandırmış durumdadır. Fakat bunların dikkatlice tahlili bir ölçüde kuruluş meselesine yeni ışıklar tutmayı sağlayacak önemdedir.

İşte bu noktada Pachymeres'in değindiği bir husus, dikkat çekici bir biçimde önemli bir temellendirme sağlar. Pachymeres, Bafeus savaşına intikal eden Osman Bey'i ve faaliyetlerini anla-

² G. Pachymeres, *Relations Historiques*, nşr. ve Fransızca'ya çev. A. Failler, c. IV, Les Belles Lettres, Paris 1999. Ayrıca eser hakkında değerlendirme için ayrıca bk. M. Keçiş'in bu kitaptaki makalesi.

türken İznik ve Bursa gibi son derece önemli Bizans kentlerini sıkıştıran bu Türkmen beyini, güçlü bir lider olarak daha 1300'lü yılların hemen başında tanımlamış durumdadır³. Osmanlı kroniklerinin de hattı zatında ayrıntılı olarak hikâyelere boğdukları olayların zemininde aynı durum tesbit edilebilir. Söz konusu kaynaklar hadisesi menkıbevi dile yakın basit bir tarzda anlatmışlardır.

Nitekim İznik meselesinde Osmanlı kaynaklarındaki anlatım şöyledir.

Akıbet kâfirler bir gün fırsat bulup İstanbul tekfuruna adam gönderip hallerini arz eylediler. Üzerimize Türk geldi bizi zebûn etti, taşra çıkarmaz oldu, âciz kaldık, eğer bize dermânın var ise eyle, yoksa bizi zebûn etti, oğlumuzla kızımızla esir ederler veyahut açlıktan kırılırsız, eğer bize dermân etmezseniz dediler. Zira kim ol vakit İznik'e dahi İstanbul tekfuru hükm ederdi. Çünkü İstanbul tekfuru bu hâle vâkıf oldu, hayli gemiler cem' edip içine çok leşker koyup göndereler ki varalar, gazileri İznik üzerinden ayırarlar. Hem bir itimat ettiği adamı bile gönderdi. Gemilere girip azm edip gittiler kim varalar Yalakovası'na çıkalar, andan İznik üzerine varalar, gazileri gafilin basalar. Bunlar bu yana bu kavli ettikte meğer gazilerin dahi bir casusu var idi, kâfir leşkerine gönderip nereye çıkacağını haber alıp can atıp geldi, gazilere haber etti. Andan gaziler dahi yürüyüp geldiler, ol kâfirleri çıkacak kenarda pusuya girip pinhân olup durdular. Kâfirleri dahi gemilere sürüp varup ol Yalakovası'nda ol kenara iskele vurup bir gece çıkmaya başladılar. Kara yere döküldüler. Her biri atların ve esbapların çıkarmaya çalışırken gaziler gafilin Allaha sığınıp tekbir getirip cümle yağmaya hamle edip at salıp kâfirler üstüne koyulup kılıç urdular. Heman dem kâfirleri birbirine kattılar. Şöyle kırdılar kim vasfını bir Allah bilir. Denize dökülüp gark ol-

³ İlgili bilgiler için bk. H. İnalçık, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması", *Osmanlı Beyliği*, s. 62-63. Ayrıca Osman Bey ile ilgili çeviri metin için bk. F.M. Emeçen, "Kastamonu Beyleri ve İlk Osmanlılar", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Türkmen Dünyası*, İstanbul 2021, s. 292-296. Bu metinle ilgili ayrıca bk. İ. Bihter Barlas, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, İstanbul 2009, s.72-76 (Bazı çeviri problemleri mevcuttur).

dular ki başında devleti olan gemiye girebildi, muhassal-ı kelâm kâfirin çoğu helâk oldu. Sehelcesi başları kayusu oldu. Heman gemi içinde olanlar gemilerin alıp kaçıp gitmek ardınca oldular... ”⁴.

Hemen anlaşılacağı üzere Pachymeres ile aynı sebepler burada açık şekilde yerini almış görünür.

Diğer taraftan asıl önemli olan husus, Osman Bey’in tarihi kimliği noktasında kendini gösterir. Onun büyük bir lider olduğunu ve saygı duyulan karizmatik bir şahsiyete dönüştüğünü Pachymeres geriye dönüşü hikâyesi içinde biraz da karışık olarak tasvir ederken Osman Bey’in “uç”ta nasıl bir kuvvete sahip olduğunu şöyle nakleder:

*Osman’ın etrafındaki ordu son derece kalabalıktı. Onun /Osman’ın/ başka Persleri de vardı. Bu Persler **Menderes bölgelerinden müttefik ve yardımcı kuvvetler olarak gelmişlerdi**⁵. Onlar işgal için yeterliydimler. Birde bunlar Amourios’u tahrik ve anlaşmaları ihlal etmek için ikna eden kimselerdi. İmparatorun teveccühünden dolayı Amourios, bizzat katılmadıklarını /çarşışmaları/ kıskanmaya başlamıştı. İşgal için uzak diyarlardan gelen diğer insanlar onu haksız yere almışlardı. Fakat bu adamın faaliyetleri bir süre sonra kendini gösterdi. Gerçi kendisi şahsen davranış içinde olmamıştı.*

Fakat o zaman Osman meydana çıktı; kendi adamlarını ve kendisine ittifakla bağlı olan [ve] bir zamanlar Paflagonya bölgesinde kavga için öfkeyle dolaşan çok sayıda diğer insanları da getiriyordu. Bu insanlar karşılına çıkacak olanları büyük bir cesaretle yok etmeye ve kaçır-maya [esir etmeye] hazır dılar. Osman onların hepsini

⁴ Burada metni aynen vermekle birlikte daha iyi anlaşılması için kelimelerin imlasını bugünkü yazılışına göre “transkripsiyonsuz” olarak belirtmeyi tercih ettik. Metin için bak. *Anonim Tevârih-i Al-i Osman*, nşr. Fr. Giese, haz. N. Azamat, İstanbul 1992, s. 11-12; Keza daha kısaltılmış bir metin: *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, haz. N. Öztürk, İstanbul 2000, s. 13. H. İnalçık bu metinlere bir başka anonim tarih daha ekleyerek aynen iktibasta bulunmuştur (“İznik”, s. 63-64).

⁵ Menderes bölgesi için başka bir yer aramak muhaldir. İznikli olduğunu bildiğimiz Pachymeres herhalde bölgeyi çok iyi tanıyordu ve bugün bildiğimiz anlamda bu mevki lokalize etmişti.

*orada birleştirmişti*⁶.

Pachymeres'in Osman'ın etrafında kendi hâkimi olduğu yerlerdeki tebaası dışında Kastamonu ve Menderes kesimindeki Türkmenlerden söz ederken bir Osmanlı kaynağı da onu teyid edencesine bu bilgilere "inanmamayı gerektirmeyecek" ölçüde bir zemin oluşturur. Hadisenin XV. yüzyıl sonlarında yaşamış tarihçilerinden Neşri'nin eserindeki tasviri şöyledir:

İstanbul tekfurunun ordu yolladığı haberi duyulunca Osman Bey şöyle der:

*"İstanbul'dan bî-kıyâs leşker geliyorür, eğer ayrılırsanız üzerimize hücum edip etrâf Rum'un kâfirleri bize şîr-gîr olurlar. Bu gelen kâfirler sınmasına bir çâre olsa dedi. Gaziler ayıttılar, bizim adamımız azdır, biz dahi Sultan Alaeddin-i sâni'den istimdâd edelim deyip filhâl Konya'ya adam gönderdiler. Fetihlerin bildirip olacak ihdâsı [hâdisâtı] ilâm ettiler. Sultan Alaeddin-i sâni bu haberleri işitip şâd olup cûşa gelip tabıl, alem, kılıç ve at ve hil'at verip buyurdu ki, Sâhibin Karahisar'da /Afyonkarahisar/ bir nice bin halk [Menzel nüshası: Sâhibün Karahisarın Türkünün halkı] muâvenete varalar. Sultana giden adam daha gelmeden İstanbul'dan kâfir gelip Dil'e geçmeye başladı. Kâfirler Türk kaçtı diye gaflet ile otururken Osman Gazi Yalakhisarı'ndan dil alıp kâfirlerin gafletin bilip Dil'den geçerken üzerine urup dûn baskını edip basıp kılıçtan geçirip, bazın denize gark edip ve geçmeyenleri dönüp İstanbul'a gidip gaziler ganâimle muğtenim olup..."*⁷.

Pachymeres'in anlattıklarıyla Neşri'nin beyanı arasında, kabul edilebilir anlatım farklılığı dışında, ana zeminde açık bir bağ olduğu hemen fark edilir. Osmanlı tarihi yazarı "muavenet talebiyle" yani yardım isteğini öne çıkararak durumu açıklama yo-

⁶ G. Pachymeres, *Relations Historiques*, s. 366-367; F.M. Emecen, *İlk Osmanlılar*, s. 295.

⁷ *Kitâb-ı Cihânnüma*, nşr, Unat-Köymen, Ankara 1987, I, 105-107; Bunun ilk versiyonu olan Menzel nüshasında bazı kelime farklılıkları varsa da muhteviyat aynıdır: Taeschner neşri, Leipzig 1951, I, 32. Metin için yine ayrıca krş. H. İnalçık, "Bafeus Muharebesi", s. 86.

lunu tercih ederken Pachymeres bu konuda tabii ki bilgisi olmadığı için bir şey söylememiş, Osman Bey'in yanındakilere dikkat çekmiştir. Fakat her iki açıklama biçimi de Osman Bey'i basit bir savaşçı topluluğunun başındaki bey olmanın ötesine taşır.

Bunlardan hareketle Osman Bey'in Kastamonu'dan Menderes havzasına kadar Türkmen savaşçıları birleştirmiş bir lider pozisyonunda olduğuna şüphe bulunmaz. Üstelik Pachymeres'den anlaşıldığına nazaran o Kastamonu uç beyi olan Ali'nin başında bulunduğu Bizans ile yapılan barıştan gayri memnun "gazileri" dahi yanına toplamış inançlı bir gazi liderdi⁸. Bu istihraç hayli önemli bir konuya da sarahat sağlar, yani akademik anlamda derin ve verimli bir tartışmaya yol açan "Gaza" tezi konusunda çok açıklayıcı bir çerçeve sunar⁹.

Burada şüphesiz üzerinde durulması gereken önemli bir soru hatıra gelir: Osman Bey'in uçta daha 1302 arifesinde liderliği üstlenmiş bir bey olarak sivrilirken bu kadar geniş sahada, Kastamonu'dan Hamid, Germiyan sahasına kadar uzanan bir tanınırlığı nasıl söz konusu olabilir?

Sualin cevabı onun tanınmış, Türkmenlerce itibar gören önemli bir aileye mensubiyetiyle belki izah edilebilir. Bu durumu Yazıcızade Ali, II. Murad döneminde yaptığı *Selçukname* tercümesine eklediği notlarla belirlemeye çalışmıştı. O Osman

⁸ Bazı tarihçiler bu bilginin yanlış olduğu kanaatinde idirler. Coğrafi uzaklık Menderes havasisi Türkmenleri ile daha çok Bitinya/Sakarya-Bursa yöresinde bulunan Osman Bey arasındaki irtibatı engeller gibi görünmekle birlikte, geç tarihli Osmanlı resmi belgelerindeki ipuçları, Türkmen boylarının coğrafi dağılımı, böyle bir irtibatın olabileceğini kuvvetle teyit eder. Öte yandan bazı araştırmacılar Osman Bey'in yanında toplanan bu Türkmenlerin geçici "işbirlikçi" olarak geldiklerini, bunun Osman Bey'in özel bir itibarı yahut konumuyla ilgisi bulunmadığını, katılma sebeplerinin 1302 yılı baharı felaketlerinden uğradıkları zararları telafi amacı taşıdığı ileri sürerler (R.P. Lindner, "Bapheus ve Pelekanon", *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu*, haz. B. Tezcan-K. Barbir, trc. Z. Yelce, İstanbul 2012, s. 27). Ancak bu görüş, arka plandaki geniş coğrafya düşünüldüğünde niçin bir başkası değil de Osman Bey'in yanında toplandıkları sualine cevap vermez. Aksine Osman Bey'in bir şekilde tanınmış biri olarak karizmatik şahsiyetini perçinler.

⁹ Gaza, gazilik ile ilgili yoğun tartışmaları burada hemen hatırlatmalıyız. Pachymeres'in de "gazi" demese bile gaza hareketini açıkladığı bu ifadelerinden müstahrehtir. Bütün bu hususlar için bk. F.M. Emecen, "Osmanlılarda Gaza Anlayışını Yeniden Düşünmek", *İlk Osmanlılar*, s. 181-192.

Bey ve ailesinin mensubiyet bağına Oğuz boyları içinde en muhterem ve beylik yapma hakkını haiz “Kayı”nın üstünlüğü ile açıklamayı tercih etmişti¹⁰. Bununla beraber Selçuklu kaynakları temelli bir başka açıklama biçiminin daha mevcut olduğunu belirtmeliyiz. Bu noktada Osman Bey’i bu Türkmenler arasında lider olarak öne çıkaran asıl sebebin onun büyük Harezm emirleriyle bağı olabileceği ileri sürülebilir. Osman Bey ve atalarının mensubiyet bağları konusunda spekülasyonlar içinde benim açıklamam, daha ziyade Harezm tezi üzerindedir.

Bilindiği gibi 1230’daki Yassıçemen savaşının akabinde mağlubiyete uğrayan Celaleddin Harezmşah’a tabi Harezm beyleri Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad’a (I.) bağlılık arz ederler. O da namılı Harezm beylerini Van civarında Ahlat bölgesinde Erzincan hattında ve daha ziyade Batı Anadolu kesiminde konuşlandırır. Kalabalık Türkmenlere de Batı Anadolu sınır hattında yerleşimlerine izin verir. Harezm beyleri arasında en namılı Kayır Han adlı biridir¹¹.

Bu Kayır Han’ın Osmanlıların atalarıyla olan bağına Kayı boyu meselesi dolayısıyla ayrıca dikkat çekmem yerinde olur. Kayır Han ismen bugün Anadolu’nun muhtelif yerlerinde Kayı adıyla karışık şekilde yer adı olarak karşımıza çıkmaktadır (Kayırhan, Kayıhan, Kayhan vs.). Osman Bey ve ailesinin bunlarla olan irtibatı konusu bize dayanaksız spekülasyonlar yerine her ne kadar kesinlik arz etmese de nispeten dönemin kaynakları temelli daha sağlamca bir zemin vadeder¹².

Kısaca bütün bu anlatılanlar muvacehesinde Osmanlı beyliğinin kuruluş serüveninin Batı Anadolu uç dünyasındaki kalabalık Türkmen grupları içinde, birbiriyle bütünlük arz eden geniş bir coğrafyada aramak gerektiğini tekrar vurgulamak iste-

¹⁰ Yazıcızade Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, nşr. A. Bakır, İstanbul 2009, s. 353, 872-873; F.M. Emecen, “Kayılar ve Osmanlılar: Sahte Bir Kimlik İcadı mı?”, *İlk Osmanlılar*, s. 23-32.

¹¹ *El-evâmîrü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, *Selçuknâme*, trc. M. Öztürk, Ankara 1996, I, 430-431, 454.

¹² Kayır Han meselesinin önemine ve Osmanlılarla bağına dair *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Türkmen Dünyası* adlı kitabımda ilk olarak temas etmişim. Bilahire buradan hareketle konu üzerinde yeni çalışmalar da yapılmıştır: V. Turgut, “Germiyanogulları’nın Menşei, Vakıfları ve Batı Anadolu’nun Türkleşmesi Meselesi Üzerine”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, III/5 (2017), 1-98.

rim. Pachymeres'in nakl ettiği bilgilerin bu anlamda Osman Bey'in uç bölgesindeki konumu bakımından Osmanlı kaynaklarını bir ölçüde teyit etmiş olması, kuruluş tartışmaları içinde paha biçilmez değeri haizdir. Bu da bize şüphesiz Osmanlı beyliğinin teşekkülü ve Osman Bey'in kimliği hakkında "Bafeus'dan önce ne oldu?" sorusunun cevabı çerçevesinde yeni açıklama ve tartışmalara verimli bir açılım sağlayacaktır.

Kaynakça

- İbn Bibi, *El-evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye, Selçuknâme*, trc. M. Öztürk, I, Ankara 1996.
- Yazıcızade Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, nşr. A. Bakır, İstanbul 2009.
- Pachymeres, G., *Relations Historiques*, nşr. ve Fransızca'ya çev. A. Failler, c. IV, Les Belles Lettres, Paris 1999.
- Neşri, *Kitâb-ı Cihânnüma*, nşr. Unat-Köymen, I, Ankara 1987; I. Taeschner neşri, I, Leipzig 1951.
- Anonim *Tevârih-i Al-i Osman*, nşr. Fr. Giese, haz. N. Azamat, İstanbul 1992.
- Anonim *Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, haz. N. Öztürk, İstanbul 2000.
- Emecen, F.M. *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Türkmen Dünyası*, İstanbul 2021.
- Barlas, İ. Bihter, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, İstanbul 2009.
- İnalcık, H., "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği*, ed. E. Zachariadou, İstanbul 1997, s. 78-100.
- İnalcık, H., "İznik için Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi", *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul 2004, s. 59-85.
- Lindner, R.P., "Bapheus ve Pelekanon", *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu*, haz. B. Tezcan-K. Barbir, trc. Z. Yelce, İstanbul 2012, s. 23-34.
- V. Turgut, "Germiyanogulları'nın Menşei, Vakıfları ve Batı Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi Üzerine", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, III/5 (2017), 1-98.

Georgios Pakhymeres'in *Συγγραφικῶν Ἱστοριῶν*= *Syngraphikōn Historiōn*= Tarihsel İlişkiler Adlı Eserinde Coğrafya

Murat Keçiş*

Ortaçağ Türk tarihinin kaynakları içerisinde Bizans tarih yazarlarının önemi çok iyi bilinmesine rağmen onlar tarafından kaleme alınan eserler bazı problemler sebebiyle yeterince incelenmemiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinin bizzat görgü şahidi *protonotarios* gibi imparatorluk içerisinde çok önemli bir pozisyonda¹ bulunan Γεώργιος Παχυμέρης Κωνσταντινουπολίτης=Georgios Pakhymeres Konstantinoupolites=Konstantinopolisli Georgios Pakhymeres'in 13 kitaptan oluşan *Συγγραφικῶν Ἱστοριῶν*=*Syngraphikōn Historiōn*=*Tarihsel İlişkiler*² adlı eseri, dönemin tarihini açıklamada son derece önemli bir yere sahiptir. Georgios Akropolitis'in *Χρονική Συγγραφή*=*Khronike Syngraphe*=*Tarih*'inin devamı niteliğindeki *Tarihsel İlişkiler*, VIII. Mikhael Palaiologos (1259-1282)'un 1260

* Prof. Dr., Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, e-Posta: kecismurat@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9776-3976

¹ Georgios Pakhymeres, kilisesi görevlileri içerisinde en önemli makam olan ve Ayasofya'ya sığınan köle, borçlu ya da cinayet zanlılarını dinleyerek günahlarından arınmaları için Tanrı adına cezalandıran *Protekdikos* olarak görev yapmıştır. Bu görevi sayesinde sarayda etkili olmuştur. Ayrıca sadece din adamlarına verilen, en alt kademedeki yargıç rütbesi olan *dikaiophylaks* rütbesiyle onurlandırılmıştır. Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Vol. I, Berlin 1958, s. 280-282; Alice-Mary Talbot, "Pachymeres, George", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. III, ed. A. P. Kazhdan, New York 1991, s. 1550; Levent Kayapınar, "Georgios Pachymeres", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, s. 139-140.

² Bundan sonra Pakymeres'in anlatısından *Tarihsel İlişkiler* ya da *Eser* şeklinde bahsedilecektir.

yıldaki faaliyetlerinden başlayarak oğlu II. Andronikos'un hâkimiyetinin (1282-1328) 1308 yılına kadar olan kısmını kaydeder. Özellikle Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'den bahseden ilk tarihçi olması eseri, Türk tarihi açısından daha kıymetli hâle getirmektedir. Eserin bugüne kadar –kullanılmayacak kadar problemlili kısmî Türkçe tercüme³ saymazsak- sadece Fransızcaya tamamı⁴ ve İngilizceye ilk iki kitabı⁵ çevrilmiştir. Özellikle metnin Yunancasının son derece ağdalı olması ve düzensiz kronolojisi bu kaynağın verdiği çok değerli bilgileri kullanmayı zorlaştıran faktörlerin başında gelmektedir. Tabii ki sorun sadece Pakhymeres'in anlaşılması güç dili değildir. Gerek kendisiyle çağdaş herhangi bir tarih yazarının olmaması gerekse kendisinden sonra yazarların bu dönemi Pakhymeres'ten alıntılıyarak⁶ aktarmaları sebebiyle, verdiği bilgilerin güvenilirliğini ölçebilecek oldukça sınırlı veriye sahibiz.

³ İlcan Bihter Barlas, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Georges Pachymeres, İlgili Kültür Sanat Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2019.

⁴ Eserin neşri için bkz. Georgii Pachymeris, *De Michaele et Andronico Palaeologis*, Libri Tredecim, Recognovit Immanuel Bekkerus, 2 Volumen, Bonnae 1835. Fransızca tercümesiyle beraber daha güncel bir neşir için bkz. Georges Pachymérés, *Relations Historiques*, I. Livres I-III, Ed. Albert Failler, trad. V. Laurent Paris 1984; II. Livres IV-VI, 1984; III. Livres VII-IX, 1999; IV. Livres X-XIII, 1999; V. Index, 2000. Pakhymeres'in *Tarihsel İlişkileri*'nin kısa versiyonunun Fransızca tercümesi için bkz. *La version brève des Relations Historiques de Georges Pachymérés*, I. Livres I-VI; II. Livres VII-XIII. Édition du texte grec et commentaire par A. Failler, Paris 2001-2002.

⁵ Nathan Ioannes Cassidy, *A Translation Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Georgios Pachymeres*, Unpublished Ph.D. Thesis, University of Western Australia, School of Humanities Classics and Ancient History 2004.

⁶ Nikephoros Gregoros, 1204 ila 1359 yıllarını kapsayan, otuz yedi kitaptan oluşan, *Ῥωμαικὴ Ἱστορία Romaike Historia=Roma Tarihi* adlı eserini yazarken 1260-1308 yılları arasındaki dönemi büyük oranda Georgios Pakhymeres'ten alıntılıdır. Hatta Gregoras ile Pakhymeres'in eserini karşılaştırınca, Pakhymeres'in daha iyi bir tarihçi olduğunu, olaylara daha detaylı ve eleştirel gözle baktığını söyleyebiliriz. Gregoras'ın eserinin 1204-1303 yıllarını kapsayan ilk altı kitabının Yunanca aslıyla birlikte Türkçe tercümesi hakkında yapılan başarılı ve örnek bir yüksek lisans tezi için bkz. Arslan Kılıç, *Nikiforos Grigoros'un Romaike İstoria Adlı Eserinin I.-VI. Bölümlerinin Çevirisi ve Değerlendirilmesi*, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019.

XIII. yüzyıl, Bizans İmparatorluğu açısından büyük kırılmaların yaşandığı bir dönemdir. Bu yüzden Bizans'ın karşı karşıya kaldığı birçok tehdit hakkında kaynağımızın verdiği bilgileri değerlendirebilmek oldukça güç gözükmektedir. Bununla birlikte Bizanslıların etraflarındaki dünyaya bakışında Pakhymeres bir ayna işlevi görmektedir.⁷ İnanç ile siyasetin iç içe geçtiği *Tarihsel İlişkiler*'in 3. kitabın 3 ila 5. bölümleri çeşitli tarihî olayları aydınlatacak oldukça geniş bir perspektife sahip verilerden oluşmaktadır. Bu oldukça kıymetli tarihî bilgilerin olduğu bölüm; etnografya ile ikilemi; retorik olarak abartılmış “trajedi” ve “bilimsel” bilgi ile duyguları; mantıksal siyasî söylem ile hikâyevari dedikoduyu bir araya getirmektedir. Bu özellikleriyle Pakhymeres, klasik tarih yazıcılığı geleneğinden kopuşu simgelemektedir. Klasik geleneğin “Barbar” kavramı, Pakhymeres'in “öteki” sini karşılamaktan uzaktır. Eserinde anlatı ile etnisite; tarihçinin gündemi ile siyasî olaylar iç içe geçmiştir. Bu açıdan Pakhymeres'in sistematik bir analizi, Bizanslıların etrafındaki dünyayı ne şekilde algıladıklarını aydınlatacak zengin bilgiler sağlayacaktır. Araştırmamızda, 1242 yılında İznik'te doğmuş, yirmili yaşlarına kadar bu şehirde iyi bir eğitim almış, daha sonra Konstantinopolis'in Bizans tarafından Latinlerden geri alınması üzerine 1261 yılında başkente gelip yerleşmiş bir tarihçi olarak Pakhymeres'in kayıtlarındaki mekân algısını incelemeyi hedeflemekteyiz.

Güçlü Yunan-Roma retorik edebî geleneğinden gelen Pakhymeres'in çökmekte olan “Roma İmparatorluğu'nun” yükselmekte olan Türk varlığına karşı nasıl hayatta kalacağına dair iç muhasebe ve savunma niteliğindeki eserini derinlikli bir şekilde analiz etmek için birçok değişkenin aynı anda dikkate alınması gerekmektedir. Bizanslılar siyasî problemleri dinsel sorunlardan ayırt etmeyi doğaya uymayan bir tutum olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla din ile siyasetin iç içe geçtiği metinleri çözmek büyük bir çaba gerektirmektedir. Ayrıca Bizans'ı kuşatan birçok uygarlığın kendi iç dinamikleri de bilinmek zorundadır. XIII. yüzyıl Bizans tarih yazıcılığı araştırmalarının önemli uz-

⁷ Pakhymeres'in eserinin tarihi değeri üzerine kısa fakat genel bir değerlendirme için bkz. Stylianos Lampakis, “Some Considerations on the Historiographical Work of Georgios Pachymeris”, *Βυζαντινὰ Σύμμεκτα*, 16 (2003-2004), pp. 133-138.

manı Juliana Ruth Macrides'in ifadeleriyle söyleyecek olursak, "Bu dönem Sırp'ların, Bulgar'ların, Rum'ların, Türk'lerin, Venediklilerin, Cenevizlilerin, Frank'ların tarihidir. Bu yüzyıldan itibaren çoktan 'Bizans'tan sonraki Bizans'tır."⁸

Genel kabul edilen görüşe göre, 11 Mayıs 330 tarihi ile başlayan 29 Mayıs 1453'e kadar devam eden uzun Bizans İmparatorluğu tarihinde XIII. yüzyıl; bu dönemde meydana gelen olaylar sebebiyle oldukça ayrı bir yere sahiptir. IV. Haçlı Seferi'yle (1204) imparatorluğun sınırlarının ve imparatorluk ideolojisinin değişmesi Bizans tarih yazarlarının eserlerine belirgin bir şekilde yansımıştır. Dolayısıyla, 1204'ten sonra imparatorluk vasfını yitirmiş bir Bizans'tan söz etmekteyiz. Bu siyasî değişiklik Helen kimliğinin yükselmesine, Roma kurumlarının, özellikle Roma kanunlarının zayıflamasına yol açmıştır.⁹ Bizanslıların coğrafi algılarının büyük oranda dönüştüğü XIII. yüzyılda eserlerini kaleme alan tarih yazarlarının olayları kaydederken oldukça geniş bir literatür kullandıkları bilinmektedir. Ancak Bizans siyasî sınırlarının daralmasıyla imparatorluğun hâkimiyeti dışında kalan bölgeler ve öteki olarak görülen halklar hakkında verdikleri bilgiler artmıştır. Pakhymeres tıpkı XII. yüzyılın büyük tarih yazarı Anna Komnene ve hocası Akropolites gibi eserinin giriş kısmında bu tarihi neden yazdığını detaylıca açıklamaktadır. Burada görüleceği üzere Pakhymeres, eserinde hakikati ve gerçeği ortaya koymaya çalışacağını iddia etmektedir.

Bu eseri, Konstantinopolis asıllı olan fakat Nikea'da [İznik] doğup büyümüş, Konstantinopolis bir kez daha Tanrı'nın izniyle Romalıların himayesine girdiğinde gelip şehre yerleşmiş, henüz yirmili yaşlarında olmasına rağmen kutsal ruhbanlığa kendini adanmış, kilise makamları tarafından uygun görülmesinin ardından protekdikos makamına ulaşmış ve saray tarafından dikaihophylaks rütbesiyle onurlandırılmış olan Georgios yazdı. Anlattıklarım basitçe geçmişten alınan hikâye ya da söylentiler değil, çoğuna bizzat tanıklık ettiğim ya da tanık olanların

⁸ Juliana Ruth Macrides, "Bizans Tarih Yazıcılığında XIII. Yüzyıl", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Çevirenler: Murat Keçiş-Mehmet Yağcı, C. 39, S. 67 (2020), s. 698.

⁹ Juliana Ruth Macrides, "Bizans Tarih Yazıcılığında XIII. Yüzyıl", s. 697-698.

anlattığı ve bu anlatıları da diğer şahitlerin doğruladığı olaylardır. Amacım; bir bilgenin de söylediği gibi “var olan yok olur” sözünün gerçekliğiyle, sık sık gerçekleşen döngüsel değişimlerle doğasında her şeyi saklamak olan zamanın, tarihsel gerçekleri küçültüp önemsizleştirerek yok etmesine engel olmaktır. Bu sebeple bunları ileten kişi gerçeğin batıldan daha az olduğuna kanaat etmemelidir. Gerçek, birçok insanın söyleyebileceği gibi, tarihin ruhudur; gerçeğin kutsal olması gerekir ve onun huzuruna yalanı getiren kişi açıkça günahkârdır.¹⁰

Pakhymeres, yukarıda bahsettiğimiz özelliklerinin yanı sıra siyasî çöküşle bağlantılı tarih yazıcılığı anlamında klasik gelenekten kopuşu simgelemesiyle üzerinde ayrıca durulması gereken bir tarihçidir. Sadece kendi dönemini değil “mutlak çöküşün” sebeplerini anlayabilmek için önceki dönemle de ilgilenmektedir. Eserini kaleme aldığı Bizans’ın Anadolu’da sadece Nikaia (İznik), Prousa (Bursa) ve Philadelphia (Alaşehir) gibi şehirleri elinde bulundurduğunu “büyük bir üzüntüyle” kaydetmektedir. Doğu sınırında yaşanan gelişmeler imparatorluğun geleceğini belirleyeceğinden Pakhymeres’in öncelikli gündemi çoğu kez “Persler” olarak isimlendirdiği Türklerdir.¹¹ Palaiologos ailesinin yönetiminde eserini kaleme aldığı da akılda tutulması gereken diğer bir husustur.

¹⁰ Georges Pachymères, *Relations Historiques, I. Livres I-III*, Édition, Introduction et Notes par Albert Failler, Traduction Française par Vitalien Laurent, Paris 1984, s. 22-23.

¹¹ Türkler hakkında bilgi veren Bizans tarih eserlerinin terminolojisi, iki düzineden fazla adlandırmadan oluşan önemli bir terim çeşitliliği göstermektedir ve bunların karşılıklı ilişkilerinin tespit edilmesi görüldüğü kadar kolay değildir. Genel kabul edilen görüşe göre, Bizanslılar dış dünyadan gelen etnik ve coğrafi yeni terimleri kullanmaktan kaçındılar. Bizans’ın Türk halklarını tasnifini, özellikle de Bizans ve Türkler arasında en aktif temasların olduğu XI. yüzyıldan XV. yüzyılın ortasına kadar olan dönemi inceleyen örnek çalışmalar için bkz. Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Vol. 1-2, Berlin 1958; Koray Durak, “Defining the ‘Turk’: Mechanisms of Establishing Contemporary Meaning in the Archaizing Language of the Byzantines”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik (JÖB)*, Band 59 (2009), ss. 65-78; Rustam Shukurov, “The byzantine classification of the turks: Archaization or academic traditionalism?”, *Philopatation, Spaziergang im kaiserlichen Garten; Schriften über Byzanz und sein*, Neslihan Asutay-Effenberger-Falko Daim (Hrsg.) Mainz 2012, ss. 273-296.

1204 felâketinden sonra Batı Anadolu'da yerel güçlerin desteğini alan Laskaris ailesinin yönettiği İznik İmparatorluğu, VIII. Mikhael Palaiologos'un hem yönetimi hem Konstantinopolis'i Latinlerden geri almasıyla miadını doldurmuştur. Fakat 1204-1261 arasındaki elli yedi yıllık dönemde Batı Anadolu yerel aristokrasi ile Laskaris ailesi arasındaki ilişkiler oldukça iyi bir seyir izlemiştir. Palaiologos ailesinin Konstantinopolis'te hâkimiyet tesis etmesinin başkent-taşra çekişmesine yola açacağı kaçınılmazdı. Bu gerilim Türklerin ilerleyişini kolaylaştırıcı bir faktör olarak da görülebilir. Bizans'ın daha çok siyasî ve askerî meselelerinin yaklaşık son iki asrını biraz "hayranlık ve keder" duygularıyla araştıran Donald M. Nicol, Konstantinopolis-taşra gerilimini şu şekilde özetlemektedir:

Konstantinopolis sınırları Bulgarlara ve Tatarlara karşı elde tutmak için Nikaia'ya göre daha iyi konumdaydı, ama Asya'daki sınırları savunmak yönünden konumu iyi sayılmazdı. 1261'in sonrasında Nikaia'da ve Bursa, Nikomedia/İzmit, Efesos/Selçuk ve Filadelfia/Alaşehir gibi, Bizanslıların diğer Anadolu kentlerinde terk edilenler artık kendilerini ihmal edilmiş hissetmeye ve gücenmeye başlamışlardı. Bizans Anadolu'sunun halkı, eski Nikaia İmparatorluğuna ait birikmiş servetin, Konstantinopolis'te harcayıp gittiğini görüyordu. İçlerinden birçoğu kendini, tahtı gasp eden Palaiologoslara değil, Laskaris ailesine bağlı hissediyordu.¹²

Taşrada gerekli desteği göremeyeceğinin farkında olan, XIII. yüzyılın ikinci yarısına damga vuran Bizans İmparatorları VIII. Mikhael Palaiologos ve II. Andronikos, Türk tehdidini bertaraf edebilmek amacıyla klasik Bizans dış politikasının bütün enstrümanlarını kullanmak zorunda kalmışlardır. XIII. yüzyılın ortalarında İç Asya'dan Avrupa'ya kadar etkili olan Moğol istilasının Bizans İmparatorluğu açısından da ciddi olumsuz sonuçları olmuştur. Bütün dengelerin alt üst olduğu bu dönemde; hem Yakın Doğu hem de Güney Rusya, VIII. Mikhael Palaiologos'un siyasetinin odak noktası hâline gelmiştir. Kurnaz bir diplomat

¹² Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2000, s. 46.

olan imparator, Bizans'ın zorlu dış işlerine incelikle işlenmiş ittifak politikasıyla hâkim olmaya çalışmıştır. Saltanatının ilk yıllarında, komşu Türkiye Selçuklu Sultanlığına karşı İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hûlâgû ve ezeli düşmanı Bulgar Krallığı'na¹³ karşı güney Rusya'da İdil Tatarları ile ittifaklar oluşturmak istemiştir. Moğolların Türkiye Selçuklu Devleti'ni sıkıştırmak için ne kadar yararlı müttefikler oldukları ortadaysa da hem Anadolu içlerine kadar ilerlemelerinin hem de Karadeniz'in kuzeyini de istila etmelerinin sonuçları uzun vadede Bizans'ı da etkilemiştir. Moğollar, çok sayıda Türk boyunun Türkistan'dan Anadolu'ya göç etmesine sebep olmuştur. Bu göç dalgasında 1288'den beri Osman Gazi'nin emrindeki gaziler de XIII. yüzyılın son on yılında Küçük Asya'nın en kuzey batısındaki Bithynia'da bir yer edinmeyi başarmıştır.¹⁴

Aynı on yıl içerisinde Bizans; Bulgar Krallığı ve Volga Tatarları tehlikesiyle de karşı karşıya kalmıştır. Birkaç cephede birden savaşmaktan kaçınmak için İmparator II. Andronikos, babası Mikhael'in ittifak politikalarını devam ettirmiştir. 1295'te oğlu IX. Mikhael, Küçük Ermenistan Kralı II. Hethum'un kız kardeşi ile evlenmiştir. Bu evlilik ittifakıyla II. Andronikos muhtemelen bir kez daha Türk topraklarının gerisinde zayıf da olsa yeni bir müttefike sahip olmak istemiştir. 1297'de gayrimeşru kızı Maria'yı Güney Rusya'da hüküm süren Altın Orda hükümdarı Tohta Han (1291-1312) ve beş yaşındaki yine gayrimeşru kızı¹⁵ Simonis'i de Sırlara karşı başarısız bir seferin (1297) ardından 1299'da daha önce üç kez evlenmiş Sırp hükümdarı yaşlı Milutin'le evlendirmiştir. Bu tür ittifakların, Bithynia bölge-

¹³ Bulgar Kralı Tikh'in Bizans İmparatoru VIII. Mikhael'e düşmanca tutumunun ardında Laskaris ailesinden olan eşinin kıskırtması olduğuna da şüphe yoktur. Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, s. 49. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Palaiologos ailesi Konstantinopolis'i ele geçirdikten sonra Laskaris ailesinin gücünü kırmıştır.

¹⁴ Osman Gazi'nin ilk dönem siyasi faaliyetleri konusunda bkz. Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul 2015, s. 35-43.

¹⁵ Bizans İmparatorları, evlilik ittifakı yapmak istedikleri fakat "barbar" olarak gördükleri milletlere sadece gayrimeşru kızlarını gelin olarak göndermişlerdir. Murat Keleş, "Trabzon Rum Devleti'nde Kadına Dair Diplomatik Bir Usul: Evlilik İttifakları", *Ortaçağda Kadın*, Editör: Altan Çetin, Ankara 2011, ss. 337-353.

sinde beliren ve Bizans'ın sonunu getirme potansiyeline sahip Osmanlı yükselişine karşı askeri savunmayı güçlendirmeyi amacıyla yapıldığı açıktır. Bizans komutanı Aleksios Philanthropenos'un Anadolu'daki isyanından ve kör edilmesinden (1295) sonra imparator, ertesi yıl Türk tehdidine karşı bizzat bir sefer hazırlığına girişmiştir. Fakat sefere çıkacağı zaman meydana gelen depremi, seferin başarısız olacağı şeklindeki batıl inançla yorumlayarak vazgeçmiştir. Bu vazgeçilen seferden sonra, Bizans ve Osmanlılar arasındaki ilişkilerin başlangıcına dair yakın tarihli ikincil literatürde sadece IX. Mihail'in 1302-1303'te Küçük Asya'ya yaptığı bir seferden ve Mauzalon'un 1302'de Bapheus'ta yenilmesinden bahsedilmektedir. İmparatorun avantajlı ittifak politikasına rağmen, Osmanlıların Bithynia'da önemli bir dirençle karşılaşmadan hızla ilerlediği altı değerli yıl geçmiştir.¹⁶

Yukarıda bahsedilen ortamda olayların görgü şahidi Pakhymeres, doğudaki tehlike sebebiyle Bizanslıların batıyı ihmal ettiklerini üzülen kaydetmektedir. Aslında VIII. Mikhael Palaiologos, Batı Katolik Kilisesi ile Ortodoks Kiliselerinin birleşmesiyle "Doğu" sorunuyla daha yakından ilgilenebileceğini düşünmekteydi. Bu politika çerçevesinde Bizans'ın batı ile ilişkilerini şu üç başlıkla özetleyebiliriz: Her türlü başarısızlıklarda rol oynadığı düşünülen Kilisede reform yapmak, Roma ve Konstantinopolis kiliselerini birleştirerek batı ile sorunları nihayete erdirmek¹⁷ ve son olarak batı ile siyasi problemleri de hallederek Türklere karşı ortak Haçlı seferi düzenleyerek sorunu kesin bir şekilde ortadan kaldırmak. VIII. Mikhael ve tarafları batı ile ilişkilerde asıl problemin dini ayrılıklar olduğunu düşünmekte ve bu ortadan kaldırılırsa güçlü bir şekilde Hıristiyanlığın ezeli

¹⁶ F. Tinnefeld, Georgios Pakhymeres'in 1296-1302 yılı olayları hakkındaki kronolojisindeki belirsizlikleri; Pakhymeres'in öğrencisi şair Manul Philes'in tarihi bilgiler içeren şiirleriyle karşılaştırarak gidermek amacıyla kaleme aldığı makalesinde, yetenekli Bizans generali Tarkhaneotes'in 1298/99 yıllarında Sırlara karşı düzenlediği seferin başarısızlıkla neticelenmesinin daha sonraki Osmanlıların Bizans aleyhine yükselişine sebep olmuş olabileceği yorumunu yapmıştır. F. Tinnefeld, "Pachymeres und Philes als Zeugen für ein Frühes Unternehmen Gegen die Osmanen", *Byzantinische Zeitschrift*, 64 (1971), s. 46.

¹⁷ 7 Mayıs 1274 tarihinde Lyon'da başlayan Konsilde Roma ve Konstantinopolis kiliselerinin yeniden birleşmesi resmen kutlanmıştır.

düşmanın ortadan kaldırılacaklarını inanmaktadırlar. Selçukluların Anadolu'ya etkili bir şekilde seferler düzenledikleri XI. yüzyıldaki Haçlı Seferleri düzenlemek politikalara geri dönüş mahiyetindeki bu manevranın işe yaramadığı görülmüştür. Hatta yukarıda belirttiğimiz IV. Haçlı Seferi orduları doğrudan Bizans'ın kalbini hedefe almıştır. Buna rağmen XIII. yüzyılda tekrar gündeme gelmesi ise tamamen iki dönemde de yaşanan çaresizlikle ilgili olduğu açıktır. Kaldı ki Konstantinopolis'teki etkin grupların hepsinin de aynı fikri paylaştığını söylemek çok zordur. Bizans kilisesi ve toplumunun bu dönemde ikiye bölündüğü genelde kabul edilen görüştür.¹⁸ İşte Pakhymeres'in VIII. Mikhael'in politikalarını keskin bir dille eleştirmesinin ardında yatan sebeplerden biri de "Union=Doğu ve Batı Kiliselerinin birleştirilmesi" fikrine karşı grubun bir temsilcisi olmasıdır. Doğu hakkında daha gerçekçi fikirlere sahip olmaları "Union" karşıtı grubun en belirgin özelliğidir.

Pakhymeres, Konstantinopolis'in doğusunda yaşayan halklarının etnografyası hakkında kendinden önceki yazarlara nazaran daha detaylı bilgiler vermektedir. Hatta doğuda yaşanan çöküşün sorumlusu olarak gördüğü VIII. Mikhael Palaiologos'un imparator olmadan önce "güvenli fakat utanç verici" bir şekilde Sangarios (Sakarya) Nehri'ni geçerek "Perslere=Selçuklu Sultanlığı'na" kaçışını detaylı bir şekilde tasvir etmektedir. Bu olayları 1. kitabının 20. bölümünde "İleri Gelenler Bu Yüzden Kaçıp/Çekip Giderken, Diğerleri Nasıl Olup Da Her İhtimale Hazır Bekliyorlardı?" başlığı altında kaydetmektedir.¹⁹ Bu tasvirlerinde Selçukluların bazı özelliklerine vurgu yapmaktadır. Yukarıda bahsedilen hususlar dikkate alınarak tarihinin bakış açısındaki şu iki temel hususun altının çizilmesi gerekmektedir:

¹⁸ Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzylları (1261-1453)*, s. 59.

¹⁹ Georgios Pakhymeres, özellikle Bizans topraklarında problem yaşayan birçok kişinin Selçuklu ülkesine kaçtığını belirtmiştir. Georges Pachymérés, *Relations Historiques*, I. Livres I-III, Édition, s. 88-89. Bizans'ın doğu sınırındaki Sakarya Nehri boyunca oluşturduğu savunma hattının çöküşü hakkında bkz. Murat Keçiş, "Georgios Pakhimeris'te XIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Bizans-Selçuklu Hududu: Sakarya Savunma Hattı", *Geçmişten Günümüze Sakarya: Tarih/Kültür/Toplum, Uluslararası Sakarya Sempozyumu*, Editörler: Mehmet Yaşar Ertaş, Mükerrerem Bedizel Aydın, Arif Bilgin, Sakarya 2018, ss. 63-70.

1. Dönemin iyi eğitilmiş tarih yazarları arasında ön plana çıkan Pakhymeres'in eseri, Bizans zihninin dünyaya bakışını göstermektedir.

2. Artık Roma ideallerinden uzaklaşmış Bizans İmparatorluğu, güç bela korumaya çalıştığı sınırları dışındaki halkların hareketlerinden her zamankinden daha fazla etkilenmiştir.

Pakhymeres'i klasik tarih yazıcılarından farklı kılan özelliklerinin başında fiziki ve beşeri coğrafya konusunda derin bir bilgiye sahip olması gelmektedir. Fakat Bizanslıların coğrafi bilgisi; sahip oldukları teknik malumatın, kartografi bilgilerin ve bu bilgileri nasıl kullandıklarının çalışılması; XIV. yüzyıl öncesi söz konusu kaynakların çok azının günümüze ulaşması sebebiyle yeterince gelişmemiştir. Bizans'ın siyasal coğrafyasını tespit etmek, imparatorluğun sınırları dışındaki bölgeler ve halklar hakkında ne kadar bilgiye sahip olduklarını belirlemek oldukça merak edilen hususlardır. Georgios Pakymeres'in eseri gibi çok katmanlı bir metni anlayabilmek için coğrafya, etnografya ve siyasî tarih çalışmalarının birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Yunancasının karmaşıklığı bir yana, bahsedilen bu zorluğu sebebiyle de bu kaynak ihmal edilmiştir. Zira Bizanslılar, etraflarında meydana gelen olayları anlamak amacıyla bahsedilen konuları kesinlikle ihmal etmemişlerdir. Özellikle XIII-XIV. yüzyılın kaynaklarından Georgios Pakymeres'in eseri sistematik bir şekilde analiz edilerek Bizanslıların etraflarındaki dünyayı ne şekilde algıladıklarını aydınlatacak zengin bilgiler elde edilebilir. Burada öncelikle Anadolu'da Bizans-Türk ilişkilerinin XIII. yüzyıla gelinceye kadarki çerçevesine genel bir bakış, dönüşümü göstermesi açısından faydalı olacaktır.²⁰

²⁰ XI-XV. Bizans İmparatorluğu ile Selçuklu Türkleri ile başlayan daha sonra Beylikler ve Osmanlı Türkleri arasındaki ilişkiler konusunda şu eserlere bakılabilir: Speros Vryonis, Jr. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, California 1986. Bu eserin özensiz bir çevirisi için bkz. Speros Vryonis, Jr. *Küçük Asya'da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma*, çev. İdem Elman, İstanbul 2020; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 3. Baskı, İstanbul 1993; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2000. Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2004; Dimitri Korobeinikov, *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century*, Oxford 2014; Alexander Daniel Beihhammer, *Bizans ve Müslüman Türk Anadolu'nun Do-*

XI. yüzyılda Anadolu'da yoğun bir askerî mücadeleler zinciri ile başlayan Bizans-Türk ilişkilerinde, çatışma kültürü ön plana çıkmaktadır. Bizans imparatorlarının Anadolu'daki toprakları geri kazanmak üzere düzenledikleri seferler (örneğin 17 Eylül 1176 tarihinde meydana gelen Miryokefalon Muharebesi gibi büyük bir pusu savaşı) hariç tutulmak üzere, XII. yüzyılda bir arada yaşama tecrübesine doğru dönüşen Bizans-Türk münasebetleri, dönemin yazarlarının eserlerine bu çerçevede yansımıştır. Fakat XIII. yüzyıla geldiğimizde bu durumun belli oranda değiştiğini gözlemlemekteyiz. Selçuklularla ilk karşılaşma anı olarak değerlendirebileceğimiz XI. yüzyılda dilleri ve dinleri birbirinden tamamen farklı bu iki kültür havzası nasıl oldu da XIII. yüzyılda tanıma ve XIV. yüzyılda kabul etme sürecine dönüştüğü oldukça zor cevap verilecek bir soru olarak karşımızda durmaktadır.

Sir Richard Southern, Batılı araştırmacıların Ortaçağ İslam'ına akademik bakışlarını; 'Cehalet Çağı', 'Akıl ve Umudun' XII. yüzyılı ve 1450-60 arasındaki on yılda soğukkanlı bir 'Tasavvur Anı' şeklinde dönemlere ayırmıştır.²¹ Bu tasnif, Bizans aydınları arasında da görülebilir. Fakat Müslümanlarla olduğu kadar İslam'la çok fazla yaşamak zorunda kalmamaları sebebiyle verdikleri bilgilerin oldukça sınırlı olduğunu da unutmamak gerekir. Dolayısıyla Symbiosis (bir arada yaşama), Bizanslıların İslam'ın doğasını Batılılardan daha iyi anlamasını yol açmamıştır. Fakat Türk fetihleri ve Batılı üstünlüğü ile yüz yüze kalan geç dönem Bizans tarih yazarları, Tanrı tarafından korunan imparatorluklarının neden aşikâr bir çöküş içinde olduğunu anlamaya büyük gayret sarf etmişlerdir.²²

XIII. yüzyıl Bizans kaynakları-kendilerinden önceki döneme nazaran- etraflarındaki ve özellikle "Doğu" olarak niteledikleri dünya hakkında daha fazla bilgi vermekteydiler. Niketas Kohniates, Georges Akropolites, Theodoros Skoutariotes, Georgios Pakhymeres gibi dönemin tarihçileri çok iyi eğitim almış olup Bizans dışında olup bitenlerin son derece farkındaydılar. Bi-

ğuşu (1040-1130), çev. Tarık Özbek, Ankara 2022.

²¹ Richard W. Southern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, çev. Ahmet Aydoğan, İstanbul 2000, s. 8.

²² I. Şevçenko, "The Decline of Byzantium seen through the eyes of its intellectuals", *DOP*, 15 (1961), ss. 167-86.

zans'ın artık yavaş yavaş Polis=Kent devletine dönüştüğü bir çağda sınırları dışındaki halkların siyasî, sosyal ve iktisadî manevralarından her zamankinden daha fazla etkilenmeleri retoriğe olan ihtiyacı artırmıştır. XIV. yüzyılda birçok iç savaş yaşanması imparatorluğu oldukça zor bir duruma sokmuş ve nihâi olarak bu süreç Bizans'ın Osmanlılara bağlanması ile neticelenmiştir.

Bu dönemde gücünü tüketmiş bir Roma İmparatorluğu olarak görebileceğimiz Bizans tarihçileri; kendi sınırları dışındaki halkların hareketlerinden her zamankinden daha fazla etkilenmiştir. Bazı Bizans tarihçilerinin biraz da abartılı ifadeleriyle “Palaiologos Rönesansı” olarak nitelenen bu dönemde haritacılığa artan bir ilgiden söz etmek mümkündür. Oldukça zengin bilgiler sunan Pakhymeres, ağdalı dilinin ardında, yaşadığı dönemde oldukça hareketli olan Karadeniz bölgesine özel bir önem göstermektedir. Karadeniz bölgesi XIII. yüzyılın ikinci yarısında Moğollar, Bulgarlar ve Cenovalılarla çok hareketli bir dönem yaşıyordu. Ayrıca Karadeniz bölgesi, Anadolu'nun Selçuklulara bırakılmak zorunda kalınmasıyla beraber Bizans'ın öncelikli ilgi alanı hâline gelmiştir.

Doğa bilimlerine hararetili ilgisiyle bilge bir tarihçi olan Pakhymeres, yukarıda bahsettiğimiz sebeplerle coğrafya bilimine özel ilginin uyandırdığı bir dönemde Konstantinopolis'te yaşamıştır. Bu dönemde önemli bir isim ön plana çıkmaktadır: Keşiş Maksimos Planoudes. Bu coğrafya uzmanı, Strabon'un meşhur *Coğrafya* adlı eserini bulup ortaya çıkarmıştır ve Ptolemaios'un *Coğrafya*'sının bir kopyasını da arayıp bulmuştur. Hatta bu esere zeyil olarak haritalar yaptırmıştır.

Burada çok ilginç bir hususu hatırlatmak gerekir: Bizans, Yunan klasiklerinin esasını muhafaza etmiş, çok önemsediklerini bir seçki hâline getirmiş ve kendilerine göre biçimlendirmiştir. Bu çerçevede Bizans, Antik Yunan düşünce dünyasıyla ilk temas noktası olarak görülmektedir. Antikçağın en önemli coğrafya eserinin günümüze ulaşan en eski üç yazma nüshası, bahsettiğimiz haritalarla birlikte XIII. yüzyılın sonlarına tarihlenir. Bu yazma nüshaların çoğaltılması, Bizans İmparatoru II. Andronikos'un himayesinde gerçekleşmiştir. Planoudes gibi bilime meraklı bir entelektüel sayesinde coğrafya hakkında merak ve ilginin arttığını görmekteyiz. Planoudes'in harita yapabilecek 26

kişiyi Konstantinopolis'te bulabilmesi, ciddi miktarda birikimi göstermesi açısından önemlidir. Yetenekli teknik ressamlar ve dönemin coğrafi bilgisine sahip önemli kişiler kentte bulunmaktaydı. XIII. yüzyılda Bizans başkentinde kopyalanan ve oldukça güzel haritalar eklenen Ptolemaios'un *Coğrafyası* muhtemelen daha önce yapılan bir nüshaya dayanmaktadır.²³ Farklı dönemlerden el yazmalarının, yetenekli haritacıların ve haritacılığa ilgi duyan yüksek mevkilerdeki insanların varlığı, XIII. yüzyılın sonlarında Konstantinopolis'te coğrafyaya sistematik bir merakın olduğunu göstermektedir.

Planoudes gibi Pakhymeres'in de haritacılığa merakının olduğuna dair somut kanıtlara sahip değiliz. Doğa bilimlerine ilgiyi olan Pakhymeres, anlattığı olayların geçtiği yerler hakkında ortalama bir coğrafya bilgisine sahip olduğu kesindir. Eserini meydana getirirken muhtemelen Ptolemaios'un coğrafyasından faydalanmıştır. Pakhymeres, çalışmasının merkezine, gelenek olduğu üzere Konstantinopolis'i koymuştur. Topraklarının küçüldüğü bir dönemde Bizans İmparatorluğu; doğudan Türkler, batıdan da Normanlar tarafından tehdit edilmektedir. Dolayısıyla imparatorluğun kalbi olarak gördüğü başkente doğudan ve batıdan yapılan saldırılar, eserinde önemli bir yer kaplamaktadır.²⁴

Pakhymeres'in metni dikkatli bir şekilde incelendiğinde, eserin gündemini "Perslerin=Türklerin" nasıl durdurulacağı ve yaklaşmakta olan nihai sonun nasıl önleneceği oluşturmaktadır. Anlatisının her satırında; savunma, direniş ve hayatta kalma kaygılarının izlerini görmek mümkündür. Genel anlamda dış dünyayı "Ben" ve "Öteki" şeklinde oluşturulan Antikçağ metinlerinden farklı olarak Pakhymeres güçlü "Öteki"ye uyum sağlama ve hayatta kalabilmenin yollarını arayan bir metin inşa etmiştir. Bu var olma mücadelesini sadece doğuda yaşanan gelişmeleri naklederken değil başkentteki gelişmeleri hikâyeye ederken de gözlemleyebiliriz. Buna bir örnek verecek olursak, Protobestiarios Mauzalon'un konuşmasından aktardığı şu cümle doğuda yaşananlar karşısındaki kaygısını çok açık bir şekilde

²³ Bu yazma Codex Urbinas Graecus 82'de bulunmaktadır.

²⁴ F. Tinnefeld, "Pachymeres und Philes als Zeugen für ein Frühes Unternehmen Gegen die Osmanen", s. 54.

yansıtmaktadır: “Benim yüce kardeşlerim, geçmişimizi baştan itibaren şu an sizin önünüzde anlatmanın gereksiz ve alâkasız olduğunun farkındayım. İhtiyaçlarımız/Zorunluluklarımız bizi tüm olanları bir kenara bırakıp günümüz meseleleriyle uğraşmaya zorluyor.”²⁵ Pakhmeres karşı karşıya kalınan “tehdidin” ve bunun getirdiği ciddi mücadele zorunluluğunun farkındadır. Türklerin oluşturduğu ve her zamankinden daha ciddi boyutlara ulaşan “çöküşü” durdurmanın ancak sadakat erdemiyile mümkün olacağını düşünmektedir. Bu sebeple Tanrının gölgesi olan imparatora herkesten üstün bir kişi olarak mutlak anlamda itaat edilmesi gerekmektedir. Bu itaatin de korkuyla değil sevgiyle beslenmesi sayesinde başarılı olacağına inanmaktadır. Pakhmeres, ancak bu güçlü retorik ifadelerle imparatorluğun bir arada kalarak düşmana karşı başarılı olunacağını vurgulamaktadır. İmparatora herkes güvenir ve mutlak sadakat gösterirse “Roma İmparatorluğu” varlığını devam ettirebilecektir.

Pakhmeres’in eserinde coğrafyaya dair bazı örnekler verecek sorunu detaylandırmak mümkündür. Onun dünyasında “doğu” ya da “doğuya ait kısımlar” olarak nitelendirdiği (Ἀνατολή, τὰ κατ’ Ἀνατολήν, ἕως) yer hemen hemen yalnızca Anadolu’dur. Örnek vermek gerekirse; XIV. yüzyılın başlarında Küçük Asya’dan Konstantinopolis’e sığınanlar için ἀνατολίθην=anatoliten ya da ἕωθεν=eothen’den geldiler demektir.²⁶ Antikçağ tarih yazarlarının etkisinde eserlerini kaleme alan Bizans tarihçileri, imparatorluğun doğusundaki halklar için ἀνατολικός=anatolikos terimini kullanırlar. Pakhmeres’in “doğu” diye tabir ettiği coğrafya, bazen Küçük Asya’nın sınırlarının ötesine kadar uzanan bölgeleri ve burada yaşayan halkları ifade etmektedir.²⁷ Ayrıca “Doğu” gibi oldukça muğlak coğrafi bir tanımlama olan Ἀνατολικοὶ Τόχαιοι=Anatolikoï Tokharoi ise İlhanlılarla ilişkili gözükmektedir.²⁸

²⁵ Protobestiarios Mauzalon’un konuşması için bkz. Georges Pachymérés, *Relations Historiques*, I. Livres I-III, Édition, s. 64-65.

²⁶ Georges Pachymérés, *Relations Historiques*, I. Livres I-III, Édition, s. 27, 31, 35, 115.

²⁷ Bizans imparatorluğunun en geniş sınırlara ulaştığı XI. yüzyılda “doğu” kavramı daha geniş mekânı nitelemektedir.

²⁸ Georges Pachymérés, *Relations Historiques*, II. Livres IV-VI, s. 514-515; Angeliki E Laiou, “On Political geography: the Black Sea of Pachymeres”, *The*

Yukarıda bahsettiğimiz örneklerden de görüleceği üzere, Pakhymeres'in çözülmesi gereken oldukça karmaşık bir coğrafi terminolojisi vardır. Altın Orda, Batılı Moğollar olarak isimlendirilirken, İlhanlı hanlarına yapılan atıftan anladığımız kadarıyla doğulu olarak isimlendirilir. Bu çerçevede, Pakhymeres için doğu ve doğulu terimi öncelikle Küçük Asya'ya, ikincisi İlhanlılara ve nadiren Bizans İmparatorluğu'nun doğu kısmına işaret eder. Böylece Küçük Asya şeklinde sınırlandırılmış coğrafi referans, imparatorluğun sınırlarının küçüldüğü ve başkent öneminin iyice arttığı bir zamanı işaret etmektedir. Kaynağımızda "Doğu," coğrafi olduğu kadar siyasî bir terimdir ve Bizanslılarla ilişki içerisinde olan Doğu'yu tanımlamak için kullanılmaktadır.

Pakhymeres'in dilini anlamak için tarih yazarlarının özellikle kendileri dışında yaşayan halkları nasıl nitelendirdiklerine bakmak gerekir. XI. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar uzanan zaman içerisinde Bizanslılar; "Galyalılar", "Kolhisliler", "Gepidler", "İskitler", "Sarmataialar", "Hunlar", "Taurika-İskitler", "Daçyalılar" vs. gibi, çağdaş görüşe göre belirttikleri Ortaçağ ulusları ile bağdaşmayan eski etnik isimleri yoğun olarak kullandılar. Günümüz bilim insanlarına göre, Bizanslılar dış dünyadan gelen etnik ve coğrafi yeni terimleri kullanmaktan kaçındılar. Yabancı olarak görülen halkların sosyal ve kültürel yaşamının gerçeklikleri sıklıkla klasik terimlerle adlandırılmıştır. Modern sanat ve şiir teorilerindeki sanatçının orijinal eseri ne kadar iyi olursa olsun her taklidin çok üstünde tutan yaygın görüşün aksine, Antik Yunan ve Bizans dönemlerinde "orijinal dehaya, yaratıcılığa" çok fazla önem verilmemiştir. Bunun aksine Klasik olarak kabul edilen eserleri taklit edebilmek önemli bir meziyet olarak görülmüştür.²⁹ Araştırmacılar yaygın olarak iyi bilinen bu olguyu modern gerçekliklerin "Arkaikleştirilmesi" olarak tanımlarlar.

Pakhymeres üzerine yapılan çalışmalar göstermiştir ki; Batı sıfatı genel anlamda Altın Orda'ya değil, daha ziyade, VIII. Mikhael'in ve II. Andronikos'un hâkimiyetleri sırasında Karade-

Making of Byzantine History Studies Dedicated to D. M. Nicol, London 1993, s. 96.

²⁹ Herbert Hunger, "On the Imitation (ΜΙΜΗΣΙΣ) of Antiquity in Byzantine Literature", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 23/24 (1969/1970), s. 15.

niz'in kuzey ve kuzeybatı sahiline yerleşip egemenliklerini Bulgaristan içlerine doğru genişleten ve güneyde Trakya'ya kadar baskınlar yapan Nogay hakimiyetindeki Moğollara atıf yapmaktadır. Bu nedenle, doğu ve batı Moğollar arasındaki ayrımın, Moğol hanlıklarının nispi konumlarıyla çok bir ilgisi yoktur. Daha ziyade, harita üzerinde daha batıya uzanan bu devletlerin Asya ve Avrupa'daki yerlerini tespit etmeye bağlıdır. Pakhymeres'in etrafındaki dünyayı algılaması antik coğrafi kavramlarla gerçekleşmektedir. Antikçağ yazarlarında olduğu gibi Asya ile Avrupa'yı Don Nehri ayırmaktadır. Bizans coğrafyacıları bu bilgileri, Strabon, Dionysios ve Periegetes gibi kişilerin eserlerinden öğreniyorlardı.

Pakhymeres etkilendiği klasik yazarların aksine, Avrupa'daki "Batılı" Moğollar (Nogay'ın Moğolları) ile Asya'daki Doğu Moğolları (İlhanlıları) birbirinden ayırır. Pakhymeres, dönemin karmaşık siyasî olaylarını Bizans açısından açık bir şekilde çözümlenmiştir.

Pakhymeres'in kuzey yönünü belirtmek için Karadeniz ve Azak Denizi'ni referans almıştır. Hatta kuzey rüzgârlarını "Tanaites" olarak isimlendirir. Bölgeleri esas alan sınıflandırmasıyla Pakhymeres, kuzeyden Mısır'a köle ticaretinden bahsettiği bir paragrafta, kuzeyli ve güneyli insanların karakterlerini tahlil etmektedir. Bu iki bölge, iki Klimata=Dünyanın bölgeleri olarak tasnif edilmiştir. İnsanların yaşadıkları yerlerle karakterleri arasında güçlü bağlar oluştuğunu belirtmiştir. Ayrıca, νότιος kavramıyla ekvatorun güney bölgeleri üzerinde durmaktadır.

İlginç bir şekilde Pakhymeres, Karadeniz Bölgesi'nde bulunan Greklerin, Bulgarların ve Kafkasya halklarının hususi özelliklerinden detaylı bir şekilde bahsetmemektedir. Tahmin edilebileceği gibi Bizans İmparatorluğu'nun doğrudan etkilememesi sebebiyle, bu halkların etnografik özelliklerini tahlil etmemektedir. Onun için önemli olan, mekânlardan ziyade buralarda yaşayan halklar ve özellikle Moğollar ile onların egemenliği altındaki halklardır. Pakhymeres âdeta bir sosyal antropolog gibi analizler yapmıştır.

Pakhymeres insanların yaşadıkları ülkelere göre birtakım tasniflerde bulunmuştur: İnsanlar ve hayvanlar, kuzeyde mi yoksa güneyde mi yaşadıklarına bağlı olarak birbirinden ayrılmaktadır. Kuzeydeki hayvanlar beyaz, güneydekiler ise siyahtır.

Aynı tasnifi insanlar için de yapmaktadır: Kuzeyde yaşayanlar zeki olmadıkları gibi mantıktan da yoksundurlar. Üstüne üstelik ne bilime, ne bilgiye, ne hikmete ne de insanları akılsız varlıklardan ayıran sanatlara sahip değildirlere. Bunun aksine, heyecanlı/coşkun ve savaş düşkünüdürler. Güney bölgelerinin insanları ise; siyasette, sanatta ve bilimde zeki ve bilgedirler. Tembel ve heyecandan uzaktırlar (μαλακοὶ πρὸς μάχας). Hippokrates gibi karakter analizleri yapan Pakhymeres'in verdiği bu bilgileri nasıl yorumlamalıyız? Birbirine zıt olan iki iklim kuşağının insanları, kalıtım yoluyla belli karakter özellikleri kazanmıştır.

Teoriye göre, zekanın gelişmesi için beynin ısınması gerekir. Kuzey ülkelerinde yaşayan insanlar yeterince güneş ışığından yararlanamadıklarından, vücudun azaları ciddi sertleşmekte, kol ve bacak kasları güçlenmektedir. Güneyde güneşin daha fazla ısıtması zekayı beslerken kas gücünü zayıflatmaktadır. Pakhymeres'in bu ifadeleri Bizanslıların miras aldığı kadim bilgiğe çok şey borçludur. Bizanslılar, genellikle gerçeğe dayalı doğruluğun aleyhine, klasik edebi söylemin bütünlüğünü korumak amacıyla arkaik yer isimlerini ve etnik terimleri taklit etmişlerdir. Mısırlıların tarımı geliştirdiklerine ve bilime çok ciddi katkı yaptıklarına dair Heredotos ve Strabon gibi antikçağ yazarlarında bilgiler bulunmaktadır. Aynı şekilde Nikephoros Blemmydes'in Γεωγραφία Συνοπτική=Geografia Synoptike ve Selanikli Eustathios gibi Bizans metinlerinde de benzer ifadeler yer almaktadır. Pakhymeres'in bu eski bilgiğe katkısı iki yönlüdür: Birincisi, karşılaştırdığı iki halk, antik bilgide olduğu gibi, Cermen kabileleri ve Mısır halkı değil, Kumanlar ve Mısır halkıdır. Kumanlar -hem kuzey halkları hem de savaşçı oldukları gerçeğinde görüldüğü üzere- Cermenlerin karakter özelliklerini almalarıyla mantıken büyük bir değişim yaşamışlardır. Pakhymeres'in Kumanlara atfetmediği tek Cermen özelliği sarışınlıktır; beyaz ve siyahî halklar yerine beyaz ve siyah hayvanlardan bahsederek bu meseleyi örtmektedir.

Pakhymeres, Karadeniz bölgesindeki Kuman kölelerle ilgili de oldukça ilginç bilgiler vermektedir. Tarihçimiz, 1261-62 yıllarında Bizans İmparatoru VIII. Mikhael Palaiologos'un İlhanlı Hanı Hülâgû ile evlilik ittifakı kurma çabalarını anlatırken Mısır'daki Kumanlara da değinmektedir. Sultan Baybars'ın Mısır'a satılan bir Kuman olduğunu ve Mısırlıların köle olarak satın al-

dıkları bu kişileri yetiştirerek askerlik hizmetinde kullandıklarını tasvir etmektedir. “İskitler” olarak nitelendirdiği, savaş sanatında becerikli Kumanlar, Memlûkler tarafından aranan askerlerdir. Hatta Pakhymeres burada çok ilginç bir noktanın daha altını çizmektedir: Mısır Sultanı, Bizans kontrolündeki Karadeniz’in kontrolünü tamamıyla ele geçirebilirse, köleleri daha rahat bir şekilde Mısır’a getirebileceğini ifade etmektedir. Mısır için çok önemli olan köle ticaretinin sorunsuz bir şekilde yürüyebilmesi için Sultan, İmparatora birçok kıymetli hediyeler göndermiştir. Karşılığında İmparator, Memlûklere ait gemilerin Karadeniz’e girmesine ve İskit kölelerini alarak ülkelerine dönmesine izin vermiştir. Bu olayları anlatırken İskitlerin özellikleri/tabiatı üzerine yukarıdaki bahsettiğimiz değerlendirmeleri yapmaktadır.

Sonuç itibarıyla, kendi döneminin önemli aktörlerinden biri olan Bizans; imparatorluk ve devlet geleneği olarak kendi özelliklerini yaratmış ve etrafındaki diğer devletleri de etkilemiştir. Yaşadığı uzun tarihi süreçte birçok medeniyetten etkilendiği gibi etkilemiştir de. Bu açıdan Bizans uygarlığının ürettiği metinlerin oluşumunda etraflarındaki dünyanın da olumlu ya da olumsuz etkisi vardır. Bu açıdan Bizans; komşuları için önde gelen bir entelektüel muhatap ve kanaldı. Helenistik kültür mirasının üzerine Hıristiyanlık elbisesi giymiş Bizans, XIII. yüzyıldan itibaren siyasî şartların gereği Doğu ile daha yakından ilgilenmek durumunda kalmıştır. Bizans tarih yazarları güçlü bir tarih yazıcılığı geleneği ile yetiştiklerinden bunların değerlendirilmesi de son derece geniş bir perspektiften bakmakla mümkün gözükmektedir. Bu anlamda XIII. yüzyılın hem Doğu hem de Batı dünyasını çok iyi bilen ve bilmek zorunda olan büyük tarihçisi Pakhymeres’in verdiği bilgilerin tahlil edilmesi,³⁰ bahsettiğimiz dönemin anlaşılmasında anahtar rol oynamaktadır. Karl Krumbacher’in ifade ettiği, “Coğrafya bilgileri konusunda Bizanslılar cahildiler.” cümlesi ne kadar doğrudur? Pakhymeres’in eseri detaylı bir şekilde incelendiğinde bunun tam aksi olduğunu söyleyebiliriz. Bizans açısından siyasî önemi olan yerler

³⁰ Pakhymeres, eserini oluştururken doğulu kaynaklardan da istifade etmesi sebebiyle Bizans tarih metinleri içerisinde önemli bir yerde durmaktadır. Bkz. I. Beldiceanu-Steinherr, “Pachymères et les sources orientales”, *Turcica*, XXXII (Paris 2000), s. 425-434.

ve buralarda yaşayan halkları, antikçağların coğrafya konusundaki bilgilerinden istifade etmek suretiyle tasnif etmiş ve birtakım değerlendirmeler yapmıştır. Pakhymeres'in anlatımındaki önemsizmiş gibi görünen konu dışı unsurlar, söyleminin siyasî gücünü özetlemiş olabilir. Bu nedenle Pakhymeres'in etnolojisini "anlatı" ile, yani tarihçinin genel tarihyazımı ve siyasî gündemiyle ilişkilendirmek gerekir. Bu şekilde yapılacak bir analiz Pakhymeres'in ayrıntılı ve "belirsiz" diliyle beraber dünyasını da anlamamıza katkı sağlayacaktır.

Georgios Pakhymeres'in eseri; Bizans ülkesinde meydana gelen önemli siyasî ve diğer olayları Adem'in yaradılışı ile başlayarak yıl esasına göre tasnif eden klasik bir Kronik'ten ya da gerçeği arayan/araştıran *Historia*'dan ziyade; Roma mirasını terk eden bir Geç Ortaçağ devletinin nasıl yönetileceğine dair bir siyasetname; imparatorluğun sınırlarında beliren tehditlere karşı neden başarısız olunduğu ve artık ne yapılması gerektiğini göstermeye çalışan bir rapor; devletin içerisindeki çekişmeleri inceleyen ve kendince önemli gördüğü problemlere çözüm üreten bir metindir. Pakhymeres'in zor hayatı ile ürettiği metinler arasında yakın bir ilişki olduğu açıktır.

Kaynakça

- Ayönü, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2004.
- Barlas, İlcan Bihter, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Georges Pachymeres, İlgi Kültür Sanat Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2019.
- Beihammer, Alexander Daniel, *Bizans ve Müslüman Türk Anadolu'nun Doğuşu (1040-1130)*, çev. Tarık Özbek, Ankara 2022.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2000. Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2004.
- Cassidy, Nathan Ioannes, *A Translation Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Georgios Pachymeres*, Unpublished Ph.D. Thesis, University of Western Australia, School of Humanities Classics and Ancient History 2004.
- Çelik, Siren, "Bizans Edebiyatına Kısa Bir Giriş", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, S. III/II (Aralık 2020), ss. 294-305.
- Durak, Koray, "Defining the 'Turk': Mechanisms of Establishing Contemporary Meaning in the Archaizing Language of the Byzantines", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik (JÖB)*, Band 59 (2009), ss. 65-78.

- Emecen, Feridun M., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul 2015.
- Emecen, Feridun M., "Konur Alp Gazi'nin Kimliği ve Faaliyetlerine Dair Bilinirliğinin Sınırları", *Bellekten*, C. 84, S. 300 (Ağustos 2020), s. 543-558.
- Erdem, Y. Hakan, "Bapheus ile Yalak Ovası Savaşı Aynı Değildi", *Karar Gazetesi*, 2018, <https://www.karar.com/yazarlar/hakan-erdem/bapheus-ile-yalak-ovasi-savasi-ayni-degildi>, (5.12.2020).
- Hunger, Herbert "On the Imitation (ΜΙΜΗΣΙΣ) of Antiquity in Byzantine Literature", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 23/24 (1969/1970), ss. 15-38.
- Imber, Colin, "İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları", *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Ed. Oktay Özel ve Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2000, ss. 39-71.
- İnalçık, Halil, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Editör: Elizabeth A. Zachariadou, çevirenler: Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova, İstanbul 1997.
- İnalçık, Halil, "Âşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalı", *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Ed. Oktay Özel ve Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2000, ss. 119-145.
- Karasu, Cezmi, Sakarya, Tuğçe M., Berber, Oktay, *Osmangazi İlkler ve Karacahisar*, Odunpazarı Bld. Kültür Yyn., Ankara 2012.
- Kayapınar, Levent "PACHYMERES, Georgios", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, s. 139-140.
- Murat Keçiş, "Trabzon Rum Devleti'nde Kadına Dair Diplomatik Bir Usul: Evlilik İttifakları", *Ortaçağda Kadın*, Editör: Altan Çetin, Ankara 2011, ss. 337-353.
- Keçiş, Murat, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- Keçiş, Murat, "Georgios Pakhimeris'te XIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Bizans-Selçuklu Hududu: Sakarya Savunma Hattı", *Geçmişten Günümüze Sakarya: Tarih/Kültür/Toplum, Uluslararası Sakarya Sempozyumu*, Editörler: Mehmet Yaşar Ertaş, Mürkerrem Bedizel Aydın, Arif Bilgin, Sakarya 2018, ss. 63-70.
- Kılıç, Arslan, *Nikiforos Grigoras'ın Romaiki İstoria Adlı Eserinin I-VI Bölümlerinin Çevirisi ve Değerlendirilmesi*, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019.
- Korobeinikov, Dimitri, *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century*, Oxford 2014.
- Köprülü, Mehmet Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Alfa Yayınları, Yayına Hazırlayan: Orhan Köprülü, İstanbul, 2018.

- Laiou, Angeliki E., "On Political geography: the Black Sea of Pachymeres", *The Making of Byzantine History Studies Dedicated to D. M. Nicol*, London 1993, ss. 94-121.
- Lampakis, Stylianos, "Some Considerations on the Historiographical Work of Georgios Pachymeris", *Βυζαντινὰ Σύμμεκτα*, 16 (2003-2004), pp. 133-138.
- Macrides, Juliana Ruth, "Bizans Tarih Yazıcılığında XIII. Yüzyıl", Çevirenler: Murat Keçiş-Mehmet Yağcı, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 39, S. 67 (2020), ss. 697-713.
- Mollaoğlu, Ferhan Kırıldökme, *Laonikos Chalkokondyles'in Kroniği ve Değerlendirilmesi (V.-VII. bölümler)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.
- Nicol, Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1999.
- Pachymeres, Georgius, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, II Volumes, Bonnae 1835.
- Pachymères, Georges, *Relations Historiques*, I. Livres I-III, Édition, Introduction et Notes par Albert Failler, Traduction Française par Vitalien Laurent, Paris 1984.
- La version brève des Relations Historiques de Georges Pachymères*, I. Livres I-VI; II. Livres VII-XIII. Édition du texte grec et commentaire par A. Failler, Paris 2001-2002.
- Moravcsik, Gyula, *Byzantinoturcica*, Vol. 1-2, Berlin 1958.
- Shukurov, Rustam, "The byzantine classification of the turks: Archai-zation or academic traditionalism?", *Philopation, Spaziergang im kaiserlichen Garten; Schriften über Byzanz und sein*, Neslihan Asutay-Effenberger-Falko Daim (Hrsg.) Mainz 2012, ss. 273-296.
- Şahin, Haşim, "Yahşi Fakih", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, s. 180-182.
- Tinnefeld, F., "Pachymeres und Philes als Zeugen für ein Frühes Unternehmen Gegen die Osmanen", *Byzantinische Zeitschrift*, 64 (1971), ss. 46-54.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 3. Baskı, İstanbul 1993
- Ülker, Abdullah, "Uç'larda Etkileşim, Esneklik Ve Pragmatizm: Osmanlı-Bizans Örneği (1277-1402)", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.
- Vryonis, Speros Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, California 1986. Bu eserin özensiz bir çevirisi için bkz. Speros Vryonis, Jr. Küçük Asya'da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma, çev. İdem Elman, İstanbul 2020.

- Yılmaz, Hakan, “Çağdaş Kaynak ve Belgeler Işığında Sakarya'nın Fethi ve Fethin Bilinmeyen tarihi”, *Geçmişten Günümüze Sakarya: Tarih/Kültür/Toplum, Uluslararası Sakarya Sempozyumu*, Editörler: Mehmet Yaşar Ertaş, Mükerrerem Bedizel Aydın, Arif Bilgin, Sakarya 2018, ss. 75-130.
- Zachariadou, Elizabeth A., “Observations on some Turcica of Pachymeres”, *Revue des études byzantines*, Tome 36, 1978, ss. 261-267.
- Zachariadou, Elizabeth A., “Pachymeres'e Göre Kastamonu'da “Amorion” Ailesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 16, S. 1 (2001), ss. 225-237.

Osmanlı'nın Kuruluş Döneminde Dil ve Edebiyat

Hatice Şahin*

Türklerin Anadolu'ya gelişleri ile Türk dilinin yaygın bir yazı dili olarak kullanılışı aynı tarihlere denk gelmemektedir. Çünkü gelinen topraklarda var olan unsurlarla uzun yıllar süren ve Moğol istilasıyla daha da hızlanan Anadolu yönündeki göçler, Türk dili ve kültürü açısından da farklı durumlar ortaya çıkarmıştır.

Anadolu'ya göç eden Oğuzlar tarafından kurulan Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletleri zamanından Türkçe yazılmış çok fazla belge kalmamıştır. Bilinen Türkçe eserler, Selçuklu devletinin son dönemlerine rastlamaktadır. Yazılı kaynaklar bu devletlerin resmi dilinin Farsça olduğunu belirtmektedir. Halk arasında kullanılan dilin Türkçe olduğu, fakat Oğuz Türkçesinin henüz yazı dili, resmi dil olmadığı yaygın bir görüştür.

"XI. yy.da Sultan Melikşah (1072-1092) tarafından kurulan Büyük Selçuklu İmparatorluğunda kültür ve devlet dili Farsça idi. Fakat şurası muhakkak ki bu Türk sultanları ve ona bağlı olan halk Türkçe konuşuyordu. Gerek Selçuklular gerekse Osmanlılar İran edebiyatından çok etkilenmiş ve bu yüzden de özellikle edebi eserleri Farsça yazmışlardır."¹

Anadolu'ya gelen Oğuz Türkleri başlangıçta bilim dili olarak

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-Mail: hatices@uludag.edu.tr_ORCID: 0000-0002-8832-8240.

¹ Günay Kut, "13. Yüzyılda Anadolu'da Şiir Türünün Gelişmesi" *TDAY Belleten*, 1991, s. 127

Arapça, edebiyat ve yazışma dili olarak Farsçayı kullanmışlardır. Bu süre içinde Türkçe konuşma dili olarak kalmış olmakla beraber Anadolu'daki tek konuşma dili Türkçe değildir. Köprülü, bu yüzyılda hatta 14. yüzyılın ilk yarısında bile Anadolu'da Ermenice ve ondan daha kuvvetli olmak üzere Rumcanın da konuşma dili olarak yaşadığını belirtmektedir. Köprülü, konuşma dili olarak kullanılan bu dillerden Mevlana'nın Rumca, Âşık Paşa'nın da kısmen Ermenice bildiği bilgisini vermektedir. (Köprülü, 1981:250)

Köklü bir geçmişe sahip olmasına, yüzyıllardır yazı dili geleneğine yakın olmasına rağmen Oğuzların dilinin bu dönemde yazıya geçmemesi veya bu durumun gecikmiş olması toplumsal ve siyasi olaylara bağlı olarak ayrıca değerlendirilmelidir. Malazgirt zaferinden sonra Selçuklu devleti ile Anadolu beyliklerinin mücadelesi ve Haçlı seferleri Anadolu'da siyasi istikrarı zorlaştırmış ve geciktirmiştir. Anadolu'da siyasi birlik, II. Kılıçarslan saltanatının son yıllarında sağlanabilmiştir. Ancak bu siyasi birlik ve istikrar sağlandıktan sonra Anadolu'da bilimsel ve kültürel faaliyetler başlayabilmiştir. Bu dönemde Anadolu'da çok çeşitli etnik unsurlar ve değişik dini çevrelerde bulunan bir nüfus göze çarpmaktadır.² Bu dönemde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde farklı çıkış noktalarından hareket eden, birbiriyle zıtlaşan fikir ve kültür merkezlerinin ortaya çıkışı ve bunlar arasındaki mücadeleler de aslında henüz o dönemde millî benlik kavramının tam olarak ortaya çıkmadığını göstermektedir.³

Anadolu Selçuklu devletinin düzen kurmaya, siyasi istikrarı sağlamaya çalıştığı yıllar da Oğuz Türkçesi de kendi istikrarını sağlamaya çalışmış, bunu ancak Selçuklunun son dönemlerinde başarabilmiştir.

Her ne kadar yazılı eserler, geç tarihlere ait olsa da 13. yüzyılda ve biraz öncesinde yaratıldığı düşünülen, bugüne gelemeyen

² Mikail Bayram, "Türkiye Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi", *Türkler*, C. 7, s. 170

³ Bu dönemde Anadolu'da Tokat, Amasya ve Niksar çevresinde Türk millî kültürüne dayalı bir ortam oluşturulmuşken, Malatya ve civarında ise İran kültürüne dayalı bir kültürel ortam oluşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Mikail Bayram, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanmalar ve Siyasi Boyutları", *Selçuk Üniv. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Konya 1994, Sayı 1, s. 79-92

yen bazı eserlerin varlığı da bilinmektedir. Bunlar tahminen XIII. yüzyılda kaleme alınmış eserler olup Şeyyad İsa'ya ait olduğu bilinen *Salsal-name*'ler, *Battal Gazi Hikâyeleri* ve XI. yüzyılda Danişmend Gazi etrafında gelişen kahramanlık olaylarını anlatan *Danişmend-name* ile daha sonraki yüzyıllarda kaleme alınmış *Dede Korkut Hikâyeleri* adlı eserlerdir.

Sözlü biçimde yaratılıp sonraki yüzyıllara aktarılan bu örneklerden hemen sonra ilk dönemde yaratılan, karışık dil özelliği taşıyan eserler de erken Osmanlı döneminden öncesine ait Anadolu Türk yazı dilinin habercisi eserler olarak değerlendirilmelidir. Buna göre Selçuklular devrini içine alan dönem, Oğuz Türkçesinin Karahanlı yazı dilinden ayrılmaya başladığı ve artık yazı dilinde Oğuzca özellikleri öne çıkarmaya çalıştığı karışık dilli dönemdir.⁴

“Bu devreye Batı Türkçesinin bir oluş ve kuruluş devresi olarak bakmak yerinde olur. Batı Türkçesini Eski Türkçeye bağlayan bağlar bu devrede kendisini henüz hissettirmektedir. Bu devreden sonraki Türkçede gördüğümüz pek çok şekil henüz Eski Türkçedeki eski şekillerinin izlerini taşımaktadır.”⁵

Eski yazı dilinin veya Doğu Oğuz Türkçesinin özellikleriyle (Batı) Oğuz Türkçesi özelliklerini taşıyan eserler *karışık dilli eserler* olarak tanımlanır. Oğuzcaya dayalı ilk yazılı ürünlerde yukarıda sözü edilen karışık özellikler görülmektedir. Bu eserlerin başında *Behçetü'l-hada'ik* gelmektedir⁶. Karışık dilli eser-

⁴ Zeynep Korkmaz, “XI.-XIII. Yüzyıllar arasında Oğuzca”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, Birinci Cilt*, Ankara, 1995, s.271.

⁵ Tuncer Gülensoy, *Türkçenin El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s.213.

⁶ Karışık dilli eserlerin en karakteristik temsilcisi olan dini-ahlaki nitelikli, Nasuru'ddin b. Ahmed b Muhammed tarafından yazılmış, 41 bölüme ayrılmış bir vaaz kitabı olan **Behçetü'l-hada'ik fi mev'izeti'l-halayık**, ilk olarak İ. H. Ertaylan tarafından tanıtılmış ve tıpkıbasımı hazırlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. İ. H. Ertaylan, H.VII. (M.XIII.) Asra Ait Çok Değerli Bir Türk Dili Yâdigârı: Behçetü'l-hada'ik fi mev'izeti'l-halayık, TDEDIII/3-4, 1949,s.275-293, İ.H. Ertaylan, Behçetü'l-hada'ik, Tıpkıbasım, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul,1960. Sadettin Buluç, Behçetü'l-hada'ik fi mev'izeti'l-halayık'tan Derlenmiş Koşuklar, TDAY Belleten 1963, s.161-201, Mustafa Canpolat, Behçetü'l-hada'ik fi mev'izeti'l-halayık; Giriş, Yazı Özellikleri, Ses Özellikleri, Söz Yapılışı, Söz Bölümleri, Dizin, DTCF Ktp. Ankara, 1965. Ayrıca Mustafa Canpolat'ın karışık dilli eserlerin hangi döneme ve hangi sahaya ait olduğu konusunda ilgili farklı görüşleri ele aldığı ve söz konusu eserden yola çıkarak Eski Anadolu Türkçesi'nin ilk döneme

lerin arasında Ali tarafından yazılmış *Kıssa-i Yusuf*⁷ adlı eser ile *Kudûri Tercümesi* ve *Ferâiz Kitabı* da anılır⁸.

Anadolu'ya gelen Oğuzların dillerinin ilk yazılı örnekleri 13. yy'a denk gelmektedir. Sultan Veled, Yunus Emre, Dehhani, Ahmet Fakih, Âşık Paşa, Gülşehri, Şeyyad Hamza gibi kurucu isimler arasında Yunus Emre'nin yeri biraz daha farklı görülmektedir. Gerçekten de o, Türklerin olduğu her yerde bilinen, okunan ve her zaman anlaşılın, her zaman kıymetli olan bir isim olmuştur. Daha ilk döneminde Anadolu Türkçesinin klasiklerini yazmış, geçmişinden ve kendi imkânlarından beslenen coşkun bir ırmak olan Oğuz Türkçesini yatağına sokmayı başarmıştır. Yunus Emre, Anadolu'da oluşmaya başlayan yazı dilinin yol açıcısı, yaşadığı dönemdeki en güçlü temsilcisi olmuş, şiirlerinde barındırdığı söz varlığı ve Türk dilinin anlatım yollarını genişleten farklı gramer yapılarıyla geçmişle gelecek arasında köprü kurmuştur. Onun söz varlığı, Eski Türkçe ve Anadolu ağızları dolayısıyla Oğuzca kaynaklıdır.

C- Beylikler Dönemi Türkçesi

Selçuklu devletinin yıkılması üzerine kurulmuş olan Anadolu Beylikleri Devri, doğrudan Türkçeye dayalı yerli ve milli bir yazı diline geçiş devridir. Selçuklu Anadolu'sundaki yalnız halka yararlı olacak eserleri Türkçe yazma eğilimine karşı, bu devirde Türkçeyi bütünü ile ve şuurlu olarak bir yazı dili haline getirme hedefi ağır basmış bulunmaktadır.⁹ Selçuklu döneminde Arapça ve Farsçanın etkisine rağmen yazı dili olarak varlığını bir ölçüde hissettiren Türkçe, beylikler devrinde ön plana geçmiş ve gelişmiş bir yazı dili olarak genel anlamda kuruluşunu bu devirde sağlamıştır. Bu yüzden Eski Anadolu Türkçesi

mini değerlendirdiği bir yazısı daha vardır.

⁷ M.Th. Houtsma, Ein Alturkisches Gedicht, ZDMG XLIII, 1889, s.69-98, C. Brockelmann, Ali's Kıssa-i Yusuf Der Alteste Vorlauffer Des Osmanischen Literatur, ABAV 1916., İ.H. Ertaylan, Türk Dilinde Yazılan İlk Yusuf ve Züleyha, TDED III/12, 1948, s.211-230

⁸ Zeynep Korkmaz, Eski Bir Kudûri Çevirisi, XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler, Ankara 1968, s.225-231

⁹ Zeynep Korkmaz "Anadolu Yazı Dilinin Tarihi Gelişmesinde Beylikler Devri Türkçesinin Yeri", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.420

ve tabii Türkiye Türkçesi için ayrı bir önem taşımaktadır. Beylikler devrinde Selçuklu döneminin aksine eser bolluğu yaşanmış, çok sayıda telif ve tercüme niteliğinde eserler hemen her beyliğin sınırlarında verilmiştir. Beylerin kendileri de bu gelişmeye özellikle destek vermişlerdir. Şair, yazar, bilim adamları beylerin bu tutumları nedeniyle Türkçe yazmak zorunda kalmışlar, gönüllü veya gönülsüz Türkçenin gelişimine ummadıkları düzeyde katkı vermişlerdir. Ancak bu dönem için en şükran duyulması gereken kesimin beylerin kendisi olduğu özellikle vurgulanmalıdır.

Osmanoğulları Beyliği diğer Anadolu Beyliklerinden farklı olarak imparatorluğa uzanan sürecin başında Eskişehir Bursa ovası arasındaki topraklarda yaşamaya devam etmiş, aynı zamanda askeri kuvvetleriyle Bizans'a ait Bitinya'nın iki önemli merkezi İznik ve Bursa'yı abluka altında tutmuştur. (İnalçık,2007: 479-536)

Osman Gazi, Anadolu'nun Müslüman Türk yurdu olması sırasında beyliği dâhilindeki alplar, gaziler, nökerler, ahiler, fakihler, dervişler, mutasavvıflar ve bilim insanlarını hep yanında tutmayı, tüm bu kesimleri bayrağının altında toplamayı başarmış bir devlet adamıdır. Halil İnalçık bu konuda: Ahiler ve Fakihler, Osman Gazi'nin manevi destekçisi olmakla beraber hukuki danışmanları ve sosyal hayatı örgütleyici kimselerdir. "Osman bir bölgeyi ele geçirdikten sonra bu ülkeyi nasıl örgütleyeceğini, dînî kuralları fakılardan sormaktadır. Fakılar, İslâm hukukunu, İslâm kurumlarını bilen insanlar olarak gâzî önderi yönlendirici bilgiler sağlamakta, daha aşağı düzeyde şehir ve köylerde imâmet hizmetinde bulunmaktadırlar. İlk Osmanlı beyleri, Osman ve Orhan tarafından ahiler ve fakılara verilmiş birçok vakıf köy ve çiftlikler, tahrir defterleri kayıtlarıyla bize kadar gelmiştir. Bu dönemde vakıfların büyük bir kısmı fakılara verilmiştir. Bu kayıtlarda, daha bu zamanda, Türkmenlerin köylere yerleştiklerini biliyoruz. Köye yerleşen bir cemaatin, tabii, İslâm kurallarına göre yaşamlarını düzenlemek için bir din adamına ihtiyacı vardı. Böylece, fakıların en aşağı kademede olanları bu köy imamlarıdır. İbn Battuta (1330'larda), rastladığı bu çeşit köy imamlarından söz eder. Daha yukarıda ilmiyeden kadılar, vezirler fakihlerin yüksek sınıfını temsil etmekte idi." Açıklamasını yapmıştır. (İnalçık, 2007: 479-536) Osman döne-

minde bu fakıların en meşhuru Tursun Fakih'tir. Osmanlı devletinin kuruluşuna şahit olan Dursun Fakih'in nitelikleri, aslında dönemin devlet geleneği ve töresini de yansıtmaktadır. Öncelikle bir bilim adamıdır. Şeyh Edebali'nin öğrencisi olarak tefsir, hadis ve fıkıh okumuştur. Şeyh Edebali'den sonra Osmanlı'nın ikinci müftüsü olarak bilinmektedir. 28 Eylül 1299 yılında Karacahisar fethedildikten sonra Osman Gazi adına Cuma Hutbesini okuyup, Cuma Namazını kıldırmıştır. Böylece, hem Osman Gazi'nin hür ve tam istiklâl sahibi bir Devlet Başkanı olduğunu, hem de Osmanlı Devletinin istiklâlini dünyaya ilan etmiştir. Bu olay, Âşık Paşazade ve Oruç Bey tarafından yazılan tarih kitaplarında da dile getirilmektedir.

Âşık Paşazade Tarihi

"Karacaşehir alınınca, Cuma namazı kılalım ve bir kadı isteyselim dediler. Dursun Fakih derler bir aziz kişi vardı. O halka imamlık ederdi. Hallerini ona söylediler. O da gelip Osman Gazi'nin kayın atası Edebali'ye söyledi. Daha söz bitmeden Osman Gazi geldi. Sorup isteklerini bildi. Size ne lazımsa onu yapın dedi. Dursun Fakih, Hanım! Sultan'dan izin gerektir dedi. Osman Gazi dedi ki: Bu şehri ben kendi kılıcım ile aldım, bunda sultanın ne dahlî var ki ondan izin alayım? Ona sultanlık veren Allah bana da gaza ile hanlık verdi. Eğer minneti şu sancak ise, ben kendim dahi sancak kaldırıp kâfirlerle uğraştım. Eğer o, ben Selçuk Hanedanımdanım derse, ben de Gökâlî oğluyum derim. Eğer bu ülkeye ben onlardan önce geldim derse, Süleyman Şah dedem de ondan önce geldi. Halk razı oldu. Kadılığı ve hatipliği Dursun Fakih'e verdiler. Cuma Hutbesi ilk önce Karacaşehir'de okundu. Bayram namazını orada kıldılar. Bunun tarihi hicretin 699'unda vaki oldu."

Oruç Bey tarihinde ise bu konudan şöyle söz edilmektedir: "Osman Gazi önce gelip Bilecik'i ve İnegöl'ü fethetti. Osman Gazi'nin ilk Cuma namazını Karacaşehir'i aldıkta Dursun Fakih derlerdi bir kişi vardı, o kıldı. İlk önce Osman adına hutbeyi o okudu. Bayram namazını da kıldı. Şeyh Edebali'den eğitim alarak kadılık, imamlık ve hatiplik yapan, Osmanlı Devletinin ilk imam-hatibi ve ilk kadısı olma şerefini elde eden, diğer taraftan da Edebali'nin kızıyla evlenerek onun damadı, Osman Gazi'nin de bacanağı olan Dursun Fakih, Osmanlı Devleti'nin

kuruluş döneminde toplumun en önemli manevi liderlerinden biridir. Anadolu'da milli birlik ve milli kültür bilincinin oluşmasına hizmet eden bir Türk Büyüğüdür.

Elde edilen bilgilere göre Osman Gazi, fethettiği yerleri beşe bölerek Bilecik'i kayınpederinin idaresine bırakmıştı (1302). Bunun üzerine Dursun Fakih Edebâli'nin yanında kalmış ve onun vefatı üzerine makamına geçerek fetva işlerini yürütmüştür. Bu görevi sebebiyle Osmanlı'nın ikinci müftüsü olarak da anılmaktadır. Ölüm tarihi hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte bazı kaynaklar şeyhinin yerine geçtikten bir müddet sonra diyerek, bazı kaynaklar da tarih vererek 1327 yılında vefat ettiğini kaydeder. İslam Ansiklopedisi kabriyle ilgili olarak 3 ayrı görüşün varlığından söz etmektedir. Buna göre Kabri, Bilecik'te Şeyh Edebâli Zâviyesi içindeki türbededir. Türbede Şeyh Edebâli, Dursun Fakih ve Muhlis Baba'dan başka Edebâli'nin ahfadından bazı kimseler medfundur. Dursun Fakih'a bundan başka iki türbe-makam daha isnat edilmektedir. Bunlardan biri Karacahisar'da küçük bir tepe üzerinde, diğeri ise Söğüt'ün Küre köyü civarında başka bir tepe üzerindedir. İnalçık da türbesinin Söğüt yakınlarında olduğunu ifade etmiştir.

Âşık Paşa ve Gülşehrî ile çağdaş olan Dursun Fakih ayrıca Osmanlı devrinin ilk şairlerindedir. Ona nispet edilen tek eser olarak tanınan *Gazavatnâme*, edebî özelliğinden ziyade dinî mahiyeti ve Eski Anadolu Türkçesi'ne ait ilk örneklerden biri olması bakımından önemlidir. Kaynaklar, Dursun Fakih'in gazavatname türünde üç eserinin bulunduğunu söylemektedir. Bunlar; "Gazâvat-ı Resûlu'l-lâh" ya da "Kıssa-i Mukaffâ", "*Gazavât-ı Bahr-ı Umman*" ve "Muhammed Hanefi Cengi"dir¹⁰.

Osmanlı'nın kuruluş döneminde yöneticilerin teşviğiyle Türk dilinin yazı dili olma sürecine girmesi sebebiyle çok sayıda telif ve tercüme nitelikli eserler yazılmıştır. Anadolu'da bir yandan sözlü edebiyat devam ederken diğer taraftan hem bilimsel hem edebî, hem dinî eserlerin sayısı artmıştır. Ancak, günün siyasi ve kültürel koşulları da göz önünde bulundurularak bu eserlerin, şairlerin Türkçe yazmayı isteyip istememeleri, eserle-

¹⁰ İsmet Çetin, *Tursun Fakî, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Mesnevileri*, İLESAM Yay.No.6 Ankara 2002. Bu eser, Tursun Fakih'le ve eserleriyle ilgili olarak son yıllarda hazırlanmış en ayrıntılı çalışmalardan biridir.

rin Türkçeye hizmeti, çeviri faaliyetlerinin etkisi, bilimsel gelişmeler, halkın eserlerin Türkçe yazılması sebebiyle dini kavramları ve kuralları öğrenebilmesi gibi değişik parametrelerle ayrı ayrı değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu dönemde şairlerin çoğu, yazdıkları eserleri Türklere yararlı olmak için kaleme aldıklarını kaydetme ve Arapça ve Farsça gibi iki zengin dil dururken Türkçeye başvurmalarının sebebini açıklama gereği duymuşlardır. Diğer taraftan devlet adamlarının ve beylerin doğrudan Türkçeyi korumaları ve eserler yazdırmaları, halkın öğrenme isteği ve şair ve yazarları Türkçe yazma yönünde zorlamaları, tarikat büyüklerinin halkı bilgilendirmek için Türkçe yazmaları, Türkçecilik bilinci ile şiir yazma, gibi sebeplerle söz konusu dönemde Türkçe eserler yazılmıştır¹¹.

XV. yy. da Türkçe yazışma geleneği, Şinasi Tekin'e göre Osmanlıdan ziyade Aydın, Kütahya, Konya kültür çevrelerinden ortaya çıkmıştır¹². Bu dönemde sözü edilen bölgelerde yazılan eserler, Anadolu'da önemli kültür merkezlerinin varlığını ortaya koymaktadır. Bu dönem, Türkçecilik açısından toplumun hemen her kesiminde Türkçeye bir yönelişi sergiler. Karamanoğlu Mehmet Bey'in fermanı, Aşık Paşa'nın Garib-name gibi son derece soyut konuları ele alan hacimli eserini sade Türkçeyle yazması, Gülşehri'nin Farsçadan çevirdiği *Mantiku't-tayr*'da son derece canlı bir dil kullanması ve bununla da gurur duyması Türkçenin o dönemde nasıl önemsendiğini ve dikkate alındığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Beylikler devrinde genel olarak; Gülşehri'nin, *Mantiku't-tayr* ve *Kerāmāt-ı Ahî Evran*'ı, Aşık Paşa'nın *Garib-name*, *Fakr-name*, *Vasf-ı Hâl*, *Hikâye* ve *Kimyâ Risâlesi*, Aşık Paşa'nın oğlu olan Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsibi'l-ün-siyye* adlı eseri, Hoca Mes'ud'un *Süheyl ü Nevbahar* ve *Ferheng-nâme-i Sa'edi Tercümesi*, Kaygusuz Abdal'ın *Divan*, *Gülistan*, *Gevher-nâme*, *Minber-nâme*, *Budala-nâme*, *Vücüd-nâme*, *Kitâb-ı Miğlâte*'si, Süle Fakih'in *Yusuf u Züleyha* mesnevisi, Şeyhoğlu

¹¹ Kemal Yavuz, XIII-XVI. "Asır Dil Yadigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Aralık 1983, s.9-55

¹² Şinasi Tekin, "Fatih Sultan Mehmet Devrine Ait Bir İnşa Mecmuası", *Journal of Turkish Studies*, Volume 20, 1996, s.290

Mustafanın, *Hurşid-nâme*, *Kenzü'l-Küberâ* ve *Mehekkü'l-ulemâ*, *Marzuban-nâme* ve *Kabus-nâme* Tercümesi, Tutmacı'nın *Gül ü Hüsvrev* mesnevisi, Ahmedî'nin *Divan*, *İskender-nâme*, *Cemşid ü Hurşid* ve *Tervihü'l-ervâh* eserleri, Mehmed'in *Işk-nâme*'si, Kemaloğlu İsmail'in *Ferah-nâme*'si, Pir Ali'nin *Bahtiyar-nâme*'si, Erzurumlu Darir'in *Yusuf u Züleyha* mesnevisi, *Siyer-i Nebi*'si, *Futuhu's-şam Tercümesi*, Kadı Burhaneddin'in *Divan*'ı, Dursun Fakih'in *Gazavat-nâme*'si, Kul Mes'ud'un *Kelile ve Dimne*'si, Sâlebi'nin *Kıyasü'l-Enbiyâ*'sı, Hacı Paşa'nın *Müntehâb-ı Şifa* ve *Teshil* adlı eserleri gösterilebilir.¹³

Bu dönemde yazarların, ilk zamanlar Türkler için yararlı olmak isteği, daha sonra da halkın gösterdiği beğeni üzerine Türk dilini kullanmaları, Türkçenin yaşamasına ve edebi dil olarak gelişmesine olanak vermiştir. Süheyl ü Nevbahar'da halkın Türkçeye eğilimi şöyle dile getirilmektedir.

*Cihanda bugün resm eyle gider
Ki ögüş kişi Türkiye meyl ider
Bu hikmet durur kişi ger eyleye
Ki dilince her kavm ile söyleye*¹⁴

Anadolu Beylikleri döneminde Türkçenin ön plana çıkışı, beylerin şair ve yazarları çeşitli vesilelerle Türkçe yazmaya sevk etmesi sonucunda hem Türkçe yazılan eserlerin sayısı artmış hem de Oğuzca yazı dili konumuna geçme yolunda çok önemli adımlar atmıştır. Oğuzcaya dayalı Türkçe, bu dönemde gelişmiş, yeni kavramlar kazanmış, bilim dallarıyla ilgili özgün ve çeviri çok sayıda eser yazıldığı için Türkçe bilim dili olarak kullanılmaya başlanmıştır. Buna bağlı olarak bu devirde Türk bilim hayatı da Selçuklu dönemindeki özelliklerini sürdürmüş, medreselerde bilimsel çalışmalar yapılmaya devam etmiştir¹⁵.

Anadolu'yu Türk yurdu haline getiren, Türk devlet sistemini, tüm sosyal toplumsal kurumları inşa eden imparatorluk kuran Osmanlı devleti ve beyliği, diğer beyliklerle (uzun ömürlü

¹³ Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s.75-80

¹⁴ Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TDK Yay. Ankara 1970, s. 8-9

¹⁵ Tuncer Baykara, "Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi", *Türkler*, C.7 s.253

olması sebebiyle en büyük hizmeti etmekle beraber) birlikte Oğuz Türkçesinin de yazı dili olarak kurulması ve gelişmesine hem imkân tanımış hem de tanıklık etmiştir. Erken Osmanlı dönemi, Türkçeye bugün Oğuz dillerinin en gelişmiş olan Türkiye Türkçesinin hiç kesintisiz Cumhuriyete kadar ulaşmasını sağlayacak bir güç vermiştir.

Kaynakça

- Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TDK Yay. Ankara 1970.
- Baykara, Tuncer, "Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi", *Türkler*, C.7.
- Bayram, Mikail, "Türkiye Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi", *Türkler*, C. 7.
- Bayram, Mikail, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanmalar ve Siyasi Boyutları", *Selçuk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 1994, Sayı 1.
- Brockelmann, C., *Ali's Kısas-i Yusuf Der Alteste Vorlauffer Des Osmanischen Literatur*, ABAV 1916.
- Buluç, Sadettin, Behçetü'l-hadaik fi mev'izeti'l-halâyık'tan Derlenmiş Koşuklar, TDAY Belleten 1963.
- Canpolat, Mustafa, Behçetü'l-hadaik fi mev'izeti'l-halâyık; Giriş, Yazı Özellikleri, Ses Özellikleri, Söz Yapılışı, Söz Bölümleri, Dizin, DTCTF Ktp. Ankara, 1965.
- Çetin, İsmet, *Tursun Fakı, Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Mesnevileri*, İLESAM Yay.No.6 Ankara 2002.
- Ertaylan, İ. H., H.VII. (M.XIII.) Asra Ait Çok Değerli Bir Türk Dili Yâdigârı: Behçetü'l-hadaik fi mev'izeti'l-halâyık, TDEDIII/3-4, 1949.
- Ertaylan, İ.H., Behçetü'l-hadaik, Tıpkıbasım, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul,1960.
- Ertaylan, İ.H., Türk Dilinde Yazılan İlk Yusuf ve Züleyha, TDED III/12, 1948.
- Gülensoy, Tuncer, *Türkçenin El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- Houtsma, M.Th., *Ein Altürkisches Gedicht*, ZDMG XLIII, 1889.
- Korkmaz, Zeynep, "XI.-XIII. Yüzyıllar arasında Oğuzca", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, Birinci Cilt*, Ankara, 1995.
- Korkmaz, Zeynep, Eski Bir Kudürî Çevirisi, *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, Ankara 1968.
- Korkmaz Zeynep, "Anadolu Yazı Dilinin Tarihi Gelişmesinde Beylik-

- ler Devri Türkçesinin Yeri”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Kut, Günay, “13. Yüzyılda Anadolu’da Őir Türünün Gelişmesi” *TDAY Belleten*, 1991.
- Özkan, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.
- Tekin, Şinasi, “Fatih Sultan Mehmet Devrine Ait Bir İnşa Mecmuası”, *Journal of Turkish Studies*, Volume 20, 1996.
- Yavuz, Kemal, XIII-XVI. “Asır Dil Yedigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Aralık 1983.

Yalova/Altınova obankale'nin İnşa Tarihi Hakkında Tespitler

Selçuk Seçkin*
Turhan Doğan**

Öz

Yalova/Altınova'da yer alan Çobankale, stratejik konumu do-layısıyla Türk ve Dünya tarihinde pek çok olaya şahitlik etmiştir. 1. Haçlı Savaşı'nda oynadığı rol, Selçuklular tarafından fethi ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli bir aşama olan Bafeus Muharebesi'ne şahitliği Çobankale'yi önemli kılmaktadır. Kale-nin içerisinde yer aldığı vadi ile ilgili pek çok kaynakta bilgi ol-masına karşın yapı ile ilgili olarak verilen bilgiler kısıtlıdır. Bu bilgiler de daha çok seyahatnamelerde ve 19. Yüzyıl anlatımla-rında karşımıza çıkar. Yapılan çalışmalara bakıldığında Kale'nin inşa tarihi hakkında, tarihi kaynaklardan hareketle yapılan en önemli tespitin Clive Foss'a ait olduğu görülmektedir. Foss, 1071 sonrası Selçuklu ilerleyişi ve Drakon ayı Anlaşması paralelinde yaptığı okumalarla kalenin yapım tarihini 1087 olarak belirtmiş-tir. Verilen tarih ile ilgili olarak detaylı bir anlatımın yer alma-ması, bu tarihin güncel laboratuvar analizleriyle de sağlamanın yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu amaçla TÜBİTAK MAM labora-tuvarında kaleden çıkan ahşap örnekler ve 2020 yılında ortaya çıkartılan şapelin giriş kısmında bulunan iskelete ait parçalar de-đerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, tarihsel bilgiler, laboratuvar analizleri ve araç-tırmalar paralelinde Çobankale'nin inşa ve onarım süreci hak-kında yaptığımız çalışmada değerlendirmelerde bulunulacaktır.

* Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, e-Posta: selcuk.seckin@msgsu.edu.tr, ORCID:0000-0003-1946-5425.

** Dr., Başuzman Araştırmacı, Ulusal İMV AMS Laboratuvarı Sorumlusu, TÜ-BİTAK Marmara Araştırma Merkezi.

Giriş

Tarih boyunca önemli bir geçit yeri olan Dragon/Kırkgöç/Çobankale Vadisi ve geçidi, Roma sürecinden başlayarak günümüze kadar önemli yol güzergâhlarından biri olmuştur. Günümüz Yalova/Altınova ilçe merkezinin yaklaşık 5 km. güneyinde yer alan Çobankale, Karadere Köyü'nün sınırları içerisindedir. Kalenin inşası ve tarihsel süreci hakkındaki araştırmalar bu çalışmanın da konusunu oluşturmaktadır.

Resim 1: Çobankale'nin 2021 yılı sezonu sonrasındaki drone görünümü
(Çobankale Kazı Arşivi)

Çobankale ile ilgili olarak yapılan ilk bilimsel çalışma Clive Foss tarafından yapılmıştır.¹ Daha sonra Halil İnalçık tarafından Çobankale'nin tarihsel önemini anlatan çalışmalar yayımlanmıştır.² Çobankale ile ilgili olarak arkeolojik anlamda ilk çalışmaya Bursa Müze Müdürlüğü başkanlığında, Doç. Dr. Selçuk Seçkin danışmanlığında 2017 yılında başlanmıştır. Temizlik çalışması şeklinde 20.000 m²'yi aşan alanda başlanan çalışmada ilk yıllar bu şekilde devam etmiş, temizlenen alanlarda sarnıç, şapel ve kısmi olarak sur sisteminin ortaya çıkartılması önemli mimari bulgular olarak tespit edilmiştir. 2020 yılında 12 ay devam

¹ Foss 1996; Foss 2002.

² İnalçık 1993, 77-100; İnalçık 1997, 78-105.

Resim 3: Çobankale'nin 2022 Yılında onaylanan restorasyon projeleri kapsamında hazırlanan 3D modellemeye sur sisteminin görünümü (Gülsüm Tarım Mimarlık)

Çobankale'nin İnşa Süreci ile İlgili Bilgiler

Çobankale'nin inşa sürecini belirlemek için bölgedeki Selçuklu etkinliğine bakmak gerekir. Nitekim Aleksios Komnenos (1081-1118)'ün Selçuklu akınlarına karşı İstanbul'dan başlayan Eskişehir yakınlarına kadar devam eden ve İzmit Körfezi üzerinde daha da yoğunlaşan savunma hattının inşası da Kale'nin yapımında önemli olmaktadır. Bölgedeki Selçuklu etkinliği 1078-9 yıllarında İznik'in Selçuklular tarafından alınmasıyla başlar. İznik sonrasında Marmara kıyılarına hatta İstanbul'un Anadolu yakasına bile akınlar yapan Türkler'i durdurmak, Aleksios Komnenos'un tahta çıktığı ilk dönemlerde en çok meşgul olduğu sorunlardan biri olmuştur. Bizans güçleri, Türklerin ilerleyişini yapılan gece baskınları ile bir nebze de olsa durdurmuş ve hakimiyet sınırlarının belirlenmesi amacıyla Drakon Çayı Anlaşması'nın yapılmasına mecbur bırakmıştır. ⁴ Drakon Çayı anlaşmasına konu olan ve sınırı belirleyen akarsu, Çobankale'nin etrafından dolanan Drakon/Kırkgeçit günümüzde de Yalakdere olarak bilinen akarsudur. Altınova/Hersek Burnu'ndan Marmara Denizi'ne dökülmektedir. Anlaşma ile nehrin

⁴ Anna Komnena 1996, 124-126

hangi tarafının Selçuklulara verildiği sorunu pek çok araştırmacı tarafından tartışılmaktadır. Nitekim Clive Foss Çobankale'nin yapımı meselesini bu paralelde de değerlendirilerek, Çobankale'nin Selçuklular tarafından inşa edilebileceğini belirtmektedir.⁵ Bu konuyla ilgili olarak çalışma yapan Gülay Öğün Bezer, Türklerin anlaşma yapıldığında Çanakkale-Balıkesir taraflarına hakim olmadığı bilgisinden hareketle, Bizans'ın Türklerin zaten hakim olduğu Güney Marmara'da kontrol altına alınarak, Drakon Çayı'nın batısına geçişini engellemek için yapıldığını, bu sayede Çanakkale Boğazı'nı da korumayı amaçladığını belirtmektedir.⁶ Bu bilgi Yalova sahillerinin ve Çobankale'nin Bizans yönetiminde kalan kısımda kaldığını göstermektedir.

Drakon Çayı Anlaşması, Süleyman Şah'ın İznik'ten sefere çıkmadan önce yerine naib olarak bıraktığı Ebû'l-Kasım'ın Marmara kıyıları ve İstanbul yakınlarına yaptığı akınlarla bozuldu. Güçlü bir orduya sahip olmayan Aleksios Komnenos, Ebû'l-Kasım'ın karşısında varlık gösteremedi. Savunma, ordu ve donanma oluşturma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Bunun üzerine Ebû'l-Kasım'ı İstanbul'a davet eden İmparator, onunla olumlu ilişkiler kurmak istedi. Ebû'l-Kasım'ın İstanbul'daki misafirliği sırasında İzmit'i de ele geçiren Türkleri bölgeden uzaklaştırmayı amaçlayan İmparator, Körfez kıyısında kale inşa ederek bir savunma hattı oluşturmayı amaçlıyordu. Böylece gizlice kale yapımına başlandı.⁷ Her ne kadar Bilge Umar inşâ edilen kaleyi Eski Hisar olarak yorumlarsa da burada İzmit Körfezi ve çevresindeki önemli kalelerin yapımının belirli bir savunma hattı anlayışıyla yapıldığını düşünmek yerinde olacaktır. C. Foss 1087 tarihini, İzmit'in de Selçukluların eline geçtiği ve bölgedeki Türk etkinliğinin arttığı, kale inşaatlarının da bu tarihte yapıldığından hareketle, Çobankale'nin inşa tarihi olarak belirlemiş olmalıdır.⁸

⁵ Foss 2002, 112.

⁶ Bezer 2014, 30-31; Duman 2021, 216.

⁷ Anna Komnena 1996, 199-200. Söz konusu kale *Alexiad'*ı Türkçe'ye çeviren Bilge Umar tarafından Pelekanon (Eski Hisar) olarak belirtilmiştir. Clive Foss Türklerin Nikomedia'yı (İzmit) ele geçirmelerinin tarihini 1087 olarak vermektedir. Foss 1996, 20; Duman 2021, 217.

⁸ Foss 2002, 112-116.

Kale ilgili olarak gelişen tarihsel süreçte 1. Haçlı Seferi'nin yapıldığı 1096 tarihinde Çobankale'nin varlığı kayıtlarda geçmektedir. Dolayısıyla bu tarihten önce kale inşa edilmiş olmalıdır.⁹

İznic ve çevresinde araştırma yapan Fransız ekip tarafından Çobankale ve çevresindeki seramikler değerlendirilerek 13. Yüzyıl ile 14. Yüzyıla tarihlendirilmiştir.¹⁰ Yapılan arkeolojik kazıda elde edilen seramiklerin ilk değerlendirmesi olarak yayımlanan makalede, 9-12. yüzyıl arasına tarihlendirilen beyaz hamurlu seramikler ile 14- 15. yüzyıllara tarihlenen Beylikler Dönemi üretimlerine kadar, geniş bir çerçevede buluntu sunduğu, seramik gruplarının içinde en yoğun buluntunun ise 12 ile 13. yüzyıl dönemi üretimleri olduğu belirtilmiştir.¹¹

Arkeolojik çalışmalarda bulunan sikkeler yaşam dönemi hakkında bilgiler verdiği için araştırmacılar tarafından önemli veriler olarak değerlendirilmektedir. Kale maalesef bu bakımdan oldukça fakirdir. Defalarca yapılan elekleme işlemine rağmen sadece iki sikke ele geçirilmiştir. Bunlardan biri 1. Romanos dönemine ait (920-944) sikkedir.¹² Diğeri ise John II Orsini (Epiros) tarafından Arta Kalesi'nde basılan 1323-1335 tarihlerine ait sikkedir. İki sikke üzerinden yorum yapmak her ne kadar zor olsa da en azından kaledeki yaşamın 11. Yüzyıldan öncesinde de olduğu düşünülebilir.

Yapılaşma Dönemleri

Çobankale ile ilgili olarak 11. yüzyıl yapılaşması sonrasında farklı dönemlerde onarımların yapıldığını tarihi kayıtlardan öğrenmekteyiz. Anna Komnena, Kale'nin Selçuklular tarafından kuşatılması sırasında, su kaynaklarının kapının dışındaki bir kuyu ve ırmaktan oluştuğunu, bu kaynakların Türkler tarafından ele geçirilmesiyle bir hafta gibi bir sürede kalenin teslim alındığını anlatmaktadır. Bu anlatımdan kale içinde ortaya çıkartılan sarnıç, bu süreçten sonra yapıldığı ortaya çıkar. Anna Komnena tarafından verilen bir başka bilgi de, kaleyi 1. Haçlı

⁹ Demirkent 1996, 528.

¹⁰ François 2003, 287-308; Lefort 1997 126.

¹¹ İnanan-Seçkin 2021, 443.

¹² Harl 2002, 32-33.

Seferi sonrasında ele geçiren Haçlıların, Yalakedere Vadisi'nde yığılan kemiklerin kaynatılarak kale onarımında kullanıldığı bilgisidir. Bu bilginin doğruluğu sağlamaya muhtaç da olsa 12. Yüzyılda Haçlılar eliyle yaşanan savaşlar sonrasında yıpranan kalenin onarıldığı anlaşılmaktadır.¹³ Kalede, 2000 yılı kazı döneminde şapel yapısı ortaya çıkartılmıştır.¹⁴ Kalenin sonraki süreçte İoannes Comnenus (1118-1143) ve sahil surlarını onaran Manuel Comnenus tarafından onarılmış olduğu düşünülmektedir. Kale ve çevresi 1206 tarihinde Latinlerin elindedir, 1301 öncesinde de Osmanlı akıncılarının bölgeyi tehdit etmesi üzerine Doğu Roma yönetimi tarafından görevlendirilen Mouzalon komutasında onarılmıştır¹⁵.

Resim 4-5: Yapılan kazılarda ortaya çıkartılan sarnıcın ve şapelin drone görünümü

¹³ Foss 2002, 109-111.

¹⁴ Şapelin yapım tarihi giriş kısmında yer alan iskeletten alınan parçaya göre aşağıda tartışılacaktır.

¹⁵ İnalçık 1997, 98; Akyol 2003, 136, Seçkin 2018, 547.

Resim 6-7:2000 Yılı kazı döneminde ortaya çıkartılan şapelin girişindeki iskelet ve sur duvarlarından görünüm

Analiz Sonuçları

Yapı ile ilgili olarak eldeki bulgulardan hareketle analiz yapılmasına karar verilmiş, Radyokarbon analizleri kapsamında bir kemik ve bir ahşap örneği alınmıştır. Alınan örnekler TÜ-BİTAK Marmara Araştırma Merkezi Ulusal 1MV AMS Laboratuvarında¹⁶ analizi yapılmıştır. Kemik örneğine ultrafiltre yöntemi ile kolajen özütlemesi yapılmıştır. ¹⁷Ahşap örneğinde eski ağaç etkisini önlemek için örneğin en dış halkasından örneklem yapılmıştır. Yapılan örneklem için asit baz asit kimyasal ön işlemleri uygulanmıştır. Analiz sonuçları ve OxCal20 ¹⁸ veri tabanına göre kalibre takvim yaşları Tablo 1-2 de verilmiştir. Ayrıca Tablo 3-4'de kalibrasyon grafiği verilmiştir. Sonuçların orta noktası esas alındığında kemik örneği 11. yy sonu-12. yy.'a tarihlendirilmektedir. Ahşap örneği ise 13.yy.'a tarihlendirilmiştir.

¹⁶ Doğan-İlkmen-Kulak 2021, 48-54.

¹⁷ Hajdas vd. 2009, 675-680.

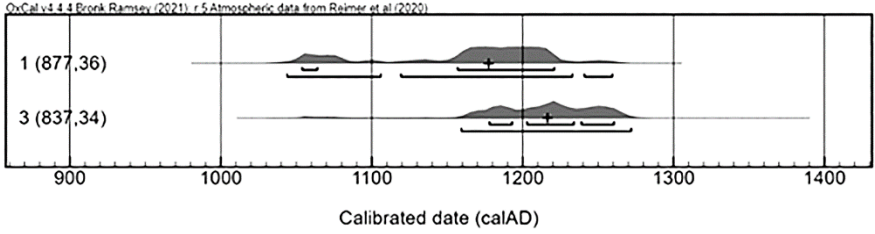
¹⁸ Reimer vd. 2020.

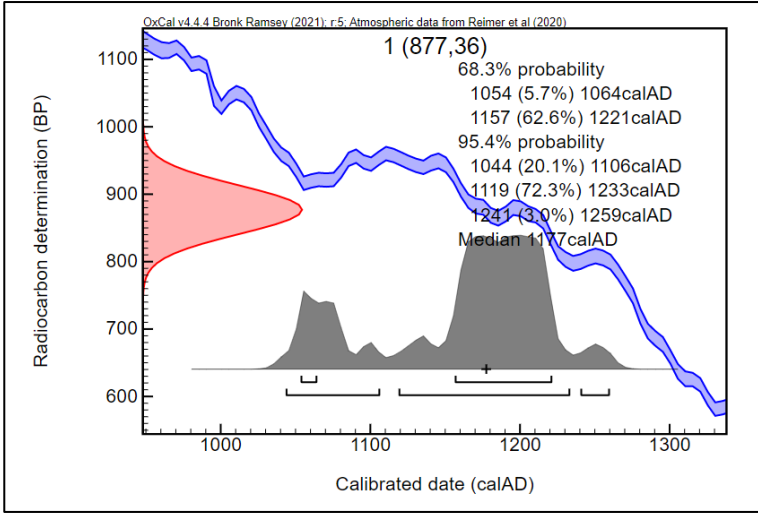
Resim 8-9: Şapelin girişinde bulunan iskeletten alınan parça ve sur içinde tespit edilen ahşap inşaat malzemesi

Örnek No	Örnek Türü	Ön İşlem	Radyo-karbon Yaşı	Takvim Yaşı 1 Sigma Olasılık Dağılımı M.S.	Takvim Yaşı 2 Sigma Olasılık Dağılımı	Takvim Yaşı Orta Noktası M.S.
1	Kemik	Ultrafilt-rasyon yöntemi ile Kolojen Özütleme	877 ±36	1054- 1064 5.7%	1044-1106 20.1%	1177
				1157-1221 62.6%	1119-1233 72.3%	
					1241-1259 3.0%	
3	Ahşap	Asit Baz Asit ile kimyasal temizlik	837±34	1178-1193 14.5%	1159-1272 95.4%	1216
				1203-1234 33.6%		
				1239-1260 20.2%		

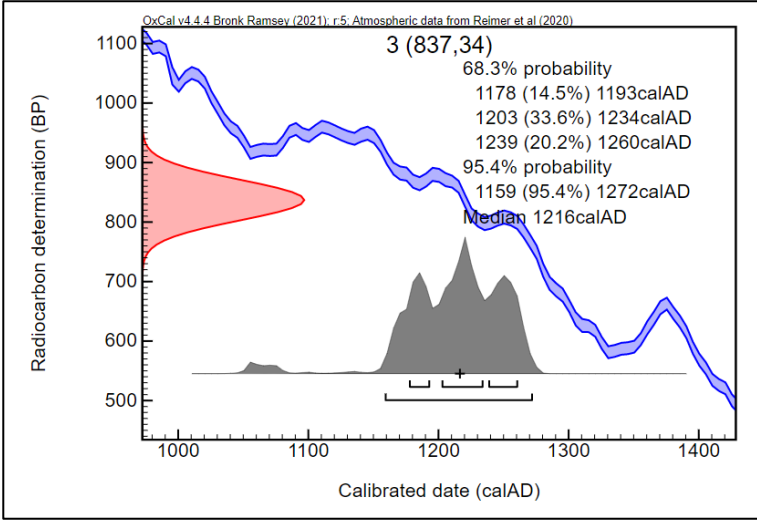
Tablo 1: Kemik ve ahşap örneğinin radyokarbon ölçüm sonuçları ve kalibre takvim yaşları.

Tablo 2: Kemik ve ahşap örneğinin kalibrasyon grafiğinin birlikte gösterimi.

Tablo 3: Kemik örneğinin kalibre takvim yaşı grafiğinin detaylı gösterimi

Tablo 4: Ahşap örneğinin kalibre takvim yaşı grafiğinin detaylı gösterimi

Sonuç

Çobankale ile ilgili olarak gerek dönemin tarihçileri, gerekse Clive Foss gibi modern araştırmacıların yaptığı çalışmalar sonucunda her ne kadar 1087 tarihi kalenin bütünüyle yapım tarihi olarak belirmekteyse de, küçük buluntular değerlendirildiğinde, bu süreçten önce de, karakol niteliğinde yapının olabileceği anlaşılmaktadır. Nitekim kalenin üzerinde yer aldığı tepenin vadiye hakim konumu her dönemde önemli olmuştur. Kalenin 11. Yüzyıl sonrasındaki onarımlarında en net bilgi 1. Haçlı Seferi sonrasındaki kapsamlı onarımdır. Bu süreçte kale içine sarnıç ve şapelin girişine gömülen iki iskeletten birine yapılan analiz ile şapelin büyük olasılıkla 12. Yüzyılda eklendiği anlaşılmaktadır. Surlar da elbette bu dönemde yapılan savaşta zarar gördüğü için onarılmıştır. Surların son onarımı 13. Yüzyılda Osmanlı akınlara karşı yapılmış olmalıdır. Nitekim sur içerisinde bulduğumuz ahşap parçaların analizine göre, 13. Yüzyılın ilk yarısındaki onarım kalenin belki de son kapsamlı onarımı olmuştur.

Kaynakça**Akyol 2003**

Akyol, A., *Zaman Tünelinde Yalova*, Çözüm Ajans, Yalova.

Anna Komnena 1996

Anna Komnena, *Alexiad-Malazgirt'in Sonrası*, çev. B. Umar, İnkilap Kitabevi, İstanbul.

Bezer, 2014

Bezer, Gülay Ö., Anadolu'nun Fethi ve Drakon Çayı Anlaşması'nın Bu Süreçteki Yeri. *TYB Akademi (Osman Turan ve Selçuklular Özel Sayısı)*, 12, 21-35.

Demirkent 1996

Demirkent, I., *Türkiye Selçuklu Hükümdarı I. Kılıç Arslan*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Doğan-İlkmen-Kulak 2020

Doğan T., İlkmen E., Kulak F. A new national 1 MV AMS laboratory at TÜBİTAK MRC in Turkey, *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research Section B: Beam Interactions with Materials and Atoms*, 509, 48-54.

Duman 2021

Duman, İ., Selçukluların Yalova ve Çevresindeki Faaliyetleri, *Yalova Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, 22-23 Ekim 2021, Yalova Üniversitesi Yayını, Yalova, 212-221.

Foss 1996

Foss, C. (1996), *Survey of Medieval Castles of Anatolia: Nicomedia 2*, British Institute of Archaeology at Ankara; Monograph 21, Oxford.

Foss 2002

Foss C., *Anadolu'daki Ortaçağ Kalelerinin İncelenmesi II Nikomedia*, çev. F. Y. Uluğün, İzmit Rotary Kulübü Kültür Yayınları, İzmit.

Fronçois 2003

Fronçois, V., "La Céramique Byzantine et Ottomane", eds. B. Ge- yer-J. Lefort, *La Bithynie au Moyen Âge*, Paris, 287-308.

Hajdas vd. 2009

Hajdas, I; Michczynski, A; Bonani, G; Wacker, L; Furrer, H. Dating bones near the limit of the radiocarbon dating method: study case mammoth from Niederweningen, ZH Switzerland. *Radiocarbon*, 51(2), 675-680.

Harl 2002

Harl K.W., *Bizans/ Kazılarda Bulunan Sikkelerin Tanımlanması İçin Rehber*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

İnalçık 1993

İnalçık, H., "Osman Ghazi's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus", ed. E. Zachariadou, *The Ottoman Emirate 1300-1389*, Heraklion, 77-100.

İnalcık 1997

İnalcık, H., "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", ed. E. Zachariadou, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, İstanbul, 78-105.

İnanan-Seçkin 2021

İnanan, F.-Seçkin, S., "Yalova, Çobankale Kazısı Sırlı Seramik Buluntuları: İlk Gözlemler", *Cedrus*, S. 9, 437-458.

Lefort 1997

Lefort, J., "13. Yüzyılda Bitinya", eds. Z. Zachariadou, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*. İstanbul, 106-128.

Ramsey 2009

Ramsey, B. C. *Bayesian analysis of radiocarbon dates. Radiocarbon*, 51(1), 337-360.

Reimer vd. 2020.

Reimer, P., Austin, W., Bard, E., Bayliss, A., Blackwell, P., Bronk Ramsey, C., Butzin, M., Cheng, H., Edwards, R., Friedrich, M., Grootes, P., Guilderson, T., Hajdas, I., Heaton, T., Hogg, A., Hughen, K., Kromer, B., Manning, S., Muscheler, R., Palmer, J., Pearson, C., van der Plicht, J., Reimer, R., Richards, D., Scott, E., Southon, J., Turney, C., Wacker, L., Adolphi, F., Büntgen, U., Capano, M., Fahrni, S., Fogtmann-Schulz, A., Friedrich, R., Köhler, P., Kudsk, S., Miyake, F., Olsen, J., Reinig, F., Sakamoto, M., Sookdeo, A., & Talamo, S. The IntCal20 Northern Hemisphere radiocarbon age calibration curve (0-55 cal kBP). *Radiocarbon*, 62.

Seçkin 2013

Seçkin, S., Castles of Yalova, Ed. F. Hitzel, *14. International Congress of Turkish Art, 19-21 September 2011/ College de France/Paris, Paris*, 697-704.

Seçkin 2018

Seçkin, S., Tarihsel Süreçte Yalova/Altınova Çobankale, *Cedrus*, S. VI, 535-553.

Seçkin 2021

Seçkin, S., Yalova/Altınova Çobankale'de Yapılan Çalışmalar Hakkında İlk Değerlendirmeler, 24. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Kitabı, Nevşehir, 602-618.

Seçkin 2022

Seçkin, S., "Yalova Altınova/Çobankale Kazısı 2019-2020 Yılı Çalışmaları", *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları*, C IV, Ankara, 167-176.

Teşekkür

Yalova İli, Altınova ilçesi Çobankale Kazısı'na destekleri için Türk Tarih Kurumuna teşekkür ederim. Ayrıca çalışma sırasında gerek izin

gerakse kazı sürecinde desteklerini gördüğümüz Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün tüm yönetici ve çalıŐanlarına, Dr. Me-tin Oral'ın Őahsında Altınova Belediye Başkanlığı'na, analiz hizmetle-rini karŐılayan ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, Mimar Si-nan Güzel Sanatlar niversitesi yönetimine ve Bilimsel Araştırma Proje Birimine katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Kazı sürecinde ekip olarak çalıŐtıđımız baŐkan yardımcıları Dr. Öğr. Üyesi Mehmet . zkurt ve Dr. Öğr. Üyesi Esra Sayın'a, Türk Tarih Kurumu uzmanları Ark. Belma Gnal ve Sanat Tarihçi Onur Sa-rıkaya'ya, Dr. Öğr. Üyesi Filiz İnanan ve Öğr. Gör. Dr. Uğur Demir-bağ'a tüm ekip yesi, ğrenci ve çalıŐanlara emekleri için Şükranlarımı sunarım.

Orhangazi ve Karamürsel Alp'in Yalakova (Yalova) Sahillerindeki Faaliyetleri

Metin Ataç*

Değerli hocam Prof. Yusuf Oğuzoğlu Erken Osmanlı döneminde Yalova sahillerindeki Osmanlı faaliyetleri konusunu bana tevdi ettiğinde, önce bir kronoloji çalışması yapmak istedim. İşin içine girdiğimde belgelere dayanan bir kronoloji çalışmasının çok zor olduğu gerçeği ile karşılaştım. Colin İmber'in de belirttiği gibi 14. yüzyıl Osmanlı belgelerinden orijinal neredeyse hiçbir şey kalmamıştır. Elimizde yarım düzineden az belge mevcut. Tam olarak kalan tek tarih çalışması Ahmedi'nin 1390'da kaleme alınmış manzum eseri "Desitan'ı Tevarih-i Ali Osman"dır. Anlatısında hiçbir tarih vermez. Bir Osmanlı şehzadesine ithaf edilen bu eser olayların anlatılmasından ziyade ahlakçı bir metindir, epik bir destanın küçük bir parçasıdır.

1390'lara ait diğer tarihsel bir eser ise Yahşi Fakih'in menkıbenamesidir. Bu eser günümüze ulaşmamıştır. Ancak biz bu eserde yazılanları Aşıkpaşazade'nin 1484'te bitirdiği "Tevarih'i Ali Osman" eserinden biliyoruz. Eserde I. Beyazıt zamanında (1389-1402) kadar olan olaylar Yahşi Fakih'in anlatımı ile nakledilir. Bu döneme ait bilgileri daha sonra yaşayan bazı tarihçilerin naklettikleri kadarı ile de takip ediyoruz. Örneğin Evliya Çelebi 1640 yılında Yalova taraflarına geldiğini ve Hersek'den batıya doğru seyahati anlatırken Kara Kilise Kalesi'nin Osman Bey'in emri ile Karamürselbey tarafından fethedildiğini yazar. Evet, 300 yıldan fazla bir süre geçtikten sonraki bilgi ama dikate alacağız.

* Emekli Oramiral.

İlk dönem Osmanlı tarihi ile ilgilenenlerin çoğu, Feridun Emecen Hoca'dan nakledecek olursak, tarihçilerin, bilgi boşluklarını, sağlam kaynaklara dayalı teorik çıkarımlar ile kapatmak yolunu tercih etmiş olduklarını öğreniyoruz.¹

Bu bildirim de bizde aynı sıkıntıyı yaşıyoruz, çünkü Osmanlı tarihi ile ilgili yazılanlar Osman Bey'den en az yüz yıl sonra yazılmıştır.

Şimdi gelelim Yalova'nın geçmişine; Yalova bölgesi aslında Roma İmparatorluğu'ndan beri son derece önem arz eden bir bölge idi. Kaplıcaları sayesinde Yalova, Roma ve Bizans elitlerini kendisine çekmiştir. Bu elitler Yalova'nın imarında etkili olmuşlardır. XIV. asır Bizans kroniği Pachymeres'e göre bölge XIII. asrın ortalarında eski önemini kaybetmiştir. 1260'larda imparator VIII Michael Palaolog'un kötü yönetimi buna sebep olmuştur. Bu bölgede günümüzde Hersek adıyla bilinen Helenopolis yerleşim birimi vardı. Adını I. Konstantin'in annesi Helena'dan alan bu şehir Drakon (Yalakdere) yanında kurulmuştu. Osmanlılar zamanında buraya Yalakabad adı da verilmiştir.

Bir diğer önemli yerleşim birimi Pylai şehridir. Bugün Çiftlikköy olarak adlandırılan bu şehir, Osmanlılar bölgeye geldiklerinde önemini kaybetmişti.

Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'ya açılan kapısı olduğu için buraya Yunaca "geçit" anlamına gelen Pylai ismi verilmişti. 16. yüzyılda yaşayan ünlü "Tacüt- Tevarih" in yazarı Hoca Saadettin Efendi, Yalova kaplıcalarının verdiği şifadan bahseder, verdiği örneklerle, uyuz hastalığını iyileştirdiğini eserlerinde ifade eder.

Yalova Osmanlı tarihinin başlangıcı ile yakından ilgilidir. Büyük tarihçimiz Halil İnalçık, 27 Temmuz 1302 de Bizans'a karşı kazanılan Yalakova zaferinin önemini belirterek, Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihi olarak bu zaferi gösterir. Bu husus Bizans kaynaklarında da yer alır.

Bizans tarihçisi Pachymeres, 1307'ye kadar olan Bizans tarihini anlatır. Aşağıdaki olayları Pachymeres tarihi de doğrular.

Olay şöyle gelişir; bu döneme tekaddüm eden zamanda, İznik'i kuşatan Osmanlı'dan kurtulmak isteyen İznik halkı, Bizans

¹ Feridun Emecen, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi, İş Bankası Yayınları, s. 19.

Kralı II. Andronicus'a haber göndererek yardım istemiş ve imparator, Heteriarch Muzalon komutasında 2000 kişilik bir ordu göndermiştir. İznik'e gitmek için geçit bölgesine gelen ordu, Osman'ın, Yaladere nin, Hersek diline döküldüğü yer olan Yalakova'ya gelmiş olan 5000 kişilik ordusu ile karşılaşmış ve sahile çıkan Bizans ordusu denize dökülmüştür.

1300-1350 arası Bitimya

Bizans askerini burada denize döken Osman bu zaferi ile büyük ün kazanmıştır. Bu hususlar Anonim "Tevarih-i Ali'i Os-

man” da yer alır ve olayları daha önce belirttiğim gibi Pachymeres de doğrular.

II. Beyazıt döneminde yaşayan Aşıkpaşazade Orhan Bey'in imamı İshak Fakih'in oğlu Yahşi Fakih menkıbesinde (günümüze ulaşmamıştır), kısada olsa bu olayı yansıtır.

Bu savaş Osmanlılar'ın Bizans ile ilk karşılaşmasıdır ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu tescil eder. Burada Yalova'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun doğumuna şahitlik ettiği ve imparatorluğun beşiği olduğu pekâlâ söylenebilir.

Prof. Yusuf Oğuzoğlu bu zafer'in önemini makalesinde çok iyi anlatır.²

Yalova termal bölgesi bu zaferle Osmanlıların eline geçmiştir. Osmangazi, Bapheus (Yalakova) zaferinden sonra dikkatini İzmit ve İznik şehirleri arasındaki rabitayı kesmek üzere Kocaeli bölgesine yoğunlaştığından Yalova bölgesinin tümüyle fethi Orhan Gazi dönemine bırakılmıştır.³

Bu savaşta Konya Selçuklularının uç noktasını teşkil eden Sahibin Karahisar, (Afyonkarahisar) Türkmenleri yardıma gelmiştir. Kite Hisarlı ve Ulubat Gölü'ndeki Alyos adasının da bu savaşta alındığını tarihçiler kaydediyor.

Hoca Saadettin Efendi, “Tacüt-Tevarih” adlı eserinde 1325 tarihinde aynen Bapheus (Yalakova) Savaşı'nda olduğu gibi Bizans ordusunun İstanbul'da toplanarak gemilerle Yalakovaya çıkarma yaptığını ve kuşatma altındaki İznik'i kurtarmak için II Andronikos emriyle yardım gönderdiğini kaydeder. Bu başarısız çıkarma girişimi Gazi Abdurrahman emrindeki kuvvetlerle akamete uğratılmıştır. Bu mağlubiyet, Bizans yönetimine ağır bir darbe teşkil etmiştir. Ancak bu zafere rağmen Yalova'nın tam olarak fethedildiğini söyleyemeyiz.³

Yalova 1337'de Gazi Abdurrahman tarafından tümüyle fethedilecektir.

Sahillerin fethi ile ilgili olarak Halil Hoca 1329 Palekonon savaşının İstanbul'un fethi kadar önemli olduğunu söylüyor.

² Yusuf Oğuzoğlu, “27 Temmuz 1302 Yalakova Zaferi ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu İçin Taşıdığı Önem”, *27 Temmuz 1302 Yalakova Zaferi ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ed. Hacer Karabağ, Gaye Kitabevi, Bursa, 2020, s.38.

³ Ahmet Büyükkaksoy, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Yalova”, *Geçmişten Günümüze Yalova*, Ed. Ahmet Taşağıl, Çevik Maatbacılık, İstanbul, 2019, s. 23-74.

Gebze alınmış, Pendik'ten Üsküdar'a kadar olan tüm sahil ele geçirilmiştir. 1329'dan sonra, Boğaz sahili Yoros'a kadar Osmanlı'nın hükmü altına girmiştir. İmparator Andronikos, 1337'de Arnavutluk'taki bir isyanı bastırmak için İstanbul'dan ayrıldı. İzmit bir prensese kalmıştı. Bunu fırsat bilen Orhan Bey Kocaeli'yi savaşmadan alır. Prenses teslim olur.

Bildirinin Karamürsel alp kısmına geçmeden önce, o dönemdeki gaza faaliyetlerinde çok önemli bir yer tutan Alpler ve Alperenler üzerinde Prof. Yusuf Oğuzoğlu'nun ifadelerine dayanarak durmak istiyorum. Yusuf hoca, bunlara aynı zamanda Horasan erenleri de dendiğini söylüyor. Karamürsel Bey'de bir Alp olduğu için burada Alplerin özelliklerini belirtmemiz gerekiyor. Halil İnalçık hoca, Aşıkpaşazade'nin uzak dedesi, 1300'lerde Osman Bey ve Orhan Bey zamanında yaşamış olan Aşık Paşa'dan ve onun dini bir eseri olan "Garipname"den bahsediyor.⁴

Garipname'de alp olmanın şartları dile getiriliyor ve 9 şartın gerekli olduğu ifade ediliyor. Halil hoca, Alp ve Gazi'nin eşdeğer olduğunu ve askeri sınıfı temsil eden asilzadeler olduklarını belirtiyor.

Yusuf hoca, alplerin cesaret sahibi olmaları, fiziksel güce sahip olmaları, gayret ve hamiyet sahibi olmaları, zırh, yay, kılıca sahip olmak gibi özelliklerinin olması gerektiğini belirtiyor. Ayrıca, yanlarında, "Nöker" denilen, kendilerine tabi silah arkadaşlarının olması gerektiği de ilave ediliyor. Nöker Moğolca "Bagatur" kelimesinden gelir dilimize "bahadır" olarak geçmiştir. Alplere misal verecek olursak, Osman Gazi'nin kardeşi Gündüzalp'dir. Silah arkadaşları, Turgutalp, Aykutalp, Hasanalp, Kunalalp, bunların hepsi Alp'tir.

Şimdi gelelim gene bir Alp olan Karamürsel bey'e; Kara Mürsel ismi ilk devir Osmanlı kaynaklarında pek görülmez.

Bununla beraber, Aşıkpaşazade, Mehmet Neşri, Oruç, Anonim Tevarih-i Ali Osman, İbni Kemal ve Hoca Saadettin'in eserlerinde ismi zikredilmektedir. Hoca Saadettin Efendi Karamürsel Bey'in Akçakoca'nın yetiştirdiği komutanlardan birisi olduğunu yazar. Akçakoca 1328'de öldüğünde askerlerinin Karamürsel alp'in yanında toplandığını Aşıkpaşazade kaydediyor. 1331'de İznik'in alınmasından sonra sahildeki arazinin yönetimi Orhan Bey tarafından Karamürsel bey'e verilmiştir. Böylece Bizans donanmasından korunma ve denizden gelecek tehdidin önlenmesi

amaçlanmıştır.

Karamürsel yakınında olan Dil iskelesi ile ilgili olarak Yusuf Hoca'nın bir makalesinden, Cengiz Orhonlu'nun enteresan bir araştırmasına şahit oluyoruz. Padişaha ait olan korudaki Dil İskeleyi denilen gemiciler köyü civarındaki At İskeleyi de hükümdar'a ait bir vakfındı. Evliya Çelebi seyahatnamesinde burayı Dil Baba Dede olarak adlandırarak bilgi vermektedir. Şöyle ki "Orhan Gazi devrinde bir derviş karşıya yani Gebze tarafına geçmek için bir kayıkçıya müracaat eder. Fakat olumlu cevap alamaz. Bunun üzerine eteğine toprak doldurarak denize doğru yürür, yürüdükçe denize toprak serper, deniz kara olur. Gemiciler bakar ki iki taraf birleşecek, yalvarırlar ekmeklerinden olmamak için, dervişin durmasını isterler, o da durur. Derviş bir tekne ile karşıya geçer ve vefat eder. Bu derviş Dil İskeleyi civarında metfundur. Tipik ve abartılı bir Evliya Çelebi anlatımı.

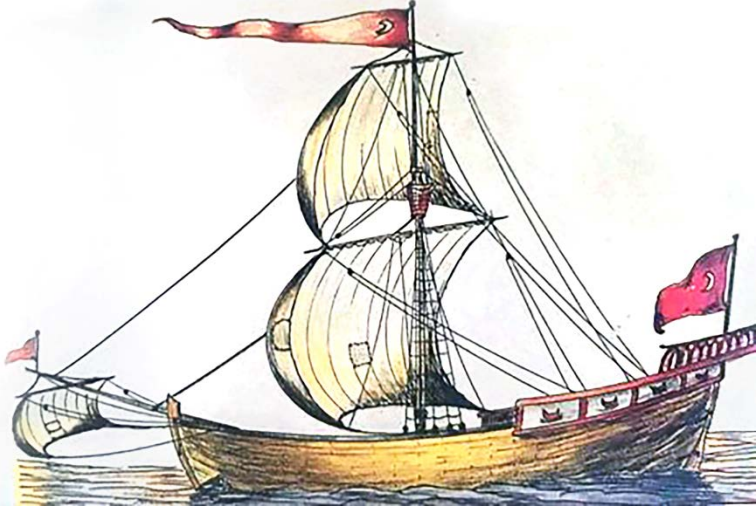
Kim bilir bu gerçekleşse idi belki de Osmangazi Köprüsü'ne gerek kalmazdı!

Tarih kitapları ve bazı tarihçiler, Karamürsel Bey'in 24 gemi ile birlikte Karasi Beyliği'nden Osmanlılara geçtiğini ve Osmanlı Deniz gücünün ilk defa kurulmasında büyük rol oynadığını ve Osmanlıların ilk Derya Kaptanı (Deniz Kuvvetleri Komutanı), diğer bir deyişle, Emir-ül sevail'i olduğunu iddia ederler.⁴

Ben de Türk denizcilik tarihi dersinde öğrencilerime bu şekilde anlatıyorum. Karamürsel'in 1324'te fethedildiği birçok tarih kitaplarında yer alıyor. Asıl adı Prenetos olan bu sahil şehrini ve kıyı boyunu Karamürsel'in fethettiği ifade ediliyor.

Karamürsel Bey kendi adına verdiği bir buçuk direkli sivri üçgen yelkenli, yarım güverteli tekneyi Karamürsel'de yaptığı rivayet edilir.

⁴ Prof.Dr. Enver KONUKCU (Emekli Tarih Öğretim Üyesi) ve Mustafa HERGÜNER.

Değerli tarihçimiz İdris Bostan'da bu konuya değinerek geminin Karamürsel Bey'in icadı olduğunu ve yıllarca Osmanlılar tarafından denizlerde kullanıldığını ileri sürer.

Bütün bunlara karşın, tarihçi Yrd. Doç. Hüseyin Kayhan, Kara Mürsel Bey'in Akçakoca'nın yetiştirdiği komutanlardan biri olduğunu Karasi Beyliği ile bir ilişkisinin olmadığını Hoca Saadettif Efendi'ye atfen bildirir. Çeşitli iddialar olabilir. Şu var ki, Kara Mürsel Bey gerçekten yaşamış ve Orhan Gazi döneminde Osmanlı Deniz Kuvvetleri'nin ilk nüvesini oluşturmuş ve kendi icadı Kara Mürsel bey çekdirisini yaratmıştır. Doğum ve ölüm tarihleri belli değildir. Gerçek olan Karamürsel'de bir mezarının olduğudur.

Ben de Donanma Komutanlığım sırasında 2007 yılında Karamürsel anıtının katıldığını hatırlıyorum.

Bu kısa süre içinde, Karamürsel ve Yalova sahillerinde tarih içinde gezinme fırsatı bulduk ve Osmanlı'nın kuruluşuna şahit olduk. Bana bu imkanın verilmesinden başta Prof. Yusuf Oğuzoğlu ve tertip komitesine şükranlarımı arz ederim. Burada sözlerimi son vermeden önce Donanma Komutanı olduğumdan beri tekrarladığım bir duam var. Duamı ve dileklerimi sıralayarak sözlerime son vermek istiyorum.

Ben hep İzmit'e bir deniz müzesi kazandırmak için gayret ettim. Daha önce Donanma Karargahı (Üssü Bahri) olarak kul-

lanılan defterdarlık binasının “Üssü Bahri Deniz Müzesi” olması için çok çalıştım. Epey yol almama rağmen bazı nedenlerle gerçekleşmedi. İnsan her şeyi yapamıyor. Arzum bundan sonra iş başındaki kadroların bunu gerçekleştirmesi.

İkinci hayalim ise, Hersekzade Ahmet Paşa Camii'nin restorasyonu idi. Şükürler olsun ben Donanma Komutanı iken o zamanki Yalova valisi ve yönetim kadrosunun ilgisi sayesinde bu gerçekleşti.

İnternette, Karamürsel'e bir deniz müzesi yapılması projesini gördüm, çok mutlu oldum. İnşallah gerçekleşir. Ama tabii o döneme ait obje bulmak kolay değil bu müzenin Karamürsel tipi teknelerin nasıl inşa edildiğini halkımıza ve çocuklarımıza gösteren bir interaktif müze, deneysel arkeoloji müzesi, olmasını arzu ediyorum, bunun modelleri dünyanın her yerinde var.

Son olarak da Bursa'da yapılabenzer, Yalakova Savaşı'nı yansıtan bir panoramanın Yalova'ya kazandırılması için derhal harekete geçilmesini öneriyorum. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu simgeleyen bu savaşın Bursa'da yapılabenzer şekilde betimlenmesi ve kültür merkezi olarak kullanılması herhalde kimsenin itiraz edemeyeceği bir öneri.

Unutmayın konuşmak kolay ama bir şeyi yapmak önemlidir.

Kaynakça

- Büyükaksoy, Ahmet, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Yalova”, *Geçmişten Günümüze Yalova*, Ed. Ahmet Taşağıl, Çevik Maatbacılık, İstanbul, 2019.
- Emecen, Feridun, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, İş Bankası Yayınları.
- Oğuzoğlu, Yusuf, “27 Temmuz 1302 Yalakova Zaferi ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu İçin Taşıdığı Önem”, *27 Temmuz 1302 Yalakova Zaferi ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ed. Hacer Karabağ, Gaye Kitabevi, Bursa, 2020.

Yavuz Sultan Selim Evkâfı'nın Yalakabad'daki Emlâkine Dair Bazı Tespitler

Muhammed Ceyhan*

Osmanlı Devleti'nde, bir bölgenin fethinden hemen sonra yapılan ilk işlerden birisi şüphesiz ki bölgenin imar ve inşasıdır. Bu bağlamda fethi gerçekleştiren yerde, başta devlet adamları olmak üzere oraya iskân edilen Müslüman ahali, bölgenin imar ve inşası için hemen vakıf kurma yoluna gitmiştir. Zira Osmanlı Devleti'nde vakıf müessesesi; yol ve köprü inşası gibi kamu işleri, hastane yapımı ve fakirlere yardım gibi sosyal yardımlaşma faaliyetleri, medrese ve kütüphane yapımı gibi eğitim ve öğretim hayatını teminat altına almaya yönelik kültür işleri, cami ve mescit inşası gibi din hizmetleri ve sair başkaca hizmetlerin yürütülmesi noktasında hayratı ve bunları besleyen akarı bünyesinde barındırmak suretiyle, toplumun ve devletin gerek iktisadî gerekse ictimâî yapısı üzerinde çok yönlü faaliyetleri olan bir kurumdur. Bu çerçevede Yalova'nın Osmanlı hakimiyeti altına girmesinden itibaren burada gerçekleştirilen imar ve inşaa faaliyetlerini anlayabilmek için burada kurulmuş veya başka yerde kurulup da buradan akar olarak beslenmiş olan vakıf müesseselerini analiz etmek gerekmektedir.

Çalışmamızda, Yavuz Sultan Selim Han Vakfı'nın İstanbul'da bulunan imaret ve camisinin giderleri için vakfettiği ve Yalakabad'daki dört köyün gelirine ilişkin bilgi mevcuttur. Yine ilgili akarın getirisi olan gelir ile bunların vakıf hukuku çerçevesinde statüsü analiz edilmiştir. Bu kapsamda Yavuz Sultan Selim Han

* Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, e-Posta: muhammedceyhan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3880-3506.

Vakfî'nın Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki (VGMA) vakfiyesi ile Osmanlı Arşivi'nde bulunan mali kaydı (MAD.d.. 22) tetkik edilmiştir. Bu bilgi ve analizlere geçmeden evvel vakfın tanımı ve mahiyeti hakkında bilgi vermek gerekecektir.

Sözlük anlamı itibariyle “duruş, durma, harekettten kalma, durdurmak, alıkoymak” anlamlarına gelen *vakıf* kelimesi, ıstılâhî olarak ise “sahibi tarafından şer‘-i şerîf ma‘rifetiyle bir fi‘l-i hayra ve hayrât ve hasenâta tahsîs olunmuş mülk ve mal” anlamlarına gelmektedir¹. Bilhassa vakıf müessesesinde kazandığı anlam itibariyle, ıstılâhî olarak “Bir mülkün menfaatini halka tahsis edip aynıı Allah Teâlâ'nın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten menetmek” şeklinde tarif edilebilir.² Bu tanımlamalar arasında küçük nüanslara rağmen nihaî olarak diyebiliriz ki bir vakfın tesis ve tescilinde dinî, hayrî ve ictimai bir gaye esastır. Ancak her ne kadar nihaî gaye topluma hizmet ise de Osmanlı Devleti'nde vakıf müessesesini, süreç içinde aldığı şekiller göz önüne alındığında: a. doğrudan doğruya hayrî eserlere ve gayelere tahsis edilen hayrî vakıflar, b. ilk önce vâkıfın ve onun soyundan gelen ailesinin başta olmak üzere üçüncü şahısların istifadesine sunulan ancak, vâkıfın soyunun sona ermesi neticesinde hayrî vakıf statüsüne bürünerek son safhada dinî ve hayrî bir esere tahsis edilmiş olan aile vakıflar, c. gelirlerinin değişik tarzlarda vâkıf ve ailesi ile dinî, hayrî ve ictimai bir gaye ile müesseseler arasında paylaşıldığı yarı ailevî vakıflar olmak üzere üç kategoride değerlendirmek mümkündür.³

¹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2013, s. 1495-1496.

² Bu tanım İmâmeyn'e (İmam Yusuf ve İmam Muhammed'e) göredir. İmamı Âzam'a göre ise, “Bir mülkün aynı sahibinin mülkü hükmünde kalmak üzere menfaatinin bir cihete tasadduk edilmesidir”. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve İstilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, C. 4, Bilmen Yayınevi, İstanbul (baskı tarihi yok), s. 284.

³ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 8-19. Barkan evlâdiyelik (aile) vakıfları, devletin merkezîyetçi otoritesi ve tehditlerine (müsadere ve kamulaştırma) ilave olarak bir de İslâm miras hukukunun mülkü parçalayıcı yapısı karşısında, mülk sahiplerinin savunma mekanizması olarak değerlendirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, “İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller I: Şer‘î Miras Hukuku ve Evlâtlık Vakıflar”, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler*, C. 2, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Öz-

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Osmanlı Devleti'nde, bir bölgenin fethinden hemen sonra oranın imarına geçilirdi. Bu bağlamda yapılan ilk iş bölgeye, adaleti ve idareyi temsilen bir kâdı ile güvenliği temin için bir subaşı tayin edilirdi. İdari mekanizmanın kurulmasının akabinde hemen bölgenin imar ve inşasına geçilirdi. Başta devlet adamları olmak üzere oraya iskân edilen Müslüman ahali, bölgenin imar ve inşası için hemen vakıf kurma yoluna gitmiştir. Yalova (Yalakabad) fethedildikten sonra da burada birçok vakıf kurulmuştur. Hakeza bunlar, burada kurulan vakıfların yanı sıra Yalova'ya hem civar olan -ki başta İstanbul olmak üzere- başka yerleşim yerlerinde kurulan vakıfları da besleyen konumda olmuştur. Özellikle Yalova'da bulunan *sahih* ve *gayrisahih* statüdeki vakıf taşınmazlarının diğer bölgelerdeki vakıflara gelir getirdiğini kaynaklardan görmemiz mümkündür. İkinci cümleden olarak, Yalova dışında başka yerde kurulu olan vakıflara gelir getiren akar barındırması bakımından incelendiğinde, karşımıza Yavuz Sultan Selim Han Vakfı'na ait olup İstanbul'da bulunan imaret ve camii karşımıza çıkmaktadır. Onun Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 14 Ramazan 964 (11 Temmuz 1557) tarihli vakfiyesi⁴ incelendiğinde özellikle İstanbul'daki hayratını besleyen Anadolu'da ve Rumeli'de bulunan akarı dikkat çekmektedir. Vakfiyenin yazıldığı dönemde emlak ve akarının tespiti için o sırada sadrazam olan Rüstem Paşa görevlendirilmiştir. Türkçe yazılan vakfiyeye göre Yavuz Sultan Selim'in kendisi zamanında yaptırmaya fırsat bulamadığı bir imaret ile bir türbe, bir cami, bir matbah, sekiz odalı bir tabhâne ve yer olmadığı için bir başka yerde dershaneli bir medrese ve bir mektep, bir çifte hamamın oğlu Sultan Süleyman tarafından yaptırılmış olduğu kaydedilmektedir. Vakfiyenin birinci kısmında Rumeli, ikinci kısmında Anadolu'da olan emlak ve akar kaydedilmektedir. Buna göre külliye gelir sağlamak için İstanbul'da bir çifte hamam ve dükkânlar, Rumeli ve Anadolu'da köyler, mezraa ve tarlalar sayılmaktadır.⁵ Bu belgeler ve bilgiler ışığında bakıldığında Yavuz Sultan Selim Han Vakfı'nın ölümünden sonra geç bir dönemde tesis edildiği şek-

değer, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 1246.

⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Sultan Selim Vakfiyesi, defter no: 1383, kasa: 182. Latin harfli sûreti için bk. nr. 2136).

⁵ İ. Aydın Yüksel, "Sultan Selim Camii ve Külliyesi", *DİA*, C. 37, 513.

linde bir intiba uyanmaktadır. Oysaki söz konusu vakfın daha evvelinden kurulduğuna ve işlediğine dair belgeler ve defterler de mevcuttur. Bu bağlamda Osmanlı Arşivi'nde kayıtlı defterde yine Yavuz Sultan Selim Han Evkafı'na ait emlak ve akarın daha evvel de sayıldığı gözükmektedir.⁶ Dolayısıyla Rüstem Paşa tarafından yapılan emlak ve akar sayımından evvel de bu sayımların yapılmış olması, vakfın daha erken bir tarihte tesis edildiğine ve vakfiyenin daha erken tarihli bir nüshasının mevcudiyetine delalet etmektedir. Elimizdeki vakfiyenin, sonradan Kanuni Sultan Süleyman tarafından eklenen hayrata ve bunlara gelir getiren emlak akara istinaden tekrar güncellendiğini ve elimize ulaşmayan en eski vakfiye nüshasının bu vesileyle güncellendiğini ifade edebiliriz.

Yavuz Sultan Selim Han'ın Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 11 Temmuz 1557 vakfiyesi incelendiğinde Yalakabad'daki emlak ve akarı dört köyden oluşmaktadır. Vakfiyede sadece köylerin isimleri yazılı olup akârın niteliği ve geliri hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Söz konusu bu köyler: Karye-i Kocaderesi, Karye-i Karpuzderesi, Karye-i Akköy ve Karye-i Katırlı'dır⁷. Bu köylerin gelirleri ise yukarıda bahsettiğimiz ve vakfiyeden daha önceki tarihlere tekabül eden bir Maliyeden Müdevver defterde mevcuttur. Ancak bu defterde ise vakfiyede yer alan Karye-i Katırlı yoktur. Muhtemelen bu karyenin ilgili vakfa bir emlak ve akar olarak bağlanması Kanuni Sultan Süleyman döneminde, elimizde mevcut olan vakfiyenin yazıldığı dönemde eklenmiştir.

⁶ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver (MAD), defter no: 22, 1 Zilhicce 929 (11 Ekim 1523). Esasen bu defter, muhtelit olarak başta Yavuz Sultan Selim Han Evkafı olmak üzere farklı vakıflara ait emlak ve akarı havidir. Bölge olarak da sadece Yalova'yı (Yalakabad) değil aynı zamanda Kocaeli livasına tabi Gebze (Gekboze), Şile, Kandıra, Yoros, Ada, Yalakabad (Yalova), İznik ve İznikmid (İzmid) kazalarındaki köy ve çiftliklerdeki mevcut evkâf emlakini ihtiva etmekte olup ilgili defter "Kocaeli livası evkaf ve emlak defteri" olarak tanımlanmıştır.

⁷ VGMA, Sultan Selim Vakfiyesi, defter no: 1383, s. 329.

Tablo I: Yavuz Sultan Selim Evkâfı'nın Yalakabad'daki Emlâk ve Akarı

Köy İsimleri	Hane	Nefer		Hasıl	Yetiştirilen Ürün ve Vergi Kalemleri
		Müslim	Zimmî		
Karye-i Kocaderesi ⁸	115	105	41	11167	Hınta, şair, burçak, bakla, darı, zeytün, öşr-i bağ, öşr-i kovan, öşr-i ceviz, öşr-i piyaz, âsiyâb, resm-i bennâh, resm-i ekinlü, resm-i mücerred, bâd-ı hevâ, ispenç
Karye-i Karpuzderesi ⁹	-	3	5	350	-
Karye-i Akköy ¹⁰	31	23	5	1855	Hınta, şair, alaf, öşr-i bağ, öşr-i kovan, öşr-i ceviz, öşr-i çayır, resm-i kışlak, âsiyâb, resm-i ganem, öşr-i ketan, bâd-ı hevâ, resm-i bennak, resm-i ekinlü, resm-i mücerred
Karye-i Katırlı ¹¹	-	-	-	-	-

Kaynak: VGMA, *Sultan Selim Vakfiyesi*, defter no: 1383 ve BOA, *MAD.d.* 22.

Yavuz Sultan Selim Han Vakfı'nın Yalakabad'daki emlâk ve akarı nitelik olarak incelendiğinde ilgili vakfa gelir olarak bağlanan taşınmazların mülkiyet bakımından *gayrisahih vakıf* statüsünde olduğu tespit edilmiştir. Çalışmamıza konu olan bu vakfın emlâk ve akarının statüsünün daha net anlaşılabilmesi bakımından *sahih vakıf* ve *gayrisahih vakıf* nedir sorusuna öncelikle cevap vermek gerekecektir:

Sahih vakıf, “zaten ve vasfen meşrû‘ olan vakıf” hakkında

⁸ *MAD.d.* 22, s. 113-115.

⁹ *MAD.d.* 22, s. 115-116.

¹⁰ *MAD.d.* 22, s. 120.

¹¹ 1557 tarihli vakfiyede bu köyün ismi vardır ancak 1523 tarihli emlâk ve akar sayımında yani *MAD.d.*22'de bu köyün ismi ve gelir bilgileri mevcut değildir.

kullanılan bir tabirdir¹². Yani vakıf yapma ehliyet ve yetkisine sahip olan bir şahsın kendi mülkiyetinde olan malları vakfetmesi neticesinde ortaya çıkan vakıftır. Bu vakıf türünde akar ya da akar hükmünde olan bir mülk, temlik ve temellükten müebbet olarak menedilmek suretiyle insanların faydasına sunulur. Vakıf gerçekleşikten sonra artık vakfı gerçekleştiren kişi mülkiyetindeki malı kendi mülkü olmaktan çıkarmıştır¹³. Vakıf gerçekleşikten sonra taşınmazın rakabesi ve bütün hukukî tasarrufiyesi vakfa aittir ve vakfın işleyişinde vâkıfın şartları geçerlidir¹⁴. *Gayrisahih vakıf* ise; “aslen sahih olup vasfen sahih olmayan vakıf” hakkında kullanılan bir tabirdir¹⁵. Diğer bir ifade ile aslen mîrî araziden olup Beytülmal’a ait olan gelirin bir hayra sarf edilmesi ile kurulan vakıflardır. Yani rakabesi (çıplak mülkiyeti) devlet hazinesine ait olan bir mülkün menfaatinin veya tasarruf hakkının, ya da her ikisinin hükümdarın izni ile başkası tarafından muayyen bir gayeye tahsis edilmesi suretiyle kurulan vakıflardır¹⁶. Menfaati ve tasarruf hakkının vakfedilmesi şeklinde zuhur eden *gayrisahih=irsâdi=tahsîsât kabîlinden vakıflar* ya doğrudan doğruya hükümdar tarafından ya da hükümdarın izni ve müsaadesi ile o taşınmaza mutasarrıf olan kişilerce kurulurdu¹⁷. *Gayrisahih vakıfların* temel noktası, rakabesi devlete yani arazi-i emîriyeye ait olup geliri hazineden maaş almaya hakkı olan şahıslara tahsis edilen arazilerle ilgili

¹² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III. MEB Yayınları, İstanbul 2004. s.576.

¹³ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003, s. 35-36.

¹⁴ Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye...*, C. 5, s. 5.

¹⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III. MEB Yayınları, İstanbul 2004. s.576.

¹⁶ İrsad, *irsad-ı sahih* ve *irsad-ı gayr-i sahih* olmak üzere ikiye ayrılır. *İrsad-ı sahih*: Hazineye ait olan bir mülkün rakabesi yine hazineye ait olmak kaydıyla a'şâr, rüsûm ve tasarruf hakkı gibi menfaatlerinin, hazineden almaya hakkı olduğu maaş mukabili olarak bir kimseye verilmesidir. *İrsad-ı gayr-i sahih*: Hazineden maaş almaya hakkı olmadığı halde, rakabesi hazineye ait olan bir mülkün menfaatinin başkasına tahsisidir ki, bu tahsisler iptal olabilir. Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Eserlerde Geçen İstîlâh ve Tabirler*, VGM Yayınları, Ankara 1965, s. 27-28.

¹⁷ Ali Himmet Berki, *Vakıflar*, Birinci Kitap, 2. Baskı, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1946, s. 18.

olmasıdır. Bu tür vakıflarda bir cihete vakıf ve tayin edilmiş olan araziler üçe ayrılmaktadır. Birincisi gerek rakabesi gerekse hukukî tasarrufiyesi Beytülmal'a ait olup sadece aşar ve rüsumu padişah tarafından bir cihete vakfedilmiş araziler. İkincisi rakabesi, aşar ve rüsumu Beytülmal'a ait olup sadece hukukî tasarrufiyesi padişah tarafından bir cihete vakıf ve tahsis edilmiş araziler. Üçüncüsü rakabesi Beytülmal'a ait olmakla birlikte hem hukukî tasarrufiyesi hem de aşar ve rüsumu padişah tarafından bir cihete tahsis edilmiş araziler. Bu son iki vakıf arazide ya bizzat vakıflar adına ziraat yapılır ya da başkasına kiraya verilir. Bunlarda arazi kanunu hükümleri çerçevesinde ferağ ve intikal kanunları geçerli değildir¹⁸.

Yavuz Sultan Selim Han Evkâfı'nın Yalakabad'daki emlak ve akarının da içinde olduğu köyler sadece söz konusu vakfın akarı olmayıp başka vakıflara da *sahih* ya da *gayrisahih* statüde gelir getirdiği çalışmamızın ana kaynağı olan Maliyeden Müdevver defterden¹⁹ anlaşılmaktadır. Bu bağlamda yine ilgili kaynağı incelediğimizde Yavuz Sultan Selim Han Evkâfı'na *gayrisahih* statüde gelir getiren köylerin bazı emlakinin *sahih* statüde bir başka vakfa gelir getirdiği görülmektedir. Mesela; Karye-i Karpuzderesi sınırlarındaki Dokuzluca Mezraası'ndaki bazı tarla ve çiftlik, daha Orhan Bey zamanında bir caminin imamet cihetine vakfedilmiştir²⁰. Yine Yalakabad'da Karye-i Çalınca'yı Yakut Paşa, Hamza Bey oğlu Ali Bey'den satın alıp İznik'te olan kendi zaviyesine vakfetmiştir. Satın alma yolu ile özel mülk konumunda olan bu köy *sahih* statüde vakfedilmiştir²¹. Karye-i Kadı ise Sultan II. Bayezid'in oğlu Abdullah adına bina ettirdiği zaviyeye vakfedilmiştir²².

Sonuç

Yavuz Sultan Selim Han Evkâfı'nın Yalakabad'daki emlak ve akarının statüsüne ilişkin olarak; arşiv kaynaklarından elde edilen veriler gerek vakfiyeye gerekse de mali kayıtlara yansdığı

¹⁸ Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye...*, C. 5, s. 6.

¹⁹ *MAD.d.*, 22, s. 113-120.

²⁰ *MAD.d.*, 22, s. 116.

²¹ *MAD.d.*, 22, s. 121.

²² *MAD.d.*, 22, s. 120.

ölçüde değerlendirildiğinde, söz konusu emlakın *gayrisahih* statüde olduğu görülmektedir. Bu statünün zaman içerisinde değişme ihtimalinden ötürü, gelir getiren köylerin gelirlerinin zaman içerisinde azalması veya yok olması halinde buradaki vakıf statüsünün de değişmesi muhtemeldir. Öte yandan Yalakabad genelinde bakıldığında ise; bu bölgenin hem kendi bünyesinde kurulan vakıfları beslediği hem de başka yerlerde kurulu olan vakıfları beslediği görülmektedir. Bu bağlamda gerek *sahih* gerekse de *gayrisahih* statüde olsun verimli bu toprakların kendine ve çevresine faide sağlayan bir misyonu olduğu sonucuna varabiliriz.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

- a. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Maliyeden Müdevver (MAD), defter no: 22, 1 Zilhicce 929 (11 Ekim 1523).
- b. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM)
Yavuz Sultan Selim Han-ı Evvel Hazretlerinin Vakfiyesi, defter no: 1383, kasa: 182. Latin harfli sûreti için bk. nr. 2136).

B. Araştırma ve İnceleme Eserleri

- BARKAN, Ömer Lütfi, "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller I: Şer'î Miras Hukuku ve Evlâtlık Vakıflar", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler*, C. 2, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 1246.
- BERKİ, Ali Himmet, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Eserlerde Geçen İstilâh ve Tabirler*, VGM Yayınları, Ankara 1965.
- BERKİ, Ali Himmet, *Vakıflar*, Birinci Kitap, 2. Baskı, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1946.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. 4, Bilmen Yayınevi, İstanbul (baskı tarihi yok).
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. 5, Bilmen Yayınevi, İstanbul (baskı tarihi yok).
- KAZICI, Ziya, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III. MEB Yayınları, İstanbul 2004. s.576.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III. MEB Yayınları, İstanbul 2004. s.576.

lüğü, C. III. MEB Yayınları, İstanbul 2004. s.576.

Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2013, s. 1495-1496

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK Yayınları, Ankara 2003.

YÜKSEL, İ. Aydın, “Sultan Selim Camii ve Külliyesi”, *DİA*, C. 37, 513-16.

Tahrir Defterlerine Göre XV-XVI. Yüzyılda Kocaeli Livasında Müslümanlaşma

Raif Kaplanoğlu*

Giriş

Tahrir Defterlerinde yaptığımız araştırmalar sonunda, Marmara Bölgesinde Müslümanlaşma süreci ile ilgili dikkat çekici sonuçlar elde edilmiştir. Örneğın Hüdavendigar Livası Kete Kazasında Fatih Devrinde nüfusun yüzde 59'unu Rumlar oluşturmaktadır. Müslümanlaşma sonucu bu oran; 1521 yılında yüzde 47'ye, 1573 yılında yüzde 36'ya düşmüştür. Hüdavendigar Livasının Bursa, Kete, İnegöl, Yenişehir ve Mihaliç kazalarının toplamı dikkate alındığından 1521 yılında toplam nüfusun yüzde 39'unu Rumların oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu oran, zamanla yaşanan Müslümanlaşma sonucu 1573 yılında yüzde 29'a düşmüştür. Yine Hüdavendigar Livasının **Aydıncık** Kazasında içinde köylü yaşayan 62 köyünden 25'inin Rum köyü olduğu anlaşılmaktadır. 1573 yılında kazanın 4.023 olan yetişkin erkek nüfus (nefer) sayısının yüzde 67'sini Rumlar oluşturmaktadır (Kaplanoğlu, 2014: 609-641).

Oysa, Kocaeli Livasında yaptığımız araştırmada ise çok farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. İstanbul'un hemen yakınındaki Kocaeli Yarımadasında Rum nüfusun çok daha fazla olması beklenirken, tersi bir sonuç ortaya çıkmıştır. Yaptığımız araştırmada, XV-XVI. yüzyılda Kocaeli Livasında oldukça düşük oranda Rum belirlenmiştir. Hatta **Ada**, **Kandıra** ve **Yoros** kazalarında hiç Rum köyü kalmadığı görülmektedir. Bunun nedeni, bir olasılık olarak, bölge Rumlarının kitleler halinde Müslümanlaşması ola-

* Araştırmacı- Tarihçi, e-Posta: raifkaplanoglu@hotmail.com.

bilir. Nitekim **Ruhi Tarihi**'nde; "Gün olur binlerce Hıristiyan İslam'a geçirdi" ifadesi yer alırken, "Tanrının kendilerini terk ettiğine" inanan **Gregory Palamas** da mektuplarında, "Yerli Rumların kitle halinde İslamlaştıklarına kuşku yoktur" diyordu (İnalçık, 2005: 276). Tahrir defterlerine göre Kocaeli Yarımadası, çok erken dönemde Müslümanlaşmıştır,¹ daha doğrusu Türkleşmiştir. Nitekim başta Hüdavendigâr Livasında gördüğümüz gibi, bölgede yaşayan Rumların zaman içinde 'ihtida' yoluyla Müslümanlaşma süreci yaşanmamış görünüyor. Bölgedeki Rumlar, çok erken dönemde kıyı bölgeler dışındaki tüm yarımada'yı boşalttığı anlaşılmaktadır. Rumların boşalttığı arazilere de, Türklerin yeni köyler kurduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki demografik ve etnik yapıyı icmal tahrir defterlerine göre belirlemek, çoğu zaman hatalı sonuçlar doğurmaktadır.² Bu nedenle çalışmamız, Kocaeli Livasına ait tüm mufassal tahrir defterleri tek tek incelenerek hazırlanmıştır.

1. Yalova Bölgesinde Rum³ Yerleşimleri

Fetihler sırasında Yalak-Âbâd bölgesinde kitlesel Müslümanlaşmalar olduğu söylenmektedir. Hatta bu kitlesel ihtidalar, kroniklerde aktarılan bir efsaneyle de pekiştirilmiştir.⁴ XV-XVI.

¹ Bölgede yaşayan Rumların bir kısmı, kitleler halinde İslamlaştığı tahmin edilmektedir. Nitekim benzer bir çalışmayı Trabzon için yapan H. Lowry, "Trabzon'un İslamlaşma sürecinin 125 yıl gibi bir süre içinde tamamlandığı" tahrir defteri verileriyle kanıtlamıştır (Lowry, 1981: 218).

² "Nitekim icmal tahrir defterlerine dayanarak yapılan çalışmalarda İzmit'te sadece İskele Mahallesi'ndeki 35 Rum kaydedilmiştir. Oysa Kavak/Cedid Mahallesi'ndekilerle birlikte İzmit merkezinde 53 Rum kayıtlıdır." (G. A. Güneş, "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu Eyaleti'nde Şehirli Gayrimüslim Nüfus Hakkında İstatistiksel Bir Değerlendirme" Kadim Dergisi, Sayı 1, Nisan 2021, s. 64)

³ Tahrir defterlerinde Gayrimüslimler için "gebrân", "kâfir/gavur" ve bazen de "zimmi" ifadesi kullanılsa da biz "Rum" ifadesini kullanmayı yeğledik. Çünkü "Gayrimüslim" ifadesi içine Ermeni, Katolik ve Yahudi gibi farklı dinsel guruplar da girmektedir. Rum sözcüğü, Helen/Yunan anlamına gelmeyip, Romalı anlamına gelmektedir. Türkler Anadolu'ya geldiğinde, binlerce yıldır bu coğrafyada yaşamış olan çok farklı etnik ve dini gruplardan oluşsa da, zamanla Ortodoks olmuş bu Rum/Romalı halk ile karşılaşmıştır.

⁴ Rivayete göre; Yalak-Âbâd Kalesi fethedilmeden önce, Termal Bölgesinde Abâpûş adıyla bilinen bir derviş varmış. Bölge halkını İslam'a davet eden bu derviş, bazen elinde tuttuğu tahta kılıcı gösterip: "Müslüman olmayamı

yüzyıl tahrir defterlerine göre **Yalova** Kazasında 18 kadar Rum köyü belirlenmiştir. Fatih Devri kayıtları eksik olduğu için sadece 3 köyde 45 yetişkin Rum erkek kayıtlıdır. 1523 yılında tüm kayıtların bulunduğu kazada 14 köyde 459 yetişkin Rum ismi belirlenmiştir. 1562 yılında ise kazadaki hem Rum köyleri, hem de nüfusun arttığı gözlenmiştir. Nitekim bu tarihte 17 Rum köyünde 573 yetişkin Rum erkek kayıtlıdır. Görüldüğü gibi Yalova bölgesinde Rumlar giderek azalacağına, arttığı anlaşılmaktadır.

Yalova Bölgesinin en önemli Rum yerleşimi **Samanlı** Kalesi idi. XX. yüzyıla kadar Samanlı'da Hıristiyanların yaşadığı anlaşılmaktadır.⁵ Yine İnalıcık'ın **Bapheus** olarak lokaliz ettiği **Çoban-Kale**'de de Rumlar yaşamaktaydı. **Samanlı**'nın hemen doğusunda bulunan **Termal/Pythia** da Roma Döneminden bu yana, imparatorların ilgisine nail olmuş bir Rum yerleşimiydi.⁶ Eski bir Bizans köyü olan **Yortan**'da da XVI. yüzyıla kadar Hıristiyanlar yaşamaktaydı. Yalak-Âbâd Kazasının batısındaki sahilde yer alan kadim Hıristiyanların yaşadığı **Kocadere**, **Çınarcık**, **Engere**, **Karpuzdere**⁷ ve **Katırlı/Esenköy** köyleri de, 1922 yılına kadar varlığını koruyan birer Rum köyüdür. Bu kıyıda yerleşim yeri olabilecek en uygun alan olan **Karpuzdere** Vadisi, olasılıkla eski Bizans kentçığı olan **Triton**'un bulunduğu yerd. Yalak-Âbâd Bölgesindeki en eski yerleşim alanlarından biri olan **Koruköy**, bölgedeki kadim Hıristiyanların yaşadığı bir köy olmalıdır. 1400 yılındaki vakfiyede geçen bu köyün adı, tah-

bununla ikiye biçirim!" diye söylenirmiş. Bölge Rumları ise: "Bu tahta kılıçla mı bizi keseceksin?" diye kendisiyle alay ederlermiş. Bir gün Rumlardan birisi gelip: "İşte boynum, işte kılıcın, haydi kes de görelim!" deyince, Abâpûş Dede elindeki tahta kılıcıyla adamı ikiye bölmüş. Olaya tanık olan herkes çok etkilenmiş. Biraz korku, biraz da keramet gücünün etkisiyle Rumlar kitleler halinde Müslüman olmuş.

⁵ **Samanlı** köyünde, halk arasındaki adıyla Urum/Rum Mahallesi'nde kadim Rumlar yaşamaktaydı. XIX. yüzyılın ortalarına kadar burada Rumlar yaşamıştı. Nitekim köydeki kilise, 1247/1831 yılında harap olduğu için tamiri için Saray'dan izin istenmişti.

⁶ (Pachymeres II, 1885: 642). Presnes Theodora, hekimlerin önerisiyle **Pythia** kaplıcalarına birçok kont ve 4 bin kişiden oluşan gösterişli bir kortejle tedavi için gelmiştir (Gibbon, 1998: IV 51).

⁷ Bu kıyıda yerleşim yeri olabilecek en uygun alan olan **Karpuzdere** Vadisi, olasılıkla eski Bizans kentçığı olan **Triton**'un bulunduğu yerd. **Triton** ve **Pylai**, imparatora ait bir iskeleymiş. İdari açıdan da İstanbul'a bağlıymış. Pamponius Mela'ya göre burada gemiciler için bir liman varmış.

rir defterlerinde geçmemektedir. Olasılıkla halkı önce İstanbul'a sürülmüş, sonra bir kısmının yeniden köye iskan olmuş olmalıdır.⁸

Bölgedeki en eski Osmanlı yerleşimlerinden biri de; İznik'te Yakut Paşa Zaviyesi Vakfı'na ait **Çalca/Çalıca** köyüdür. Vakıf kayıtlarına göre **Orhan** Bey'in vakfettiği bu köy, eski bir Rum köyü olmalıdır.

Yalak-Âbâd bölgesinde yaşayan Rumların bireysel olarak ve yavaş bir hızla Müslümanlaşma yaşanmış köyleri de vardır. Nitekim Çalca, Dil, Reyhanpaşa ve Yortan köylerinde ihtidalar sonucu önce köyde bir Müslüman mahallesi oluşmuş, sonra da Rumlar tümüyle Müslümanlaşmıştır. Bu Müslümanlaşma süreci, tahrir defterlerinden ayrıntılı biçimde izlenebilmektedir. XVI. yüzyılda Yalak-Âbâd Kazasında 17 Rum köyü vardır. Bunlardan Katırlı ve Çınarcık köyleri, Kocaderesi köyü ile birlikte yazıldığı için ayrı nüfus verileri yazılmamıştır. Erken Dönem sayım verileri olmadığı için, bu köylerin Müslümanlaşma sürecini kanıtlayamıyoruz. Bu Rum köylerin önemli bir kısmının vakıf köyü olduğu anlaşılmaktadır.

XV-XVII. Yüzyılda Yalak-Âbâd/Yalova Kazası Rum Köyleri

Yıllar	Fatih devri		1523-1530 Nefer		1562-1625 Nefer		Özelliği
	Müs.	Rum	Müs.	Rum	Müs.	Rum	
Eregli/Ereğli	-	40	3	99	14	164	Vakıf kulu
Kocaderesi			98	43	121	44	Vakıf kulu
Karpuzderesi			3	5	3	27	Vakıf kulu
Katırlı					-	90	Vakıf kulu
Kabacağağaç			9	6	9	8	Vakıf kulu
Çalca	11	5	56	6	31	-	Vakıf kulu

⁸ Yıldırım Bayezid'in 1400 yılında hazırladığı vakfiyesine göre, **Samanlı**'ya bağlı **Koruköy**'e yerleştirilen 30 Rum kölesini vakfettiği anlaşılmaktadır. Köyde, "Kubbeler" denilen çok uzun bir Bizans duvarı vardır ki, köylülere göre İstanbul'a su taşımak için yapılmış bir suyoludur. Olasılıkla bu kalıntılar, suyolundan çok, bir savunma hattı olmalıdır. Nitekim bu savunma hattının hemen ucunda, halen kalıntıları deniz içinde kalmış 200 metreyi bulan antik iskele bulunmaktadır.

Çınarcık					11	70	Vakıf kulu
Dil			37	29	38	-	Zimmi
Reyhanpaşa			3	4	8	-	Vakıf kulu
Kabaklı			2	4	2	4	Vakıf kulu
Yortan			44	4	24	-	Zimmi
Karakilise					-	16	Zimmi
Koruköy/ Samanlı	30	-					Vakıf kulu
Koyunluca			-	78	-	77	Kesimci
Derbend			3	39	2	20	Zimmi
Rumpaşa			15	-	-	15	Zimmi
Saraycık			38	32	48	37	Kesimci
Derecik			29	-	25	1	Zimmi
Toplam	41	45	340	349	336	573	

Yukarıdaki Rum köylerin dışında Karamürsel ile yanında bulunan Haldere,⁹ Konaklı,¹⁰ Gönek¹¹ ve Ulaşlı¹² gibi sahil köylerinin kökeninin Bizans Dönemine kadar indiği düşünülmektedir. Köylülerin de Müslümanlaşmış Rumlar olduğu tahmin edilmektedir. Nitekim bu köylerde XV-XVI. yüzyıl belgelerinde neredeyse hiç tahıl tarımı yapılmadığı, köylülerin sadece bağcılık ve denizcilikle geçindiği anlaşılmaktadır. Ancak, tüm bu iri köy ve kasabalar, XVI. yüzyılda tümüyle Müslüman yerleşimler olduğu için, Müslümanlaşmanın bu tarihten önce tamamlandığı düşünülmektedir. Nitekim XVI. yüzyılda neredeyse tümüyle Müslümanlaşan Yalak-Âbâd bölgesinde tersine bir gelişme olarak Rum nüfusun artmaya başladığı belirlenmiştir. XVI. yüzyı-

⁹ 1561 yılında Haldereli'lerin ödediği 3.850 akçelik verginin 3 bin akçesini bağcılıktan alınmaktadır. Köyde hiç tahıl üretimi yapılmadığı anlaşılmaktadır.

¹⁰ 1561 yılında Konaklı'ların ödediği 5 bin akçelik verginin 3 bin akçesi bağcılıktan alınmaktadır. Köyde hiç tahıl üretimi yapılmadığı anlaşılmaktadır. Köyün diğer geliri de balıkçılıktır.

¹¹ 1561 yılında **Gönek**'in ödediği 3 bin akçelik verginin 1.700 bin akçesi bağcılıktan alınan vergidir. Köyde hiç tahıl üretimi yapılmadığı anlaşılmaktadır.

¹² 1561 yılında **Ulaşlı**'nın ödediği 16 bin akçelik verginin 9.660 akçesi bağcılıktan alınan vergidir.

ln başında Yalak-Âbâd Kazasında yaşayan 1.987 yetişkin erkekten sadece 349'u Rum'dur. Bu tarihte kazadaki nüfusun içinde Rumların oranı yüzde 17,5'tur. XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başında ise kayıtlı 2.056 yetişkin erkekten 413'ü Rum'dur. Bu sayımda ise kaza nüfusunun yüzde 20'sinin Rum olduğu anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi Rum nüfus oranı oldukça yüksek oranda artmıştır. Sonraki asırlarda bu ivme giderek artarak kazadaki nüfusun yarısından fazlasını Gayrimüslimler oluşturduğu belirlenmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında hem Yalova, hem de Karamürsel'de Gayrimüslim sayısı Müslümanları aşmıştır.¹³

XVI. yüzyılın sonundan başlayarak Yalak-Âbâd Kazasında yeniden Rum nüfusunun artmasının birçok nedeni olmuştur. Rum nüfusunun artışında en önemli neden, bölgenin deniz kıyısı ve İstanbul'a yakın olması olmalıdır. Anadolu'nun çok farklı bölgelerinden gelen Rumların güvenli gördükleri bu bölgeye yeniden yerleştikleri anlaşılmaktadır.¹⁴ Nitekim XVI-XVII. yüzyıl tahrir defterlerinde Müslüman köyü olduğu anlaşılan birçok köyün, sonradan Rum köyüne dönüştüğü görülmüştür. Bunlardan en önemlisi **Safran** ve **Elmalı/Saruhanlı** köyüdür. Yine **Kılıç**, **Laledere** ve **Çağşak/Şakşak** gibi çok sayıda Ermeni köyünün yeni baştan kurulduğu anlaşılmaktadır. Bir belgeye göre Ermeniler, oldukça erken bir dönemde gelip yerleşmişlerdir.¹⁵ Kocaeli, Yalova ve Orhangazi çevresindeki Ermeni

¹³ Nitekim, 1314/1896 tarihli bir resmi yazıya göre, Yalova'nın Gayrimüslim nüfusunun Müslümanlardan çok olduğu, bu nedenle yöneticilerin de bunu dikkate alarak idare etmeleri bildirilmiştir (BOA. DH.TMIK.S 6/39). Nitekim 1893 yılındaki genel sayımda Karamürsel'de; 10.732 Müslüman, 11.133 Rum ve 3.549 de Ermeni olmak üzere toplam kaza nüfusu 25.322'dir (Karpas, 2003: 128). 1906 yılı sayımında da **Karamürsel** ve **Yalova** birlikte kaydedilmiştir. Bu tarihte 20.823 Müslüman, 15.133 Rum ve 5.144 de Ermeni olmak üzere toplam nüfusu 40.908'dir (Karpas, 2003: 166).

¹⁴ 1083/1672 tarihli bir hükme göre, Karamürsel'e bağlı **Bağçe**, **Eregli**, **Alacalı/Durçalı**, **Konuklu** ve **Saraycık** köyleri; Yalak-Âbâd Kazasına bağlı olan **Kılıçköy**, **Çağşak**, **Karakilise** ve **Elmalı** köylerinin Gayrimüslim olduğu kayıtlıdır (Muhammed Vergili, Atik Şikâyet Defteri (7 Numaralı 1671-1672) Fatih S. Mehmet Üniv. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.373).

¹⁵ BOA. İE.DH. 4/386; Nitekim 1082/1671 tarihli bir belgeye göre, Yalak-Âbâd Kazasına bağlı **Şakşak** ve **Kılıç** köylerinde sakin Ermeni ve Rum zimmelerin her yıl kiraz mevsiminde 500'er çeki odun keserek istenilen iskeleye indirmek şartıyla hizmet-i şakka ve yave cizyelerinden mu'af olduklarına dair ellerine ferman verildiği anlaşılmaktadır.

ler, XVI. yüzyıldaki Celâli İsyanları sırasında gelmişlerdir.¹⁶

2. İznik Bölgesinde Rum Yerleşimleri

XV-XVI. yüzyıl tahrir defterlerine göre **İznik** Kazasında ancak 8 kadar Rum köyü belirlenmiştir. Fatih Devri kayıtları eksik olduğu halde 6 köyde 75 yetişkin Rum erkek kayıtlıdır. 1523 yılında tüm kayıtların bulunduğu kazada 8 köyde 46 yetişkin Rum ismi belirlenmiştir. 1562 yılında ise kazadaki hem Rum köyleri, hem de nüfusun azaldığı gözlenmiştir. Nitekim bu tarihte 7 Rum köyünde 38 yetişkin Rum erkek kayıtlıdır. Görüldüğü gibi İznik bölgesindeki Rumlar giderek azalmıştır.

Osmanlı yönetimi, daha İznik ve Bursa'nın fethinden önce, yerli Hıristiyanların yerlerinde kalmalarına olanak sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Birçok kale alındıktan sonra, yerli halkın Hıristiyan olarak yerinde kalmasına izin verilmiştir.¹⁷ İznik'in fethinden sonra yerli halkın bir bölümü şehirde kalmıştı.¹⁸ Çünkü, bölgedeki Rumların ürettiği ipek, dokumacılık ve çömlekçilik işleri, başka bir yerde yapılamayacak, ancak yerel olanaklarla yapılacak ilkel çalışmalardı. Bizans kaynaklarına göre de, İznik'in fethedilmesinden sonra çömlekçi ve çini işçileriyle, dokumacılarının İstanbul veya diğer başka yerlere gittiklerine dair büyük bir göç hakkında kayıt yoktur (Gibons, 1998: 52, 53).

Aşıkpaşazade, Osman Bey'in emrindeki Rumların durumunun eskisinden daha iyi olduklarını yazıyor:

¹⁶ (BOA. C.ML. 4752/108; C.ADL. 2098/35) Ermenilerin çok önemli bölümü, Celâli olayları sırasında, diğer Anadolu köylüleri gibi kaçıp yerleşenlerdi. Minas Kasabyan'a göre Samanlı Dağlarındaki Ermeniler, 1580-1600 yılları arasında Kemah, Erivan, Palu, Eğin, Erzurum, Kütahya, Karabağ, Harput ve Kilikya gibi bölgelerden gelmişlerdir (Hayrı Nigomitya Kavarin Meç, [Nikomedia Çevresinde Ermeniler]. Azadamard Yayınevi, Bardizag 1913, s. 103).

¹⁷ "**Leblebici** Hisarı, **Lefke** Tekfuru itaat edip yerinde kalıp, **Osman** Gazi'nin askeri oldu" (Aşıkpaşazade, 2003: 345).

¹⁸ "Mürüvvet efdal gazâdur' der idi. Ve hem bu mürüvvet nicesine sebep olup, İslam dinine girürler... Heman tekür'ün kendü halkı gitdi bile ve sipahisinün ekseri gitmedi. Şehir halkı hõd hiç biri gitmedi." (Aşıkpaşazade, 2003: 367; Neşri, 1995: I-39). İznik alındığında da kâfir sipahilerin varlığı görülmektedir (İnalçık, 1987: 142).

“Bu fethedilen 4 parça hisarın yönetiminde, (öyle) adalet üzerine hareket ettiler ve tüm köylüler yerli yerine gelüb, oturdular. Durumları, kâfir zamanından dahi iyi oldu belki. Zira buradaki kâfirlerin rahatlığını işitip, başka vilayetten daha adam gelmeğe başladı” (Aşıkpaşazade, 2003: 337).

Görüldüğü gibi İznik bölgesindeki Rum köyleri yerinde kalmış, giden köylüler de geri dönmüştür. Ancak, tahrir defterlerine göre, bölgede XVI. yüzyılda çok az Rum kaldığı anlaşılmaktadır. Bunun nedeni, erken dönem tahrir defterlerinin olmamasıdır. XVI. yüzyılda İznik Bölgesinde artık Müslümanlaşma büyük ölçüde tamamlanmış görünmektedir.¹⁹

Tahrir defterlerine göre İznik bölgesinde yaşayan Rumların bir kısmı zimmî olarak, bazı yükümlüklere karşılık dinlerini korumayı sürdürürken, bir kısmının da kitleler halinde Müslümanlaştığı görülür. 1338 yılında “Patrik loannes XIV. **Kalekas**’ın bir mektubunda, Nikaia/İznik kentinde kitleler halinde İslam dinine girildiği belirtilmiştir (Angold, 2004: 27-55). 1430’lu yıllarda N. **Gregoras**’ın ifadesine göre **İznik**’te halk; “Bitinyalılar” (Bizanslı Hristiyanlar), “Mikso barbarlar” (Barbar/Türk kırmaları) ve “Türklerden” oluşuyordu (Nakracas, 2005: 64). **Boliviet**, Osmanlı toplumunda Müslüman ve Hristiyanlar arasında evlenmelerden yeni bir halk tipleri olarak Mixobarbaroi ve Ahriyân’ın ortaya çıktığını yazıyor. Osmanlı makamları, Müslüman adı taşıyıp da İslamiyet’in kurallarını yerine getirmeyen mühtedileri, gerçek Müslüman saymıyorlardı. Resmi sayımlarda onları, ‘Ahriyân’ adı altında ayrı yazıyorlardı. Hristiyanlığı saklayan mühtedi Müslümanlar, oldukça büyük bir kitle oluşturuyordu (İnalçık, 2005: 277). 1555 yılına gelen Alman gezgin Hans **Dernschwam**’in bildirdiğine göre, İznik kasabasında sadece 11 Rum bulunuyordu (Dernschwam, 1992: 317). 1568 yılında İznik’e gelen Alman von **Rauter**’e göre ise İznik’te 30 kadar Rum evi vardı (Eyice, 1988: 28).

Kuruluş Döneminin kaynakları arasında sayılabilecek olan **Kutbettin-i İzniki**’nin (öl. 1418) ünlü Mürşidü’l-Müteehhil’in

¹⁹ “XVI. yüzyılda, İznik’te sadece bir Rum rahip bulunuyordu ve kilisenin anahtarı da ondaydı. Sadece günümüzde konuşulan ve birçok Türkçe kelime içeren Slavca ile karışmış Rumcayı biliyordu” (Lubenau, 2012: 518).

adlı kitabında kadınların erkeklerden sakınmaması ve kadınların İslam'ın kabul edemeyeceği bir yaşam biçiminde olmasını eleştirmektedir.²⁰ Şeyh Kutbettin'in satırlarına düşen kadınlara ilişkin görüşlerinin en önemli nedeni, yaşadığı İznik kadınlarının, gazilerle evlenen Bizans kadınları veya onların yetiştirdiği çocukları olmasıydı. Bu nedenle Kuruluş Dönemindeki sosyal yaşamın, Osmanlı Klasik Dönem'den çok farklı olduğu açıkça görülmektedir. İznik'te Bizans Devrindeki eski inanç ve geleneklerin, Osmanlı Döneminde de kısmen sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.²¹

XV-XVI. Yüzyılda Rum Köyleri

Yıllar	1455 Nefer		1523 Nefer		1562 Nefer		Özelliği
	Müs.	Rum	Müs.	Rum	Müs.	Rum	
İznik merkez		7	415	26	351	10	Bağbân
Cebni	-	20	33	10	23	24	Bağbân
Güfer	-	20	-	-			Bağbân
Demirkapı	-	-					Bağbân
Üreğir	8	15	37	7	72	-	Bağbân
Hatunköy	6	8	4	-	-	-	Bağbân
Hamzabey	6	5	9	3	34	-	Bağbân

²⁰ "Zamane kadınları güzel elbiseleriyle süslenip sokaklara döküldüler. Kırılarda ve yollarda tozarlar. Gizli yapmaları gereken şeyi açıkta da yaparlar. Yabancı erkeklerin yanında ziynetlerini gizlemezler. Erkekleri kendilerine meyletmek için düğünlerde oynarlar. Böylece Allah'ın gazabına uğrarlar. Bunların kocalarına bir din adamı nasihat etse dinlemezler ve: 'Sizin bu söyledikleriniz, eskilerin tekerlemeleridir...' diyerek acayip tarzda cevap verirler. Bu erkekler, karılarının İslami ve ahlaki olmayan yerlerde bulunmalarından iftihar ederler..." (Kutbettin-i Muhammed-i İzniki, Mürşidü'l-Müteehhil'in, Süleymaniye, Laleli no. 930, s.1-2; A. Kurt, 1999: s.103)

²¹ "Heterodoks tasavvuf akımlarına bağlı şeyh ve dervişlerle, yine heterodoks kesime mensup Hıristiyan köylü ahali, papaz ve rahipler arasında, her iki dinin Ortodoks kesimleri arasındakinden çok daha kolay ve uzlaştırıcı bir yaklaşım olabilmekte, bu da ihtidaları kolaylaştırmaktadır. Bir bakıma heterodoks şeyh ve dervişler, Anadolu'da vaktiyle paganizmden Hıristiyanlığa geçişte heterodoks rahiplerin oynadıkları rolün bir benzerini, Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçişte oynamışlardır denilebilir" (Ocak, Ahmet Yaşar, "Bazı Menakıbnamelere Göre XIII-XV Yüzyıllardaki ihtidalarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü" O.A.II, (1981) İstanbul, s. 35, 41).

Panbucak			7	-	7	-	Derbentçi
Paşa Yiğit			-	-	-	4	Zimmî
Toplam	20	75	505	46	487	38	

XV-XVI. yüzyıl tahrir defterlerine göre, **İznik** Kazasına bağlı merkez dahil, sadece 9 yerleşim biriminde Rum yaşamaktadır. Aslında bu asırlarda sadece 6 köyün Rum köyü olduğu görülür. Nitekim **Paşa Yiğit** köyündeki Rumlar, **Mekece**'ye göç edip, arazilerini buradan işledikleri anlaşılmaktadır. **Demirkapı** köyü Rumları da, 'bağbân kâfiri' olarak **Bursa**'ya sürülmüş, köy ise boşalmıştır. Yine olasılıkla eski bir Rum köyü olan **Panbucak** köyü ise, XV-XVI. yüzyıllarda Müslüman köyü olsa da, bu asrın sonlarında, **Sırp** köle derbentçiler yerleştirilmiştir. Bu Rum köylerinde de giderek Müslümanlaşma izlenebilmektedir. Nitekim XVI. yüzyılın sonunda Rum olduğu anlaşılan **Paşa Yiğit** ile **Cebni** köyü tümüyle boşalırken, diğer köylerin tümü Müslümanlaşmıştır. Sadece İznik merkezinde Rum ve Ermeni nüfus ile XVI. yüzyıl sonlarında **Panucak/Pambucak** köyüne iskan edilen Sırplar, XX. yüzyıla kadar varlığını korumuştur.

Wittek, Türk fetihlerinin kentleri yok etmek bir yana onları özenle koruduğunu savunuyor. Bunun en önemli kanıtı olarak da, eski kent adlarının çoğunun aynen korunmasını göstermektedir (Wittek, 1985: 31). Nitekim başta **Nikaia/İznik** şehri olmak üzere **Gürle**, **Müşkire**, **Sölöz**, **Meraga**, **Yortan**, **Onas**, **Hotaz**, **Güfer**, **Badaş** ve **Buvalgiroz** gibi yerleşim yerlerinin adları, Bizans Devrindeki adlarıyla anılmayı sürdürmüşlerdir. Ancak, XVI. yüzyılda bu köylerden sadece **Güfer**'de Rumlar yaşarken, diğer Bizans köylerinde, olasılıkla Müslümanlaşma tamamlandığı için Rum belirlenememiştir. Bizans kroniklerinde adı geçen tekfurluk merkezi **Gürle**'de, olasılıkla Fatih Devrinden önce yaşanan kitlesel bir ihtida nedeniyle tümüyle Müslümanlaştıkları görülmüştür.²² Yine elimizdeki tahrir kayıtları

²² "Osmanlılar, önlerine çıkan her "imansız" Hıristiyan'ı kılıçtan geçirmediler. Böyle yapmaktansa, kırsal alandaki ve kentlerdeki Hıristiyan halkı kendi taraflarına çekmeyi teşvik ettiler. (..) Bithynia Hıristiyanları, kendi varlıklarının hoş görülmesine karşılık haraç ödemek zorunda bırakıldılar. Ama bu vergi, onların kendi çıkarlarını umursamayan Bizans yönetimine ödedikleri vergilerden daha fazla değildi. (..) Bu teşvikler nedeniyle 1304 yılında bir Katalan çetesi Osmanlılara katıldı. Bazı Hıristiyanlar tamamen fa-

rında, hiçbir Rum'a rastlanılmayan **Kara-Digin** de, aslında eski bir Bizans kalesidir. Fetihden sonra köydeki Rumların "ortakçı kullar" yani köle olarak köyde tutulduğu Osmanlı kroniklerinde kayıtlıdır.²³ Nitekim, Bithynia fetihleri sırasında, eski Bizans köy ve kasabalarında yaşayan Rumların kökenlerinin, sıklıkla "ortakçı kullar" olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak, Rum köyü olduğunu bildiğimiz tüm bu köylerin, tahrir defterlerinin yazıldığı yıllarda Müslümanlaştığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle, İznik Kazasında ne kadar Rum köyünün Müslümanlaştığını belirlememiz mümkün olmamıştır. Yine **Papalık**, **Körüstan**, **Mamuca**, **Kandamış** ve **Kâki** gibi yer isimleri de, olasılıkla Bizans Devrindeki eski isimlerin Türkçe söylenişleri olmalıdır. Orhan Gazi Vakfı köylerinden olan **Hocaköy**'ün de "ortakçı" olması, **Çerkeşli** köyünde 9 "ortakçı" bulunması, bu köylerin kökenlerinin de "Rum ortakçılar" olduğunu göstermektedir. Aslında Orhan Vakfı'na ait köylerin tümünün, eski Bizans köyleri olup, sakinlerinin de Rum köleler olduğu düşünülmektedir. Fatih Devri'ne ait kayıtları bulunan köylerde, bunları kanıtlayacak bilgiler net biçimde görülebilmektedir. Nitekim, **Orhan Vakfı** köylerinde **Gedikli**, **Dereköy** ve **Danişmentli** köyleri, Söğüt Bölgesindeki Rum köyleri olsalar da, Müslümanlaştıkları anlaşılmaktadır. Bu vakfa ait **Cebni**'de, XVI. yüzyıla kadar Rumların yaşadığı belirlenirken, diğer köyler "kesimci" olarak kayıtlıdır. "Kesimci" olmaları, köylülerin kökeni hakkında bize bir ipucu vermektedir. Kesimci köylerin tümünün ortakçı kullar, yani Müslümanlaşan Rumlar olduğu tahmin edilmektedir. Yine aynı bölgede bulunan **Hisar** ve **Kâki** köylerinin de "kesimci" olması nedeniyle, Müslümanlaşmış Rum köyleri olduğu düşünülmektedir. **Tacir** köyü yakınlarındaki **Kozluca** köyünde de "kesimciler" vardır. Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devri coğrafyasında bulunan Rum köle (ortakçı kul) köylerinin neredeyse tamamının, sonraki özgürleşme sürecinde önce "ellici", sonra da "kesimci" oldukları tespit edilmiştir. Bu Rum köyleri boşalsa da, araziler "kesim" olarak, dışarıdan işleyen köylülere, aynı şartlarda işlenmek üzere verildiği görülmüştür.

tiplerin tarafına geçti ve Müslümanlığı kabul ettiler" (Nicol, 1999: 158).

²³ "**Orhan**, İznik'e yakın **Kara-Tekin** kalesini ele geçirdi. (...) **Kara-Tekin** Hisarı'ndan alınan esirleri **Orhan** (babasının rızasıyla) satın aldı. Gene hisara koydu" (Aşıkpaşazade, 2003: 145).

XVIII-XIX. yüzyıllarda İznik Bölgesindeki Rum ve Ermeni nüfusun arttığı gözlenmiştir.²⁴ XVII. yüzyılda sıtma ve kolera'nın kentte kol gezmeye başlaması, çinicilik ve seramikçilikte gerilemenin başlaması ve halkın yavaş yavaş İstanbul'a göç etmesi, İznik'teki nüfusu etkilemiştir. Bu çöküş, XVIII. yüzyılda daha da hızlanmıştır. Bu durumun XIX. yüzyıla kadar sürdüğü anlaşılmaktadır.²⁵

3. İznik Bölgesinde Rum Yerleşimleri

XV-XVI. yüzyıl tahrir defterlerine göre İznik bölgesinde büyük ölçüde Müslümanlaşmanın tamamlandığı görünmektedir. Nitekim **İznik** Kazasında sadece 10 kadar Rum köyü ile 2 Rum ve 1 Yahudi mahallesi belirlenmiştir. Fatih Devri kayıtları eksik olduğu için 7 köy ve mahallede sadece 35 yetişkin Rum erkek kayıtlıdır. 1523 yılında tüm kayıtların bulunduğu kazada 12 mahalle ve köyde 68 yetişkin Rum ismi belirlenmiştir. 1562 yılında ise 7 Rum mahalle ve köyünde 113 yetişkin Rum erkek kayıtlıdır. 1625 yılında ise eksik kayıtlara rağmen 4 mahalle ve köyde

²⁴ Kendisi de bir Ermeni olan Polonyalı **Simeon**, 1609'da Ermenilerin 15 evi, yani 60 kişilik bir nüfusa sahip olduklarını ortaya koymuştur. İki papazdan söz etmesi, Ermenilerin en az bir kiliseye sahip olduklarını göstermektedir (Kaplanoğlu, 2000: 31). P. **Lucas** ve **Pococke** de benzer biçimde Ermeni Kilisesi'nin Koimesis Kilisesi'nin yakınlarında olduğunu yazmıştır (Kaplanoğlu, 2000: 65). XVIII. yüzyılda İznik'te 300 kadar ev ya da hane bulunduğu, bunların da en çok 20'sinin Rumlara ait olduğunu belirtmiştir. İznik'le ilgili en geniş bilgileri vermiş olan **Texier**, diğer gezginlerin aksine abartılı bir nüfus vermiştir: "İznik'te 1.200-1.500 arasında olan Rum nüfusun, şimdiki kilisenin civarında ayrı bir mahalleleri vardır" (Texier, 1997: 134). Oysa 1836 yılında **Texier** ile aynı tarihlerde İznik'te bulunan **Aucher-Éloy** şunları yazar: "Büyük bir gölün kenarına kurulmuş olan **İznik**, günümüzde 30 Rum ailesi, biraz Ermeni ve yaklaşık 200 Türk ailesinden oluşan bir köyden fazlası değil." **Mac-Farlane**'nin ziyaret tarihi olan 1847 yılında İznik'te 80 Türk evine karşılık 70 Rum evinin bulunduğunu yazmıştır (Yıldırım, 2013: 904).

²⁵ Nitekim 1830 yılındaki ilk nüfus sayımına göre İznik'te; 4 Müslüman, 2 Rum ve bir Ermeni Mahallesinde bulunan 226 evde 504 erkek nüfusu kayıtlıdır. Tüm nüfusun da bin civarında olduğu anlaşılmaktadır. Bu erkek nüfusun ise 224'ü ise gayrimüslimdir (Kaplanoğlu, 2013: 40). XIX. yüzyıl başındaki bu nüfus verisi, gezginlerce de doğru tahmin edilmiştir. V. **Cuinet** 1894 yılında geldiği İznik kent merkezinde 868 Müslüman, 360 Rum olup, toplamda 1.228 kişinin yaşadığını aktarmıştır.

118 Gayrimüslim adı belirlenmiştir. Görüldüğü gibi İzmit bölgesinde Rumlar giderek azalacağına, arttığı anlaşılmaktadır.

İzmit'in fethedilmesi sonunca İzmit'te kalan Rumların yaşadığı mahalle **İskele** Mahallesi olmalıdır. Sonradan **Kavak/Cedid** Mahallesi de tümüyle bir Rum mahallesi olduğu anlaşılmaktadır. 1591 yılı tahrir defterine göre ise 11 Yahudi'nin **Uruslar** Mahallesi'nde yaşadığı anlaşılmaktadır. Olasılıkla bu Yahudiler de, fetihten önce şehirde yaşayan Yahudiler olmalıdır.

İzmit Kazasının en önemli Rum köyü **Mihaliç**'tir. İzmit merkezine çok yakın olan **Mihaliç** köyü Rumlarının ortakçı kullar olduğu anlaşılmaktadır. Yine İzmit merkeze yakın bir yerdeki **Kilise** köyündeki Rumların da "ortakçı kullar" olduğu belgelerde zikredilmiştir. Ayrıca **Horzum, Sendere/Değirmen** köylerindeki Rumların da, açıkça zikredilmese de ortakçı kullar olduğu tahmin edilmektedir.²⁶

Tahrir Defterlerine Göre İzmit Kazasındaki Rum Köyleri

Yıllar	Nüfus (Nefer)							Özelliği
	1466		1523		1566		1625	
Köy/Mahalle	Rum	Müs.	Rum	Müs.	Rum	Müs.	Rum	
İskele Mah.	10	-	35	-	44	-	43	Zimmî
Cedid/Kavak			18	-	14	-	14	Zimmî
Yahudi					11	-		
Mihaliç	14	-	10	4	11	8 ²⁷	10	Ortakçı Kullar
Kiliseköyü	5	-	-	-			-	Ortakçı Kullar
Tavşanlı	1	32	-	50	-	68	-	Zimmî
Selegri	1	8	-	37			-	Zimmî
Eymirhanlı	-	24	1	59	-	36	-	Zimmî
Sendere	3	-	-	5	1	4 ²⁸	- ²⁹	Ortakçı Kullar

²⁶ Nitekim köydekilerin 7'si eski köle olup, bunların 4'ünün altında "zimmî" olduğu kayıttır. Olasılıkla ortakçı köleler, azat olduktan sonra zimmî statüsü olan Rumlar olmalıdır.

²⁷ BOA. TT. 630, s. 716

²⁸ BOA. TT. 630, s. 720, Ayrıca Pertev Paşa'nın 11 ortakçı gulamı/kölesi vardır

²⁹ 1625 tarihli tahrir defterine göre, köydeki Rumlar başka köylere göç edip, buradaki arazilerini dışarıdan işlediği anlaşılmaktadır (KKA. 120, s. 32a)

Kumla	1	8	-	35			-	Zimmî
Kayranca	-	6	-	11	17	-	51	Zimmî
Kayser	-	-	-	-	5 ³⁰			Zimmî
Horzum	-	3	4	32			-	Ortakçı Kullar
Toplam	35	91	68	233	113	118	118	

Rumların yaşadığı bu köylerin eski Bizans köyleri üzerinde kurulduğu düşünülmektedir. Yine **Yeniköy**'de 1650 tarihli 'avâriz defterine göre 78 nefer Rum kayıtlıdır.³¹ Aynı köyde 1693 yılında 140 nefer Rum yaşadığı anlaşılmaktadır.³² 1045/1636 tarihli bir belgeye göre ise Yakup Paşa Vakfı'na ait **Saraylı** köyünde ise 28 nefer Rum kayıtlıdır.³³ Ayrıca **Tepecik** Mahallesi'nde 8 Yahudi kayıtlıdır.

XVII. yüzyılın ortalarında ise İzmit Kazasına yoğun bir Ermeni göçü yaşandığı bilinmektedir. Ancak Ermenilerin; XV. yüzyılda İzmit'e gelip yerleştiklerine ilişkin iddialar bulunsa da, tahrir defterlerinde bu bilgileri doğrulayacak hiç bir kayıt yoktur. Ermenilerin ana vatanları Doğu Anadolu Bölgesi olup, burada kayıtlı köylülerin, olağan koşullarda Batı Anadolu'ya gelip yerleşmeleri olanaksızdır. Nitekim olağanüstü bir koşul yaratan Celali İsyanları sırasında çok sayıda Ermeni'nin İzmit bölgesine geldiği ifade edilerek, koşulların iyileştirilmesi sonucu bu köylülerin geri dönmeleri istenmiştir.³⁴ 1045/1636 yılına ait bir belgeye göre Yakup Paşa Vakfı'na ait merkezde 47, **Ovacık/Yuvacık**'ta 19 Gayrimüslim kayıtlıydı. Bu Gayrimüslimlerden **Yuvacık** köyündekilerin Ermeni olduğu düşünülmektedir.³⁵ Yine

³⁰ BOA. TT. 630, s. 695, "Kayser nam-ı diğer Şahmelek"

³¹ BOA. D.MKF. No. 27466, s. 49

³² BOA. MAD. No. 7895, s. 12

³³ 1650 yılındaki avâriz defterine göre Rum Kefere Mahallesi olarak 78 kişinin adı geçmektedir (BOA. D.MKF. No. 27466, 19)

³⁴ 1609 yılında **Murat Paşa**'nın, hangi milletten olursa olsun, Anadolu'dan gelmiş olanların 3 ay içinde geldiği yerlere sürgün edilmesi konusunda buyruğuna karşın, Ermenilerin çeşitli nedenlerle İzmit ve Bithynia Bölgesinde kaldıkları anlaşılıyor (Andreasyan, 1976: 45). **Mantran** da, Ermenilerin Anadolu'ya sevkiyatının, görevlilerin savsaklaması veya para alması nedeniyle çoğu; İzmit, Yalova ve İznik kentlerine dağılarak oralara yerleşip kaldığını yazıyor (Mantran, 1990: 52).

³⁵ BOA. MAD. No. 14970, s. 6-7

1104/1693 tarihli bir cizye defterine göre İznikmid/İzmit şehrinde; 330'u Ermeni,³⁶ 168'i Rum olmak üzere toplam 498 Gayrimüslim kayıtlıydı.³⁷ Bu tarihte İzmit Kazasına bağlı **Yeni-köy**'de 140, **Kayranca**'da 11, **Darlık**'ta 32, **Kurdderesi**'nde 28, Zeytinburnu'nda 58 ve **Mihaliç**'te ise 69 Rum köylü kayıtlıydı. Ancak bu köylerden bazılarında sonradan Ermenilerin de iskân olduğu anlaşılmaktadır. Aynı tarihli belgeye göre **Bahçecik**'te 91, **Döngel**'de 28, **Yuvacık**'ta 103, **Arslanbey**'de 30 ve **Dağ-köy**'de ise 13 Ermeni kayıtlıdır.³⁸

Görüldüğü gibi bölgede hem Rum, hem de Ermeni nüfus artmıştır. XIX. yüzyılda ise kazada Gayrimüslimler, Müslümanları aşmıştır. 1833 yılında Texier'e göre İzmit halkının şu etnik bölümlere ayrılmıştır: 30 bin nüfusu vardı; Türk 2.500, Rum 1.200, Ermeni 800 ve Yahudi 500 aile vardı. 1831 yılı ilk nüfusu sayımına göre ise kazada 5.645 Müslümana karşılık 6.143 Gayrimüslim kayıtlıydı (Berber, 2020: 471). İzmit Kazasında Gayrimüslimlerin Müslümanlara olan üstünlüğü sonraki yıllarda daha arttı gözlenmiştir.³⁹

4. Kandıra Bölgesinde Rum Yerleşimleri

XV-XVI. yüzyıl tahrir defterlerine göre kazada Rum nüfus kalmadığı ve tümüyle halkının Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Ancak XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başındaki Celali Olayları nedeniyle Doğu Anadolu'dan önemli miktarda Er-

³⁶ 1102/1691 tarihli cizye defterine göre İzmit Cedid Mahallesi'nde 170 Ermeni kayıtlıdır (BOA. MAD. 3129, s. 6).

³⁷ 1644 tarihli avarız defterine göre ise İzmit'in **Şeyhler**, **Çarşı** ve **Tepecik** mahallelerinde Gayrimüslimler kayıtlı olsa da, bunların büyük bölümü kadim Rumlar olduğu anlaşılmaktadır. Kentte çok az da Yahudi yaşamaktadır.

³⁸ BOA. MAD. No. 7895

³⁹ Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında göçmenlerin iskânı ile Müslüman ve Gayrimüslim nüfus arasında bir ölçüde denge sağlandı. Nitekim 1881-1893 yılı sayımında 39.528 toplam nüfusun 19.246'sı Müslümandır. 1907 Yılı Sayımına göre ise 37.390 Müslümana karşılık; 4.946 Rum, 21.532 Ermeni, 3.385 Yahudi ile 1.014 Protestan olmak üzere toplam 30.877 Gayrimüslim kayıtlıydı. 1914 yılı sayımında ise 70.887 olan kaza nüfusunun 30.484'ü Gayrimüslimlerden oluşurken, 1916 yılında merkez ilçesinde sadece bir Rum köyü kalmıştı. Mihaliç köyünde 442 hanede 1.390 Rum nüfus kayıtlıydı (BOA.Y.PRK.UM. 32-112).

meni İzmit Bölgesine göç etmiştir. Bu Ermeniler, Kandıra Kazası **Kaymas** Nahiyesinde iskan olup, bazı köylerde çoğunluğu sağladığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1104/1693 tarihli belgeye göre Kocaeli Livasında **Kaymaz** Kazası **Pirahmet** köyünde 43,⁴⁰ **Alioruç** köyünde 53,⁴¹ **Sarıdoğan** köyünde 37,⁴² **İkizce** Bostanlarında 55 Ermeni⁴³ kayıtlı iken, **Taşoluk** ma'a **Fındıklı** köyünde ise 72 Gayrimüslim⁴⁴ yaşamaktaydı.⁴⁵ 1831 yılı ilk nüfus sayımına göre ise Kandıra Kazasında toplam 11.568 Müslüman erkek nüfus kayıtlı iken, **Kaymas**'ta 814, **Şeyhler**'de 479 olmak üzere toplam 1.293 Gayrimüslim erkek kayıtlıdır (Karpat, 2003: 154).

5. Şile Bölgesinde Rum Yerleşimleri

XV-XVII. yüzyıllarda Şile Kazasında sadece 2 yerleşim yerinde Rumlar yaşamaktaydı. Her ikisi de Bizans Döneminden kalma önemli birer kale ve liman kasabalarıydı. Bunlardan Şile'de, XVI. yüzyıla kadar hiç Müslüman yaşamazken, XVII. yüzyılda Müslümanlaşma oldukça artmıştır. Nitekim Fatih Devri kayıtlarına göre bu iki kaledeki Rum sayısı 105 iken, 1523 yılında 371'e, 1562 yılında 686'ya çıkmıştır.

Şile ve **Astrabek** Rumlarının uzun yıllar varlıklarını korumasında, bir sahil ve kıyı kasabası olmasına borçlu olmalıdır. Olasılıkla denizcilik ve bağcılıkla geçinen bu kasaba halkından **Astrabek** boşaldığı halde, buraya hiç Türk iskan olmaması, Türk ve Müslümanların yaşamaları için gerekli koşulların olmamasıydı. **Şile** sahilinde bir liman kalesi olan ve bugünkü **Seyrek** Kalesi ile civarında kurulu bulunan **Astrabek** kasabası, önemli bir Rum yerleşimiydi. Bu kasaba tümüyle Rum yerleşimi olmayı, XVII. yüzyıl sonunda kadar sürdürmüş ve kasabada hiçbir zaman Türk iskanı olmadığı gözlenmiştir. Hatta köydeki Rumlar, çeşitli nedenlerle köyü tümüyle boşaltmış olsalar da, bu kasabaya Türklerin iskan olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum,

⁴⁰ BOA. MAD. No. 7895, s. 19

⁴¹ BOA. MAD. No. 7895, s. 19

⁴² BOA. MAD. No. 7895, s. 19

⁴³ BOA. MAD. No. 7895, s. 20

⁴⁴ BOA. MAD. No. 7895, s. 20

⁴⁵ BOA. A. {DVNSMHM. d. 103/646

köydeki Rumların köle özelliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Deniz kıyısında ve tarım alanı bulunmayan bu bölgede iskan olan köylülerin ya sadece bağcılık, ya da denizcilik yaparak geçimlerini sağlamaları gerekmektedir. Bu nedenle de Yörüklerin, kendileri için cazip olmayan bu bölgeye gelip, yerleşmemişlerdir.

Bu iki yerleşim yeri dışında birkaç köyde tek-tük Rum isimleri belirlenmiştir. Örneğin **Üğümce** köyünde 1466 yılında köylüler içinde bir Rum vardır. Bu Rumlar, köyün eski sakinleri mi, yoksa başka bir yerden gelmiş bir Rum olup-olduğu belirlenmemiştir. Yine **Doğancıoğlu** köyünde de 2 Rum kayıtlıdır. Bu köy, XV-XVI. yüzyılda limanı olan iri bir kasabadır. Olasılıkla eski Bizans yerleşimi üzerine kurulmuş köy olmalıdır. **Körcivan** köyünün ise Rum yerleşimi olduğu halde, XV. yüzyıldan itibaren tümüyle Müslümanlaştığı anlaşılmaktadır. Yine **Akçe-Kilise**, **Aleksî**, **Tova/Dova**, **Azgara/Ezgere**, **Kızılcaviran**, **Corca** ve **Çengi** gibi köylerin de eski Bizans yerleşimleri olduğu düşünülmektedir.

Şile tahrir defterlerinde, başka tahrir defterlerinde karşılaştığımız Rumlara ait vakıf kayıtları bulunmaktadır. Örneğin “Vakf-ı Papa Şita” adıyla bir Rum vakfı kaydı vardır. Bunun dışında 3 Rum vakfı olup, tahrir defterlerinde vakfa dair bilgiler ayrıntılı olarak yer verilmesi sıradışı bir durumdur.⁴⁶

Yıllar	1466/1481		1523/1530		1562/1566		
Köyler	Müs.	Rum	Müs.	Rum	Müs.	Rum	Özelliği
Astrabek	-	36	-	100	-	102	Haraçgüzar
Şile	-	69	-	271	79	584	Haraçgüzar
Toplam	-	105	-	371	79	686	

⁴⁶ Bu vakıf kayıtlarına göre; Şile sakinlerinden Papa Şita v. Yorgi adlı Rum, Şile’de bulunan mülkünü ve evini, içinde İncil okunmak üzere vakfettiği kayıtlıdır. Yine Şile sakinlerinden Papa Hanya v. Sarı Papaz adlı kişi de, bir evini, yine İncil okunmak üzere vakfettiği kayıtlıdır. Yine Şile sakinlerinden Papa Kaya v. Kenek adlı Rum da, bir evini, içinde İncil okunmak üzere vakfettiği kayıtlıdır (BOA. TT. 630, s. 605).

6. Üsküdar-Gebze Bölgesinde Rum Yerleşimleri

XV-XVI. yüzyıl tahrir defterlerine göre **Gebze** Kazasında 19 kadar Rum mahalle ve köyü belirlenmiştir. Fatih Devri kayıtları eksik olduğu için sadece 14 mahalle ve köyde 497 yetişkin Rum erkek adı belirlenmiştir. 1523 yılında tüm kayıtların bulunduğu kazada 13 Rum mahalle ve köyünde 952 yetişkin Rum ismi belirlenmiştir. 1562 yılında ise kazadaki hem Rum köyleri, hem de nüfusun arttığı gözlenmiştir. Nitekim bu tarihte 16 Rum mahalle ve köyünde 1.294 yetişkin Rum erkek kayıtlıdır. Görüldüğü gibi Üsküdar-Gebze bölgesinde Rumlar giderek azalacağına, artmıştır.

Bu kazalarda yaptığımız çalışmada, kıyı bölesindeki tüm köylerin ilk sakinlerinin Rum olduğu belirlenirken, iç kısımlarda bulunan ve dağlık ve tepelik bölgelerde neredeyse hiç Rum yaşamadığı belirlenmiştir. **Darıca**'dan **Çengar/Çengelköy**'e kadar, tüm kıyı köylerin sakinlerinin, XV. yüzyıldan itibaren Rum olduğu anlaşılmaktadır. Giderek bu köylerde yaşanan Müslümanlaşma ile XVI-XVII yüzyıllarda Rum köylerinin Müslüman nüfusların attığı gözlenmiştir.

XV-XVI. Yüzyılda Gebze Kazasındaki Rum Köyleri

Yıllar	1466/1481		1523/1530		1562/1566		Özelliği
	Müs.	Rum	Müs.	Rum	Müs.	Rum	
Üsküdar		3					
Filokrin	-	80	-	123	1	104	Gebran
Kartal	-	24	-	83	-	85	
Tuzla	1	82	5	143	7	161	
Darıca	-	160	2	200	3	177	
Akpınar	-	17	-	12	-	69	
Herkedon	15	25	11	64	6	157	
Kalamıç	6	3					
Maltepe			-	51	-	55	Haraçgüzar
Akkilise			-	30	-	43	Haraçgüzar
Çenger/Çengel	-	23	5	95	-	210	
Pendik	-	46	1	98	-	111	

Kuzguncuk	-	5			-	21	
İstavroz	-	17	-	53	-	97	
Eskihisar	-	10					Ortakçı kullar
Bulgurlu					46	2	
İlisuluk					11	2	
Elmacık	9	1	23	-	25	-	
Sevindik	12	1	24	-	43	-	
Toplam	43	497	71	952	142	1294	

Ayrıca Viran, Tekfurçayırı, Aslıhan, Mesih/Dolayoba, Ağlıpınar, Yakacık, Soğanlı ve Narlı köylerindeki arazileri dışarıdan işleyenler arasında Rumlar da bulunmaktadır. Olasılıkla bu köylerin de ilk sakinleri Rum idi. Müslümanlaşma tamamlandığı için, bu köylerin eski sakini olan Rumlar, yakınlardaki bir Rum köyüne göç ederek, buradan kendi arazilerini işlediği düşünülmektedir. Yine Elis/Elbisli, Eksarlı, Yortan, Eşekli, Akkilise, Çanlı, Benare, Mesih, Kayser, Akviran, Camuşviran, Samandıra, Temenye, Alacakilise, Eskihisar, Danışmanöreni köyleri ile Gebze kasabasının ilk sakinlerinin Rum olduğu tahmin edilmektedir. Bunlardan Eskihisar, Gebze ve Samandıra gibi kasabaların eski Rum yerleşim alanı olduğu, Osmanlı kroniklerinde yazılıdır. Yine 1466 yılında Yahyaköy'deki köylüler içinde Mihâl adlı kişiler olduğuna göre, köyün ilk sakinlerinin eski bir Rum köyü olduğu söylenebilir. Kadı sicil kayıtlarına göre ise XVI. yüzyılının başında **Başbüyük, Çanlı, Karamanlı, Kısıklı, Merdivenli, Reisli** ve **Yeniceköy**'de de Rumların yaşadığı anlaşılmaktadır.

XVII. yüzyıldan sonra bölgeye Ermenilerin yerleştiği anlaşılmaktadır. Nitekim XVII. yüzyılın sonlarında Üsküdar kasabası sınırları içinde **Cedid/Yeni** Mahalle adıyla kurulan mahalleye Ermenilerin yerleştirildiği anlaşılmaktadır.⁴⁷ Yine 988/1580 tarihli sicil kayıtlarında **Kuzguncuk**'ta Yahudiler belirlenmiştir.⁴⁸ Bölgedeki Gayrimüslim oranı yıllar içinde düşeceğine, daha da arttığı görülmüştür. Hatta bazı bölgedeki Gayrimüslim oranı

⁴⁷ BOA. MAD. No. 3129

⁴⁸ ÜŞS., No. 51, s. 136, 157, 181

Müslümanları aştığı anlaşılmaktadır.⁴⁹

Sonuç

XV-XVI. yüzyılda Kocaeli Livasında, aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi oldukça çok düşük oranlarda Rum belirlenmiştir. Oysa diğer bölgelere göre Kocaeli Yarımadası'nda çok daha fazla Rum yaşaması beklenmektedir. Kocaeli Yarımadası, çok erken bir dönemde Müslümanlaştığı belirlenmiştir. Aslında Kocaeli Yarımadası'nda Müslümanlaşmadan daha çok Türkleşme yaşandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Müslümanlaşma, yerli Rumların zaman içinde ihtidalarla Müslümanlaşma süreci yaşanmasını ifade ederken, Türkleşme ise boşalmış bölgenin tamamen Türkler tarafından iskan olunmasını anlamına gelmektedir. Tahrir defterlerinde yaptığımız araştırmalarda Kocaeli Bölgesindeki Rumların, kıyı bölgeler dışında tümüyle boşalttığı anlaşılmaktadır. Rumların boşalttığı arazilerde de, Türklerin yeni köyler kurduğu anlaşılmaktadır.

Oysa Osman Gazi ve ardılları, istimalet (gönül alma) politikasıyla fethettikleri yerlerdeki Rumları ürkütmemeye çalışmış,⁵⁰ genellikle de önceki yöneticileri olan Tekfurlara verdikleri verginin aynen alınmasına yönelik bir politika izlemiştir. Osmanlı yönetiminin, daha ilk yıllarından itibaren yerli Rumların yerlerinde kalmalarına olanak sağlamaya çalıştığı görülmekte-

⁴⁹ Nitekim 1248/1832 tarihli bir arşiv belgesine göre; "Koru-yi Humayun tabii Kaza-i Üsküdar" Kazasına bağlı **Kartal** ma'a[ve] **Adalar** Nahiyesindeki 16 Müslüman köyünde 1.737, Nerdubanlı köyünde 118 Müslüman kayıtlıyken, 6 köy, 2 çiftlik ile 3 adada toplam 2.116 Gayrimüslim kayıtlıdır. **Gekbüz/Gebze**'de 5 mahalle ile 23 köyde 3.870 Müslümana karşılık 10 köyde 1.663 Gayrimüslim kayıtlıdır. **Kartal** Kazasında ise merkezde 331, Ermeni ve yabancı 352, Küçük Bakkal'da 189, **Merdivenli**'de 19, Maltepe'de 195, **Pendik**'te 192, Büyük Ada'da 359, Heybeli Adası'nda 365, Burgaz'da 99 olmak üzere toplam 2.116 Gayrimüslim kayıtlıydı (BOA. D.CRD. No. 40112)

⁵⁰ "Osmanlılar, önlere çıkan her "imansız" Hıristiyan'ı kılıçtan geçirmediler. Böyle yapmaktansa, kırsal alandaki ve kentlerdeki Hıristiyan halkı kendi taraflarına çekmeyi teşvik ettiler. (..) Bitinya Hıristiyanları, kendi varlıklarının hoş görülmesine karşılık haraç ödemek zorunda bırakıldılar. Ama bu vergi, onların, kendi çıkarlarını umursamayan Bizans yönetimine ödedikleri vergilerden daha fazla değildi. (..) Bu teşvikler nedeniyle 1304 yılında bir Katalan çetesi Osmanlılara katıldı. Bazı Hıristiyanlar tamamen fatihlerin tarafına geçti ve Müslümanlığı kabul ettiler" (Nicol, 1999: 158).

dir. Birçok kale alındıktan sonra yerli halkın yerinde kalması için izin verildi.⁵¹ Nitekim **P. Wittek**, Anadolu'daki Türk istilasının kentleri yok etmek bir yana onları özenle koruduğunu savunur. Bunun en önemli kanıtı olarak da, eski kent adlarının çoğunun aynen korunmasını gösterir⁵² (Wittek, 1971: 22). **Gibbons**, yerli Hıristiyanların bir kısmının, Bizans'ın kendilerini terk etmeleri nedeniyle din değiştirerek bölgede kaldığını yazmaktadır (Gibbons, 1998: 49). Ö. L. **Barkan** daha da ileri giderek, "Bizanslı Rumlar ve diğer Balkan milletleri, sadece isim ve din değiştirerek tarih sahnesine yeni bir ırk ve millet ve üzerine yeni görevler almış olarak çıktılar. İslami bir renk ve cila altında eski Bizans'ı ihya ve devam ettirdiler" demektedir (Barkan, 1950: 525).

XV. yüzyıl verilerine göre; Hüdavendigâr Livası gibi bölgelerde, Kocaeli'nden çok daha fazla Rumların yaşadığı belirlenmiştir.⁵³ Bunun en önemli nedeni, Kocaeli Bölgesindeki Rumların, sığınabilecekleri İstanbul'un yakınında olmasıdır. Bu nedenle bölgenin fetih dönemlerinde, kıyı kasabaları dışındaki tüm Rumların İstanbul'a sığındığı anlaşılmaktadır. Zaten, bölgenin coğrafi koşulları nedeniyle zeytin ve bağcılığa uygun alanların az olması nedeniyle, kıyılar dışındaki bölgede, Bizans Devrinde de yoğun bir Rum yerleşimi bulunmuyordu. Bölgenin fiziksel yapısı, Yörüklerin yaşam koşullarına çok uygun olması, bölgenin çok erken dönemde Türkleşmesi sağlanmıştır. Kocaeli Yarımadası'ndaki Rumların XV-XVI. yüzyılda, diğer bölgelere göre çok daha az olmasının bir nedeni, İstanbul'un fethinden sonra çok sayıda Rum'un, boşalmış olan İstanbul'u şenlendirmek üzere İstanbul'a yerleştirilmesi olmuştur. Nitekim Barkan, Yalova'da Padişahın sığırlarına bakarlariken sürülüp, İstanbul civarına getirilen köy halklarının kendilerinin kul değil, sadece zimmî olduklarını iddia ettiklerini yazmaktadır.⁵⁴

⁵¹ "Leblebici Hisarı, Lefke Tekfuru itaat edip yerinde kalıp Osman Gazi'nin askeri oldu" (Aşıkpaşazade, 2003: 345).

⁵² Nitekim, Kocaeli Yarımadası'ndaki hemen tüm sahil kasabaları Rum isimlerini korumuştur.

⁵³ Hüdavendigâr Livasının Bursa, Kete, İnegöl, Yenişehir ve Mihaliç kazalarının toplamı dikkate alındığından 1521 yılında toplam nüfusun yüzde 39'unu Rumların oluşturduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁴ "Karye-i **Prolice**: Mezkûr karyenin Anadolu'da **Yalak-Ova**'dan hassa sığır-

Osmanlı Kuruluş Devri'nde önemli ölçüde Rum köyleri bulunduğunu düşünülse de, ne kadar olduğunu belirlemek için elimizde yeterli veri bulunmamaktadır. Elimizdeki ilk veriler; 1455 yılı Kirmastî Tahrir Defteri ile 1466 yılı tahrir defterinde yer alır. Bu tarihten öncesini anlamak ve yorumlamak için, 1455 yılı ve sonrasında Müslüman ve Rum köylerinin nüfus trendlerini çıkarmak gerekir. Ancak Kocaeli Livası tahrir defterlerine göre, başka bölgelerdeki gibi, giderek düşen bir Gayrimüslim trendi yoktur. Tersine livadaki Gayrimüslim oranı giderek artmış, bazı kazalarda Müslümanları aşmıştır. Bu durum, İstanbul'a sürülen Rumların zaman içinde yine eski köy ve kasabalarına gelmesi nedeniyle yaşanmış olduğu gibi, XVII. yüzyılın başından itibaren bölgeye gelen Ermeniler nedeniyle yaşandığı tahmin edilmektedir.

Osmanlı Kuruluş Devri'nde Müslümanlaşma, sadece ihtidalar sonucu olmamıştır. İlk sayım verileri öncesinde yaşanan iki önemli veba salgınında, Rum köylünün kırılmasını ve köylerin boşalmasını etkilediği anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda, Fatih Devri sayımlarının çok eksik olduğu için Müslümanlaşma trendini tam olarak algılanması güçleşmektedir. Sonraki asırdaki cizye defterleri verilerini dikkate aldığımızda Rumların artış trendinin giderek daha da arttığı gözlenmiştir.

XV-XIV. yüzyıl belgelerine göre Kocaeli Livası; **Gebze, Yalak-Âbâd** ve **Şile** kazalarındaki tüm kıyı ve liman kasabalarının Rum köyleri iken, İznikmid/İzmit Kazasında birkaç köy dışında tümü kıyı ve liman köyüdür. İznik Kazasında ise Rum köylerinin genellikle ova bölgesinde oldukları görülmektedir. Yalova, İzmit ve İznik kazalarında sonradan derbent köyü olarak kurulan birkaç Rum köyü de dağlık alanlarda kurulduğu anlaşılmaktadır. Livaya ait birkaç kıyı köyü ise Müslüman olduğu görülse de, olasılıkla Rum köyleri iken Müslümanlaşmış köyler olmalıdır.⁵⁵ Nitekim söz konusu kıyı köylerinde neredeyse tarım yapılacak hiç arazi olmayıp, hayvancılığa müsait bir alan da yok-

cular hizmetinde idük, bizi sürgün itdiler, zimmilerüz deyü taleb itdiler. Ve Köhne Defter'de dahi eğerce ki kullar uslûunca kayd olunmuş iken karyesi raddesinde 'ra'iyet' deyü işaret var" (Barkan, 1939: 42).

⁵⁵ Nitekim 1662 tarihli bir Bursa/Kete Kadı Sicil belgesinde "ekser derya kenarı keferre olub ..." biçimindeki bu ifade bu gerçeği dile getirmektedir (KKS. A166/402, s. 90).

tur. Buna karşın yoğun nüfus barındıran bu köylerin tarla tarımı dışında bağcılık ve denizcilik yaptığı düşünülmektedir. Oysa Erken Osmanlı Dönemi'nde Yörüklerin bağcılık konusunda uzman olmadığı gibi, bu dönemde Yörüklerin denizcilikten geçimini sağlaması da ufak bir olasılıktır. Bu nedenle, tahrir defterlerinde Müslüman olarak kayıtlı köylerin, zaman içinde Müslümanlaşmış Rum köyleri oldukları düşünülmektedir.

XV-XVI. yüzyıl tahrir defterleri verilerine göre; İstanbul'un nüfus alanı içinde bulunan Bithynia/Kocaeli Yarımadası'nda Rum nüfusun çok daha fazla olması beklenirken, tersi bir sonuç ortaya çıkmıştır. Nitekim **Kandıra**, **Ada**⁵⁶ ve **Yoros**⁵⁷ kazalarında hiç Rum köyü bulunmazken, sadece İznik Kazasındaki Rumların sayısı, yıllar içinde bir azalma göstermiştir. Diğer 4 kazadaki Rumların sayıları giderek artmıştır. Nitekim livanın tümünde Fatih Devrinde 36 yerleşim yerinde 757 Rum hane kayıtlı iken, Rumların bu 5 kazadaki oranı yüzde 16'dır. Tüm livada Fatih Devrinde 7.268 hane kayıtlıdır. Tüm livayı dikkate alındığında Fatih Devrinde Rumların oranı yüzde 10 kadardır. 1523 yılında tüm livada 49 yerleşim yerinde 1.786 yetişkin Rum kayıtlıdır. Rumların oranı, tablodaki 5 kaza dikkate alındığında yüzde 15 iken, tüm livada yaşayanların ancak yüzde 10'unu Rumlar oluşturmaktadır. 1562/1566 yılı vergilerine göre ise 51 yerleşim yerinde 2.704 yetişkin Rum kayıtlıdır. Bu 5 kaza dikkate alındığında Rumların oranı yüzde 20'ye çıktığı görülmektedir. Tüm livayı dikkate alındığında ise yüzde 14'ü yükseldiği belirlenmiştir.

⁵⁶ Bu kazada da sonradan Gayrimüslimler kayıtlıdır. Nitekim 1693 yılı cizye defterine göre; Adapazarı kasabasında 187 Ermeni ile 38 Rum nefer yaşadığı belirlenmiştir.

⁵⁷ Bu kazada da sonradan Gayrimüslimler kayıtlıdır. Nitekim 1885 yılında kazada; 17.731 Müslümana karşılık, 6.782 Rum, 3.598'i Ermeni, 333'ü Katolik ve 628'i yabancı kayıtlıdır.⁵⁷ 1916 yılında 26.119 Müslümana karşılık; 5.758 Rum, 46 Ermeni ile 21 de Yahudi kayıtlıdır. Anadoluhisarı'nda ise 12.529 Müslümana karşılık; 5.046 Rum, 654 Ermeni, 543 Yahudi ile 628 de Yabancı nüfus kayıtlıdır (Kaplanoğlu, 2015: 206).

Kocaeli Livasında Gayrimüslim Varlığı

Yıllar	Fatih Devri (Nefer)				1523/1530 (Nefer)				1562/1566 (Nefer)			
	Köy	Rum	Tümü	%	Köy	Rum	Tümü	%	Köy	Rum	Tümü	%
Yalova	3	45	51	88	14	349	1681	21	17	573	2117	27
İznik	6	75	278	27	8	46	1778	03	7	38	2143	02
İzmit	11	35	1248	03	12	68	2253	03	9	113	1206	09
Şile	2	105	1199	09	2	371	2260	16	2	686	2936	23
Gebze	14	497	2033	24	13	952	3887	25	16	1294	5061	26
Toplam	36	757	4809	16	49	1786	11859	15	51	2704	13463	20

Kaynakça

- Angold, Michael (2004).** “Nikaia Kenti MS 1000-2000” Tarih Boyunca İznik, İstanbul, ss.27-55
- Andreasyan, H. D. (1976).** “Celalilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri gönderilmesi” İ. H. Uzunçarşılı Armağanı, Ankara, Bir Ermeni tarihçinin yazdığı kronik (1576-1643)
- Aşıkpaşazade Tarihi (2003).** “Osmanoğulları'nın Tarihi” (K. Yavuz ve Yekta Saraç) İstanbul K Kitaplığı
- Barkan, Ö. Lütfü (1950).** “Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler” İktisat Fak. Mec. C: XI. (1949-1950) ss. 524-569
- (I-1939).** “Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri I-Kullukçular ve Ortakçı Kullar” İ. Ü. İktisat Fak. Mec. C: 1, ss. 7-47
- Dernschwam, Hans (1992).** İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, (Çev. Yaşar Önen), Ankara Kültür Bakanlığı Yayını
- Dukas (1956).** Bizans Tarihi (Çev. VL. Mirmiroğlu) İstanbul Matbaası
- Gibons, Herbert A. (1998).** Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Ankara 21. Yüzyıl Yayınları
- İnalcık, Halil (1987).** Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar, Ankara TTK yayını
- (2005).** “Osmanlı'nın Kuruluşunda Bizans Köylerinin Kültürel Etkileri”, Osman Gazi ve Dönemi Sempozyumu Kitabı, Osmangazi Belediyesi yayını,
- Karpat, Kemal H. (2003).** Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri, İstanbul
- Kaplanoğlu, Raif (2000).** Seyahatnamelerde Bursa, (N. Günaydın ile) Bursa Ticaret Borsası yayını
- (2013).** Nüfus Defterlerine Göre Bursa'nın Sosyal ve Ekonomik Du-

- rumu, Nilüfer Belediyesi Yayını
- (2014). "Tahrir Defterlerine Işığında Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Sonrasında Müslümanlaşma", Sultan II. Selim Dönemi ve Bursa, Osman Gazi Sempozyumu, Bursa Osmangazi Belediyesi yayını, ss. 609-641
- (2015). İlk Nüfus Sayımlarına Göre İstanbul'da Nüfus ve Kentsel Gelişme (1826-1935) Avrasya Etnografya Vakfı Yayını, İstanbul
- (2016). "İlk Nüfus Defterlerine Göre Üsküdar'da Sosyal ve Ekonomik Yaşam" Uluslararası IX. Üsküdar Sempozyumu: Bildiriler (11-13 Kasım 2016), C. I, İstanbul, s. 497-535.
- (2021). Kocaeli Livası Tahrir Defterleri- İznik Kazası, Avrasya Etnografya Vakfı yayını
- (2021). Kocaeli Livası Tahrir Defterleri- Yalak-Âbâd Kazası, Avrasya Etnografya Vakfı yayını
- (2022). Kocaeli Livası Tahrir Defterleri- İznikmid/İzmit Kazası, Gaye Kitabevi
- (2022). Kocaeli Livası Tahrir Defterleri- Ada Kazası, Gaye Kitabevi
- Lowry, Heath W. (1981).** Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi, İstanbul Boğaziçi Üniversitesi yayını
- Lubenau, Reinhold (2012).** Reinhold Lubenau Seyahatnamesi, Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589, İstanbul Kitap Yayınevi
- Mehmet Neşri (1995).** Kitab-ı Cihan-ı nüma C. I (M. A. Köymen F. R. Unat yayını) Ankara TTK. Yayını
- Mantran, R. (1990).** 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Ankara, C.1
- Nakracas, Georgios (2005).** Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni, İstanbul Kitapevi yayını
- Nicol, Donald M. (1999).** Bizans'ın Son Yüzyılları, İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Witteck, Paul (1971).** Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, (Çev. G. Yalter) İstanbul Türkiye yayınevi
- Yıldırım, Fahri (2013).** 14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemine Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler, Gazi Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara

“Kudret-i İlâhiyye” ile Isınmış Hamam Suyu: Yalova Termal Suyu

Melek Gençboyacı*

Yalova ve Termal Bölgesinin Tarihine Kısa Bir Bakış¹

Adı Yalova ile özdeşleşmiş bulunan ünlü kaplıcaların tarihinin çok eski dönemlere kadar indiği bilinmektedir. Eskiçağ tarihi coğrafyasında Yalova ve Termal Bölgesi, Bitinya bölgesi sınırları içinde yer almıştır. Daha sonra Batı Anadolu'nun büyük kısmına hâkim olan Frigler'in milâttan önce 1200 yıllarından itibaren bu bölgeye ulaştıkları daha sonra da Dor göçleri sırasında Yunan kavimlerinin de bu çevreye geldiği bilinmektedir. Anadolu'daki Pers egemenliği döneminde kuvvetlenen Bitinya asilzâdeleri, milâttan önce 3. yüzyılın başlarına doğru Bitinya Krallığı adıyla bağımsız bir krallık kurduğunda Yalova bölgesi bu krallığın sınırları içinde kalmış, milâttan önce 74 yılında Bitinya toprakları Kral IV. Nikomed tarafından Romalılara bırakılınca Yalova çevresi de Roma hâkimiyetine geçmiştir. Kaplıcalar bölgesinde Atatürk'ün emriyle kazılara başlayan Mansel de bu bilgiyi kanıtlarcasına bu bölgede Roma dönemine ait mezar taşlarına rastladığını bildirmektedir.² Bununla birlikte Helenistik

* Millet Yazma Eser Kütüphanesi Müdürü.

¹ Bu başlık altındaki bilgiler şu kaynaktan derlenmiştir: Metin Tuncel, “Yalova”, *DİA*, 43.c., (İstanbul, 2013), s. 306-308.

² Arif Müfid Mansel. 15 Eylül 1905-18 Ocak 1975. Türk arkeolojisinin öncülerindedir. Lüleburgaz, Kırklareli ve Vize tümülüslerinde gerçekleştirdiği kazılarla Türkiye'nin klasik arkeoloji alanında yaptığı ilk metodik ve sistemli alan araştırmalarını başlatmıştır. Bunların dışında 1940'larda başlattığı Side ve Perge kazıları da Türkiye'de yapılan arkeolojik çalışmaların önde gelenlerindedir. Mansel ayrıca İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Kürsüsünü kurmuştur.

ve Roma dönemlerinde Yalova kaplıcalarının henüz üne kavuşmadığı, sadece yakın çevre halkı tarafından kullanıldığı tahmin edilmektedir. Yaşadığı dönemde bilinen yerlere yapılan göçlere ve hangi milletlerin nerelerde yerleşmeler yaptığı üzerine gerçekleştirdiği çalışmalarla ün kazanmış Yunan tarihçi ve coğrafyacı Strabon’un, Bitinya bölgesinden uzun uzun söz ettiği halde bu dönemi anlatırken Yalova civarındaki kaplıcalardan hiç bahsetmemesi bu durumu kanıtlar niteliktedir.³

Ayrıca Bursa civarındaki meşhur Çekirge kaplıcalarının Yalova kaplıcalarının ün kazanmasını engellemesinin de muhtemelen etkisi vardır.

Yalova ve kaplıcalarının meşhur olması Bizans dönemine rastlar. I. Konstantinos (324-337) tarafından İstanbul’un başkent yapılması Yalova’nın İstanbul’a Bursa’dan daha yakın olan Yalova kaplıcalarını canlandırmış ve İstanbul halkı için önemli bir yer haline getirmiştir.

Yalova’nın 17. yüzyıldaki durumu hakkında bilgi veren Evliya Çelebi⁴ de burayı şu şekilde tasvir eder: “Kal’ası ve şehri tekür kral kızı (...) nâm bir kâle binâsıdır. Sene târihinde Osmân Gâzî fermânıyla Kara Yalvac oğlu feth etmeğile Yalva derler. Feth etmede usret çekmeğile kal’ası münhedim olup ba’zı yerlerde eser-i esâsları nümâyândır. Zamân-ı Yıldırım Hân’da Bursa sancağı hükmünde tahrîr olmuşdur. Yüz elli akçe kazadır ve yeniçeri serdâr ve subaşısı vardır. Şehri cümle yedi yüz evdir, serâpâ kiremit örtülü bâğlı bâğçeli ma’mûr hâne-i fukarâlardır. Ve yedi mihrâbdır, çârşû içinde bir minâreli ve kiremit örtülü cemâ’at-i kesîreye mâlik câmi’dir. Bir hammâmı ve üç hânı ve kırk elli dükkânı var. Leb-i deryâdadır, ammâ âb [u] hevâsı sakil, ısıtma kânı, yoğurdlu, bir kasaba-i ma’mûrdur. Ve meyve-i gûnâ-gûnu gâyet memdûhdur.” *Seyahat-nâme*’sinin kaplıca

³ Strabon MÖ 64 - MS 24. Yunan tarihçi, coğrafyacı ve filozoftur. Yaşadığı dönemde bilinen yerlere yapılan göçlere ve hangi milletlerin nerelerde yerleşmeler yaptığı üzerine gerçekleştirdiği çalışmalarla ün kazanmıştır. Bugünkü Amasya ili sınırlarının içinde varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Dünyanın ilk coğrafyacısı kabul edilir.

⁴ Derviş Mehmed Zillî. Bilinen adıyla Evliyâ Çelebi, 25 Mart 1611 İstanbul. 17. yüzyılın önde gelen gezginlerinden ve az sayıdaki 17. yüzyıl nesir yazarlarından. Elli yılı aşkın süreyle Avrupa, Batı Asya ve Mısır topraklarını gezmiş, gördüklerini de *Seyahatnâme* adlı 10 ciltlik eserinde toplamıştır.

(باش اسکله) به کلند ، اندن زنی که به بیوب اوتوز مسیده منزل اولان (دیل) اسکله کتدم که قارشی طرفدمک و کزیمدی و کوزمه دیل اسکندار طرفدمدر . بو ایسه هرسلک طرفدن حقیقت حال دریا اییره گیرمش بر دیدم .

سبب خلقت فیل — روایت اولورکه اورخان غازی عصرنده سیاه عالم بردوش بودمکی کچیلرملکوب و اولورنال ای قارشی طرفمکیرک . دیو اولورده کچیلرملکوب کیدمدر . خان اولدوشی عالم و عمل انکله طوریانی طولورور و بز قارشی به بامرافه اسمالی بویه کیز و دیو انکندن طوریانی دریا به دوکده دریا فرقه اولور . بوجهجه کی نک اولدیجه بویور . کیدر . کچیلر بوجالی کوردرکده : « امان سلطانم ، بوزانی طولوروروب آنکیزه مانع اوله . استانبولدن ایتمده کچیلر کیز اولور . لعقب ایت . بوراسی کیزه کرک و دیو ربا ایدر . اوله اوز ایکی بیسک آدم قدر دریاده کیدموب اولورده قدر مسوره کی بکیر . حالا آنکچون « دیل و دیزر ریبودی . قومصال بویوردر . دوشوش مضرتزوده قارشی جانیه کیکمده کشف کرامات ایندی کچیلر درحال روح پاکرین جناب حقه تسلیم ایدر . ککیزوه دیل اسکله قرینده « دیل بلایده و نایسه مدفوندر (قدس الله سرالغزیز) بو هرسلک عیلى بویورنده بیوک برخان وارد . آینه بویورنده به کشاده اولوب هرکس ممان اولدوق قریشی طرفدن قاتلرک گسته منظر اولور . بورانی هرسلک اولغل احمد پاشا ، که ابوالفتح وزیر پدر ، انا و بنا ایندیکندن و هرسلک عیلى و درر . بویه بر بویوردر . بسمده بویورن پادان آجوب (قره پاولا) قلعه شه واردق .

اصافی قلعه قره پاولا — قلعه وشیر نکفور بناسیدر . بورالی خان غازیسلک قریانیه (قره پاولا اولغل) فتح ایندیکندن و قره پاولا و درر . فتح اینجه عدست چکهدیکندن قلعه سی عدم ایلدیشدر . لکن اساسلی ناپایدر . زمان بیادرم خاندن بویور مسجلی حکمتده تحریر اولمشدر . بوزانی آقیقه قاعدور . کچیلری سرداری و صوبایسی وارد . شهری

جهلیدی بویور اولور . یدی هرمدار ، برحالی ، اوج خان ، فرق الی مکال وارد . اما بوراسی اب دریاده هواسی قیبل ، اسسته کالی ، بونودمی ، معمور برقبه در . هرکونه بیوه لری تندمدر . بورادن آرایه ره سوار اولوب قبه جانیه بنش ساخته (کرماب جهان نا) به واسل اولدق .

کرماب جهان نا — رخالی کوهستان اییره اصلا کوشق نایر ایتر خیابان قوباحدرکه هربر کوشه عبادت خانه کایه انزالی وارد . ایکوزدن منجاولر خیه ل و ار . زده خیه مزری ، کوشه به قوبوب محبه باشلاق . مقما تحریر اولتان دیل ایچمه سنه ایلیجه زرد که یاقون بن مایان زمانده بنا اولمشدر .

سبب بنای کرماب — یاقونک قری الی مرش جریه منیلا اولوب قش و کرکی دوکولدرک مطرش اشته به دوتوب جزام وسکین اولور . آخر جمیع حکما بو دختره علاج ایتمه ده عاجز قلوب تبدیل هوا ایچون کندوسی استانبولدن بوطغانر کتیریر . بورا زده سرسری کوزکی بویلیجه صوبه راست کلوب آتوش نین ایدر . برقی کونده جریبری قاره قاره ایوب سوز . قره معلوم اولورکه بوسوده برضانه وار . هرکون اوزای واردب نوتش ایدرک صوبه کیزر . قری کونده جویده دریشا کی اولور . بلای یاقون کلن آدملر قری بوجاهه کورنجه یاقوبه مزده کوردر . اوله قری کورمک ایچون بودار الشقای کایر . قری کورده حمد خدا ایدر . بو کرماب اوزده الی عدم قبه بنا ایندیروب ایچم آتور وشیران انا ایدر . حالا ایکی قبه سی ظلمدر . برقی اییره خوش حوش عطشی واردب . صوی نایر امیندر . صودی صو قاتیورسه معتل اولور ، نایب نایع ایلیجه در هرسته کراز موسوق بوطغانر بویلیجه ل غطری ایچون بر صفا که اولور .

بوراده تمام برخلته ذوق وسفا ایندیکن مسوره بنه آرایه ره سوار اولوب و ساحتده (صانی قلعه سی) نه واسل اولدق . بوراسی خان غازی دورنده (صانی اولغل) تام جماعدر طرفدن فتح ایلدیکندن (صانی)

Resim 1- Evliya Çelebi Seyahatnamesi

menzili bölümünde ise şu bilgileri aktarır: “Bir hâli kûhistân içre aslâ güneş te’ sîr etmez bir huyâbân-ı kûyâhdır kim her tarafında birer küşe ibâdethâne külbeyi ahzânları vardır. İki yüzden mütecâviz haymeler var. Biz dahi haymemiz bir köşede sohbet başladık. Mukaddemâ (tahrîr olunan) Dil İçmesi’nde müşil su içenler elbette bunda germ-âb ılıcalarına gelüp tahsil-i mizâc ederler, bir kûh-ı bâlâ içre ılıcalardır. Yanko b. Madyân zamânî binâ olummuşdur.” Kaplıcanın yapılış sebebi bölümünde ise şu olaydan bahseder: “Yanko kızı Aline nâm zimmiye maraz-ı cerebe mübtelâ olup kaş ve kerpik dökülüp çâr-darb mutarraş ışığa dönüp cüzzâm ve miskîn olur. Âhir cemî’î hukemâ-yı kudemâ bu duhtere ilâc etmede âciz olup âhir tebdil-i hevâ için ol kızı İslâmbol’dan bu dağlara bırağurlar. Ol kız dahi bu kûh-ı bülendler içre serserî gezerken bu ılıca suyuna râst gelüp andan nûş eder. Birkaç günde cerebleri kara kara yanıp söner. Kıza ma’lûm olur kim ol suda hâssa vardır deyüp her gün sudan nûş edüp suya girüp kırk günde vücûdu dürr-i beyza döner. Babası Yanko’dan âdemler gelüp kızı bu hâlde görünce İslâmbol’da Yanko’ya müjde edüp kızı görmeğe bu cây-ı şifâyâ gelüp kızını gördükde hamd-i Hudâ edüp bu germ-âb üzre altı aded kubbe-i

بؤیه قاپلیقلاری، Yalova. In view of sea direction.

بؤیه قاپلیقلاری، Yalova. In view of sea direction. ...

بؤیه قاپلیقلاری، Yalova. In view of sea direction. ...

بؤیه قاپلیقلاری، Yalova. In view of sea direction. ...

بؤیه قاپلیقلاری، Yalova. In view of sea direction. ...

بؤیه قاپلیقلاری، Yalova. In view of sea direction. ...

بؤیه قاپلیقلاری، Yalova. In view of sea direction. ...

بؤیه قاپلیقلاری، Yalova. In view of sea direction. ...

The pommery & Cappıclıcları

بؤیه قاپلیقلاری، Yalova. In view of sea direction.

بؤیه قاپلیقلاری، Yalova. In view of sea direction. ...

بؤیه قاپلیقلاری، Yalova. In view of sea direction. ...

بؤیه قاپلیقلاری، Yalova. In view of sea direction. ...

The pommery & Cappıclıcları

Resim 2- Servet-i Fünun, Yalova Kaplıcaları (Yalova Manzaraları ve Kaplıcaları)

azimler binâ edüp niçe âsar-ı hayrâtlar inşa eder. Hâlâ iki kubbesi zâhirdir. Bir kubbe içre bir havz-ı azîmi vardır. Suyu gâyet ıssıdır. Ammâ mâ-i bârid halt edüp mu'tedil olur. Gâyet nâfi' ılıcdır. Her sene kiraz mevsiminde bu dağlar benî Âdem ile bulıcalar hâtırıyçün ma'mûr olur. Safâgâh mahaldir."⁵ (Resim 1).

19. yüzyılın Batılı yazarlarından J. V. Hammer, Yalova ve Yalova kaplıcalarına eserinde yer vermekte, İstanbulluların bu hammamlara rağbet ettiklerini, tedavi amacıyla gidenlerin burada kırk gün kaldıklarını yazmaktadır.

Yalova kaplıcaları hakkında *Servet-i Fünûn* dergisinde de farklı yıllarda iki yazı neşredilmiştir. Bunlardan ilki, fotoğraflar eşliğinde "Yalova Hammamlarını Ziyaret" başlığıyla, imzasız olarak derginin 742, 743 ve 744. sayılarında 1905 yılında yayımlanmıştır. Yalova kaplıcaları hakkındaki diğer bir yazı ise birincisinden üç sene sonra, 1908 yılında derginin 883. sayısında "Yalova Kaplıcaları" başlığı altında ve çeşitli fotoğraflarla birlikte neşredilmiştir⁶ (Resim 2).

⁵ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Zekeriyê Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 1-6. Kitaplar, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), s. 2:41.

⁶ "Yalova Hammamlarını Ziyaret", *Servet-i Fünûn*, (İstanbul: 1321 R./1905), nu.

حضرت آیت الله العظمیٰ محمد تقی میرزا صاحب کرامت و کبریا در حین اقامت در حرم مطهر حضرت زین العابدین علیه السلام در یازدهم فروردین

Resim 3- Ahiren inşa edilen Atik Hamamın resm-i küşâdının icrâsı esnâda hazır bulunan memurîn kulları

Yalova'daki imar faaliyetleri II. Abdülhamid döneminde hızlandırılmış, Eski Roma hamamı 1316/1898 tarihli bir kitabeye göre Abdülhamid'in cülûsunun 25. yıl dönümü münasebetiyle "müceddeden tamir ve ihya" edilmiş, yeni hamam ve otel inşaatı da II. Abdülhamid devrinde gerçekleştirilmiş, İstanbul ile Yalova İskelesi arasında düzenli vapur seferleri yapılmaya başlanmıştı (Resim 3-Resim 4). II. Abdülhamid'in Yalova'ya bu kadar ilgi göstermesinde vaktiyle babaannesi Bezmiâlem Valide Sultan'ın (Sultan Abdülmecid'in annesi) tedavi maksadıyla bu kaplıcalardan faydalanmasının da rolü vardır. Bilindiği gibi kaplıcalardan birinin adı da Vâlide Sultân'dır. Abdülmecid'in annesinin Yalova kaplıcalarına yakın ilgi duyması bu bölgenin 19. yüzyılda Bizans dönemindeki ününe yeniden kavuşmasında önemli bir rol oynamıştır.

742, 210-12; nu. 743, 226-27; nu. 744, 242; "Yalova Kaplıcaları", *Servet-i Fünûn*, (İstanbul: 1324 R./1908), nu. 883, 388-90.

Resim 4- Atik (Kursunlu) Hamam kitabesi

I. Dünya Savaşı'nın sıkıntılı yıllarında önemini yitiren Yalova ve kaplıcaları Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan kuvvetleri tarafından birkaç kere işgal edilmiş (7 Ağustos 1920) ve şehir, 19 Temmuz 1921'de işgalden büyük zarar görerek kurtulmuştur. Daha sonra Yalova'da yeniden imar faaliyetleriyle şehir gelişip 1927'de belediye teşkilâtı kurulmuştur.

Yalova'daki asıl gelişme ise aynı yıl Atatürk'ün ilk ziyaretiyle başlar. 19 Ağustos 1929'da ikinci defa Yalova'yı ziyaret eden Atatürk, kaplıcaları da gezip buradaki büyük imar faaliyetlerinin artması ve hızlanmasını sağlamış ve kısa zamanda da kaplıcaların çehresi değişmiştir. Ölümüne yakın yıllarda Yalova'ya ve Yalova kaplıcalarına daha çok zaman ayırmış, hastalığına ilk teşhis burada konulmuş ve tedavi amacıyla kaplıcalara sık sık gitmiştir. Bu çerçevede giderek ayrıcalık kazanan kaplıcalar ve dolayısıyla Yalova, Türkiye'nin hızla gelişen şehirlerinden biri haline gelmiştir.

Yüzyıllardır çeşitli medeniyetlerin şifâ merkezi olan Termal'in şifalı su kaynakları günümüzde de birçok hastalığın tedavisinde kullanılmaktadır. Kaplıca suları; romatizma, sindirim sistemi, karaciğer, safra kesesi, böbrek ve idrar yolları hastalıklarına

ılık ve genişçe, üçüncü bölüm ise sıcak ve rutubetlidir. Sıcak suya alıştıra alıştıra girmek en iyisidir. Hamama girecek kişi, sıcak suya birden girmesin ve birden çıkmasın ve hamamda çok durmasın. Çünkü hamamda çok durmak bayılmaya ve halisünasyon görmeye sebep olur, kan dolaşımını hızlandırır. Kan verdikten sonra, ishalken ve müşhil aldıktan sonra da hamama girilmemesi gerekir. Gizli ve açık verem hastalığına yakalananlar hamama çok girmemeli. Çünkü hamamda bazı mikroplar daha rahat ürer ve birbirinden ayrışır. Hamam, zararlı atıkları birbirinden ayırır, cildi temizler, yorgunluğu giderir. İshali kabıza dönüştürür, vücuttaki ağrıları giderir, uyuz hastalığını, sivilceleri ve çibanları yok eder. Kan dolaşımını düzene sokar, ağrıları ve ıztırabı yok eder. Sıtmaya faydalıdır, hummâyı giderir müzmin sıtmalara karşı da faydalıdır. Uykusuzluğu giderir, bedeni bir düzene sokar. Yaz günleri delikanlı ve sıcakkanlılar hamamdan çıkınca gül suyu kullanmalıdır ki gül, menekşe ve sandal yağı koksunlar. Kış günleri ise soğukkanlı olanlar öd, anber ve buhur kullansınlar ki ladin koksunlar. Hamamdan çıkan bir kişi çok soğuğa çıkmasın, özellikle kışın hamamda yemekten ve içmekten sakınsınlar. Yemek yedikten sonra hamama girmek vücudu şişmanlatır ve ur çıkmasına sebep olur. Hamamdan çıkınca yemek yemek vücudu şişmanlatır fakat ur çıkmasına sebep olmaz. Yenilen yemek hazmedildikten sonra hamama girmek en iyisidir. Aç karına hamama girmek titremeye ve halisünasyonlar görmeye ve çabuk ihtiyarlamaya sebep olur. Tok karına hamama girmek ise vücudu kuvvetten düşürür, çabuk ihtiyarlatır, urların çıkmasına, mafsal ağrılarına sebep olur ve duyu organlarına ağırlık verir. Ama yemek hazmolunduktan sonra hamama girilirse çok faydası vardır. Vücuda kuvvet ve dinçlik verir. Hamamdan çıkınca meydana gelen susuzluğa sabr edilmelidir. Bu vakitte su içmek insanı helâke götürür. Hamamdan çıkınca ve cinsel temasın arkasından ve çok yorulup dinlendikten sonra müşhil kullanmaktan çok sakınmak gerekir efendim.

Soğuk Suyu Girmek

Organlara ve cinselliğe kuvvet verip dinçliği artırır. İçgüdüsel harâreti bedene toplar ve şehveti artırır, hazmı düzene koyar ve vücut rengini güzelleştirir. Soğuk suya girmenin zamanı yaz günleri öğle vaktidir. Soğuk suya giren kişi sıcak kanlı ve genç

delikanlı olmalıdır. Vücudun sağlamlığında ve zayıflıkta normal olmalı ancak ihtiyar, midesi zayıf, nazlı ve ishal olan kişiler soğuk suya girmemeli, yeni yemek yediğinde yine soğuk suya girmemeli çünkü bu şekilde suya girerse felç hastalığına yakalanır. Sudan çıkınca da vücudunu korumalı, rüzgardan ve havadan sakınmalı, güneşte durmamalı.

Yaz Günleri Fıçıya Girmek

Yaz günleri ilk su doldurup fıçıya girip bir müddet durmak kanı temizler, sinirleri kuvvetlendirir, insanı semirtir, kanın bozulmasını önler. Vücudu dinlendirir, pek çok faydası vardır. Kırk gün girme şartı vardır. İlk günü yirmi dakika durmalı daha sonraki günlerde beşer, onar dakika artırarak durup bir saate çıkarıp fıçı içinde boğazına kadar durmak gerekir. Ancak su ne yakmalı ne de üşütmelidir. Tıpkı elbise içinde durur gibi rahat durmalı. Hekimler bunu yeni icâd ettiler, ancak güzel şeydir.

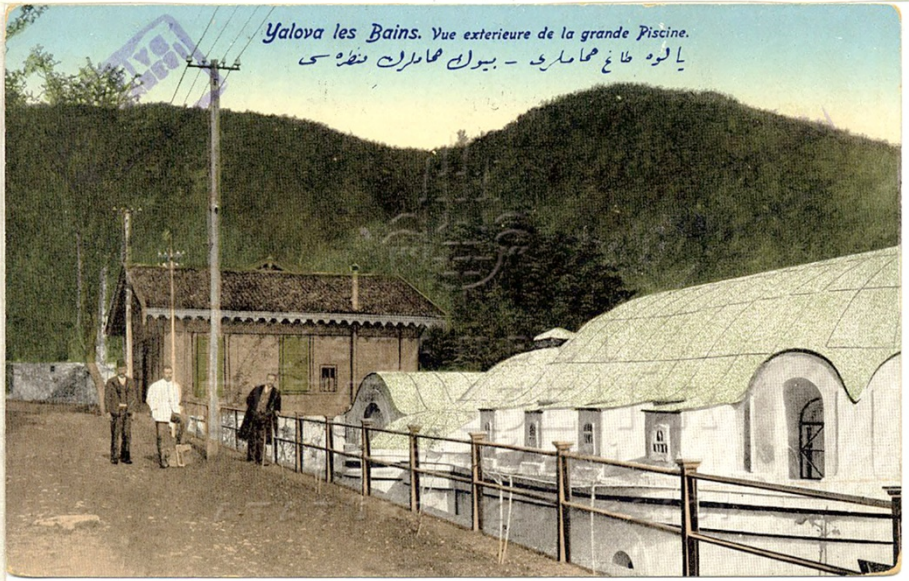
“Kudret-i İlâhiyye” ile Isınmış Hamam Suyu (Termal Suyu)

Vücuttaki fazlalıkları atar, felce, titremeye ve dokulara faydalıdır. Uyuz geçici hastalığını giderir. Kadınların özel günlerindeki ağrılara faydalıdır. Psikolojik bozuklukları giderir, bütün ağrılara faydalıdır. Ancak bu sulara çok durmak istiska (siroz) hastalığına sebep olur, sarılık getirir. Bir süre durup oturup azıcık eğlenip hemen çıkmak gerekir. Bu kaplıca hamamlarında taş üzerine yatmaktan, oturmaktan çok sakınmak gerekir ki tehlikeli hastalıklara sebep olur. Sıcak sudan azıcık birkaç yudum içmek gerek. Çok içmek iyi değildir. Ve çıktıktan sonra vücûdu çok korumak gerekir. Çünkü bu kudret hamamının suları çok tesirli olup insan vücudunu sünger gibi yumuşatır. Azıcık soğuk dokunsa yahut rüzgar alsın ta kemik içinde olan iliğe tesir edip olur olmaz ilaç ile tedavisi mümkün olmaz. Daha sonra aynı hastalığa yakalanılırsa yine aynı kaplıcaya girip iyice terleyip sonra kendini iyice korumak gerekir. Hekimler buyururlar ki kaplıcaya giren kimse terleye terleye gelmelidir ki fayda görsün. Bu yüzden yaz günleri uygundur. Özellikle fukaraya göre. Ancak kışın kaplıca suları şifâdır. Çok kimseler gidip hastalanırlar. Azizim, kışın kaplıca hamamına giden kişinin elbise ve yükleri çok olmalıdır. Kendini gerek hamamda ve gerekse çıktıktan

sonra yolda iyice korunmalıdır. Ancak korunmak çok güçtür. Doktorlar derler ki halkın çoğunun hastalanmalarına sebep kaplıcalardır. Hamama girip vücudu pelte olur, çıktığında kendini koruyamaz çeşitli hastalıklara mübtelâ olur. Amma kendini korumada ihtimam ederse hem maddî ve hem de manevî pek çok faydası görülür azîzim.

Sonuç

Sonuç olarak bu kaplıcalar, Sultan Abdülhamid zamanında tekrar önem kazanmış ve Atatürk döneminde de son halini almıştır (Resim 6-14). Termal, tarihin her döneminde bir sağlık ve dinlenme merkezi olarak önemini korumuştur ve korumaya devam etmektedir.

Resim 6- Yalova Dağ Hamamları. Büyük Hamamın Manzarası

Resim7- Yalova Dağ Hamamları-Büyük Yeni Otel

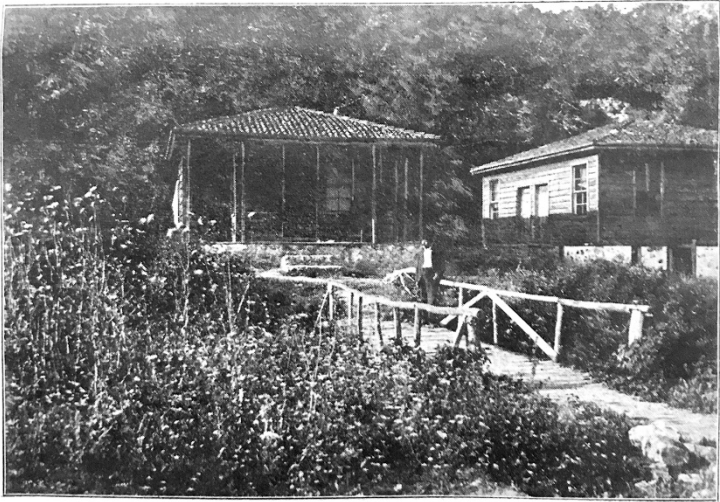
مجموعه انسا اوتلدارلارده بانیو قیلمایم یو عتیقه ماسک خا رجها کونیش

Resim 8- Müceddeden inşa olunan on banyolu hamam ile Atık Hamamın haricen görünüşü

Resim 9- Sıcak su deresi

یالووده فقرايه مخصوص دائره لر

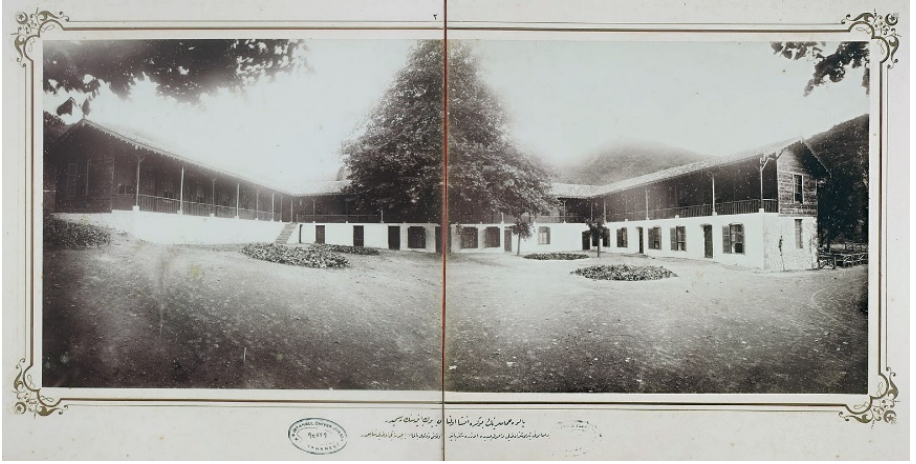
Resim 10- Yalova'da fukaraya mahsus daireler

Resim 11- Yalova Kaplıcalarında doktorlar

Resim 12- Yalova Hamamlarındaki Valide Sultan Köşkü

Resim 13- Yalova Hamamlarının bu kere inşa olunan büyük ebniyesinin resmidir.

Resim 14- Yalova hamamlarının manzara-i umûmîsi

Dağ Hamamından Termale: Osmanlı'nın Son Döneminde Yalova Kaplıca Bölgesinde Dönüşüm ve Sosyokültürel Hayat

Kemalettin Kuzucu*

Bir temizlenme aracı olmanın ötesinde, halk hekimliğinin ve bilimsel tıbbın tedavi yöntemi olarak onayladığı kaplıca, dinlenme ve eğlenme amaçlarını da barındıran bir kültürdür. Türkiye'deki kaplıcalar ilkçağlardan günümüze sıradan halktan, yönetici elite herkesin ilgisini çekmiştir. Osmanlı çağında devlet ricalinin dinlenme yahut tedavi amacıyla kaplıcalara girdikleri bilinmektedir. Tanzimat döneminde, Bursa kaplıcalarının şöhreti yayılmış olmakla beraber, yurt içindeki şifalı suların yetersiz kaldığı rahatsızlıklar için Avrupa kaplıcalarına gidilmekteydi. Sultan II. Abdülhamid saltanatında, bazı kaplıca tesisleri elden geçirilirken, çağın şartlarına uygun teknik donanımlı tesisler vücuda getirilmiştir. Dönemin kayıtlarının ve entelektüellerinin anlattıklarına bakılırsa, adeta yeni baştan kurulan Yalova kaplıca tesisleri, sunduğu imkânlarla Bursa kaplıcalarını geride bırakmış, birçok tanığa göre Avrupa'daki benzerlerinden farkı kalmamıştır. Burası dönemin kaynaklarında, bağlı bulunduğu köyün adına nispetle "Koru hamamları" veya halen belli bir kesimin kullanmaya devam ettiği "dağ hamamları" şeklinde geçmektedir. Daha kapsamlı bir çalışmanın bir parçası olan bu makale, bazı yeni kaynaklar ışığında kaplıcaların Osmanlı'nın son yarım asrındaki sosyokültürel yönünü aydınlatmayı amaçlamaktadır. Kaplıcaların tarihsel gelişimi, suların kimyasal ve tıbbî nitelikleri çalışmanın kapsamı dışındadır.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-Posta: kemalettin.kuzucu@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8644-9970.

Selçuklu Türkiye'sinde kaplıcalar, klasik hamam gibi basit işlevsel yapılar olarak inşa edilmişken, Osmanlı dönemi mimari anlayışı "saray hamamları" gibi büyük yapıtları ortaya çıkarmıştır. Sultan II. Mahmud'un eşi ve Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmialem Sultan'ın Yalova'ya hediye ettiği Valide Sultan Hamamı gibi, hükümdar ve hayırseverlerin "hayrat" olarak yaptırdıkları sosyal hizmet amaçlı sağlık tesisleri, aynı zamanda önemli bir sosyal alt yapı aşaması olarak değerlendirilmektedir.¹ Bezmialem Valide Sultan, romatizmal ağrılarınin çoğalmasi üzerine kocasi II. Mahmud'un doktoru Millingen'in tavsiyesiyle Yalova kaplıcalarına gitmeye karar verince, oğlu Sultan Mecid annesi için burada bir köşk inşa ettirmiştir. Yalova kasabası ile hamamların bulunduğu Kuru köyü arasındaki yola bakım yapılarak araba işlemesine elverişli hale getirilmiştir. Valide Sultan 1849 Mayıs'ında yirmi beş gün süren kaplıca tedavisinden memnun kalınca ziyaretlerini birkaç defa tekrarlamıştır. Besim Ömer'in ifadesine göre, Yalova maden sularının şöhreti bu ziyaretten sonra artmıştır.² Bezmialem Sultan kaplıcalarda bulunduğu süre zarfında çevre ahalisini bahşiş ve ihsanlarla sevindirdiği gibi, oğlu Sultan Abdülmecid de annesinin rahatını ve dindendiği ortamı bizzat görmek için en az iki defa geldiği Yalova'da halkla temas kurmuştur.³ Osmanlı sarayından birinin, hele padişahın İstanbul dışında görünürlüğünden neredeyse hiç söz edilemediği düşünülürse, bu sıra dışı sahnenin hem halkla yönetimin buluşması hem de Yalova'nın ve hamamlarının tanıtımı açısından taşıdığı anlam ve önem kendiliğinden ortaya çıkar.

Yalova kaplıcaları üst yönetimden ve bürokrasiden misafirleri de ağırlamıştır. Örneğın Sadaret personelinden Hoca Simon 1850 yılında bir süre kaplıcada kalmıştır.⁴ Abdülmecid devri sadrazamlarından olup sonradan Mecâlis-i Âliye üyeliğine getirilen Mustafa Nâili Paşa, 1860 yılında, romatizmal şikâyetlerin-

¹ Nurten Özer, "Türkiye Kaplıcalarının Tarihçesine Kısa Bir Bakış", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 272.

² Besim Ömer, *Nevsâl-i Âfiyet: Salnâme-i Tıbbî*, İkinci sene, Âlem Matbaası, İstanbul 1316, s. 376.

³ Arzu Terzi, *Bezmîalem Valide Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 295.

⁴ BOA, A. MKT. UM, nr. 36/83.

den dolayı on gün süreyle Yalova'ya gitmiştir.⁵ Sultan Abdülhamid'in yaverlerinden Şakir Paşa kış aylarında dizlerine giren sızıları için,⁶ Bahriye Miralayı Rıfat Bey de doktorunun tavsiyesiyle 1893 yılında kaplıca tedavisi görmüşlerdir.⁷ 1894-1900 arasındaki onarım ve yenileme faaliyetlerinden sonra kullanılabilirlik düzeyi yükselen Yalova hamamlarının ağır misafirleri bu tarihlerden sonra daha da artacak, tedavi amacıyla yurt dışına çıkışlarda gözle görülür bir azalma meydana gelecektir. Hatta 1910 yılında Sultan Mehmed Reşad, sadrazam ve bazı nazırların da katılımıyla dinlenmek için Yalova kaplıcalarına gidecektir.

Yol, liman, rıhtım, kışla, okul ve benzeri kamusal projelerin tamir veya inşası açısından parlak bir devir olan II. Abdülhamid saltanati, ciddi sağlık yatırımlarına da sahne olmuştur. Birçoğu günümüze ulaşan sağlık yapılarının mimari değerinin yanında, teknik donanımları ve laboratuvar imkânları da Osmanlı tıbbına önemli bir devrim yaşatmıştır. Yeniliklerden kaplıca tesisleri de payını almıştır. Kaplıcaların birtakım hastalıkları tedavi edici yönünü ve sağlık turizmi bakımından önemini kavramış bulunan padişah, ılıca, şifalı su ve maden suyu olarak bilinen kaynaklarda sık sık incelemeler yaptırmıştır. Bazen kendi belirlediği hastaları sağlık uzmanlarının nezareti altında kaplıcalara göndermiş, suların etkisiyle ilgili somut veriler ve raporlar istemiştir. 1894 yılında nerelerde kaplıca bulunduğu, bunların sularının kimyasal bileşikleri, tıbbi etkileri, binaların durumu, tesislere ulaşım olanakları, ayrıca ve daha önemlisi kaplıcaların ekonomik potansiyeli hakkında araştırma yapmak üzere uzmanlar görevlendirmiştir. Bu politikasını 20. yüzyılın başında da sürdürmüştür.⁸ İmparatorluğun bütün somut kültürel varlıklarının

⁵ BOA, İ. DH, nr. 455/30192; BOA, A. MKT. NZD, nr. 312/75. Mustafa Naili Paşa dilekçesinde, "vücut-ı âcizânemde olan yeller için Yalakabâd kazasında kâin ılıca sularına gidip bir on gün kadar devam etmek" istediğini dile getirmiştir. Daha önceki çalışmamızda, burada geçen "yeller" sözcüğü sehven "yaralar" şeklinde okunmuştur (K. Kuzucu, "Osmanlı Döneminde Havza Kaplıcaları", s. 323).

⁶ BOA, Y. MTV, nr. 78/83.

⁷ BOA, Y. PRK. MBC, nr. 8/84.

⁸ Kemalettin Kuzucu, "Osmanlı Döneminde Havza Kaplıcaları ve Kasabının Sosyo-Ekonomik Gelişimindeki Rolü", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2013, I, 327.

fotoğrafını çektiren padişah, 1890'da sağlıkçılarla beraber Yalova kaplıcalarına gönderdiği Saray fotoğrafçısı Abdullah Bira-derler'in çektiği resimleri sonradan albüm halinde kabul etmiştir.⁹

Filib'in çıkardığı *Tarik* gazetesinde yayımlanan 1889 tarihli bir makale Yalova kaplıcalarının çevresinin tasviri ve içerik analizi bakımından incelenmeye değer niteliktedir. Yazar, birtakım sıradağların ortasındaki nefis bir vadide konumlanmış hamamlar mevkiini, en latif rüzgârları derelerden çekip getirerek insana hayat bahşetmesi yönüyle Boğaziçi'ne benzetmişti. Yalova'yı kaplıcalara bağlayacak olan şose inşaatı yüzde doksan sekiz oranında tamamlanmış durumdaydı. Birkaç noktada inşa edilecek olan köprülerin inşaat malzemesi hazır ve sonbahar yağmurlarının düşmesinden önce bunların da bitirilmesi planlanmaktaydı. İnsan bu düzgün ve mükemmel şose üzerinde hayvan veya araba yolculuğu değil, adeta çıplak ayaklarıyla gezinti yapmak istiyordu. Şosenin baştanbaşa üzerini örten sarı kum ve iki kenarındaki yeşil ağaçların görüntüsü ormanların doğal güzelliğine güzellik katmaktaydı. Bu başarıyı, İzmit Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa'nın örnek mesaisi getirmişti.¹⁰

Serkimyager Bonkowski Bey 1888'in sonbaharında hamam sularında inceleme yapmıştı. Bonkowski bir yıl sonra hem Paris'teki sağlık kongresine katılıp kaplıca sularıyla ilgili bilimsel birikimini paylaşmak hem de çektiği ağırları için Contrexéville kaplıcalarına girmek amacıyla Fransa'ya gitmiştir.¹¹ *Tarik*'in

⁹ *Sabah*, nr. 377, 4 Eylül 1306/16 Eylül 1890, s. 1; BOA, ML. EEM, nr. 141/24.

¹⁰ "Yalova Dâhilinde Koru Kaplıcaları", *Tarik*, nr. 1983, 8 Safer 1307, s. 1. Yazar suların kimyasal içeriğinden de bahsetmiş, sağaltıcı gücünden örnekler getirmiştir. Fakat hizmetini yücelterek anlattığı Selim Sırrı Paşa'nın çok da masum olmadığı dönemin belgelerinden anlaşılmaktadır. Bahsedilen şose projesi Sırrı Paşa ile Yalova'nın bağlı bulunduğu Karamürsel Kaymakamı Hüseyin Muharrem arasında uzun süreli bir tartışmaya yol açmıştır (Bkz. Yunus Özger, "Osmanlı Taşra Yönetiminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği: İzmit Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa'nın Karamürsel Kaymakamı İle Yönetim Çatışması", *History Studies*, 12/6, Aralık 2020, s. 3091-3105). Sırrı Paşa'nın görevden alınmasına kadar uzanan hadiseler zincirinin bir parçasını teşkil eden şose yolsuzluğu soruşturmasına ve Paşa'nın bürokratik hayatına eğilen çalışma için bkz. Kemalettin Kuzucu, "Vesayetin Gölgesinde Muktedir Fakat Kifayetsiz Bir Kamu Görevlisi: İzmit Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa (1887-1895)", *Prof. Dr. Vahdettin Engin Armağanı*, baskıda.

¹¹ BOA, Y. PRG. SGE, nr. 3/43; İ. DH, nr. 1142/89087.

yazdığına göre Bonkowski Yalova sularını bir de oranın laboratuvarlarında incelemek için yanında bir miktar su da götürmüştü. O yıl, Yalova kaplıcalarında sürekli kalmak üzere bir tabip görevlendirilmesi ve bir de eczane tesisi kararlaştırılmıştı. Bundan başka, Yalova'yı "mükemmel bir dârü'-tedavi-i tabii", yani doğal sağlık merkezine dönüşmesini sağlamak üzere, ailelerin ayrı ayrı kalabilecekleri bağımsız daireler inşası planlanmıştır. Böylece gerek İstanbullular gerekse diğer yerlerde oturanlar onca paralar döküp türlü güçlüklerle yurt dışına gitmek zahmetinden kurtulacaklardı. Dahası, donanımı ve konforu bakımından Avrupa'daki örneklerini imrendirecek olan Yalova kaplıcalarına oradan bile ziyaretçi gelecekti. Makale, çağımızda giderek popülerlik kazanan sağlık turizmi olgusuna dikkat çekmesi bakımından önemlidir.¹²

Yalova Kaplıcalarının Bilimsel Keşfi

Sultan Abdülmecid'in iradesiyle 1856 yılında kurulmuş olan Cemiyet-i Tıbbiye de maden suları üzerinde zaman zaman çalışmalar yapmaktaydı. Cemiyet Reisi Mavroyeni Paşa, Sultan Hamid'in cülusunun on beşinci yıldönümünde, çok yönlü bir inceleme için Saray'a başvurdu. Padişah bunu kabul etti. Hazine-i Hassa Nezareti bütçesinden 10 bin kuruş ayrıldı. Mikrobiyolog Zoeros Paşa, Eczacı Della Sudda Faik Paşa, Doktor Mordtmann ve Doktor Stékoulis'ten mürekkep bir komisyon kuruldu. Sonradan Mösyö Fridman ile Hazine-i Hassa Nezareti'nin görevlendirdiği Orman ve Maadin Mühendisi Mösyö Weiss, Mühendis Arif Bey ve Mimar Mihran da heyete katıldılar. Heyet 15 Haziran 1891 tarihinde Yalova'ya geldi. Vapurdan indikten sonra sahildeki Yalova Çiftliği'ne geçtiler. Çiftliğin ve aynı zamanda kaplıcaların kiracısı Mösyö Branzeau'nun hazırladığı üç araba heyeti kaplıcalar mevkiine götürdü. Önce aralarında hiyerarşik bir yapı kurarak, Zoeros'u komisyon başkanlığına, Stékoulis'i de sekreterliğe seçtiler. Doğru bulgu ve sonuçlara ulaşmak amacıyla uzmanlık alanlarına göre işbölümü yaptılar. Doktor Mordtmann suları tarihî ve arkeolojik yönüyle araştırdı, Doktor Weiss jeolojik açıdan inceledi; Faik Paşa ile

¹² "Yalova Dâhilinde Kuru Kaplıcaları", *Tarik*, nr. 1984, 9 Safer 1307, s. 1.

Fridman kimyasal analizleri yaparken, Zoeros ve Stékoulis de suların tıbbî ve farmakolojik etkilerini belirlediler. Kimyasal analizler ve jeolojik inceleme uzun sürdüğü için genel raporun yazılması zaman aldı. Rapora Cemiyet-i Tıbbiye'nin 1892 Haziran'ındaki toplantısında son şekli verildi. Dosya tam bir yıl sonra Zoeros Paşa, Della Sudda Faik Paşa, Doktor Stékoulis ve Mösyö Fridman tarafından Hazine-i Hassa Nazırı Mikael Portakalyan Efendi'ye takdim edildi.¹³

Rapor önce Cemiyet-i Tıbbiye'nin Fransızca yayın organı *Gazette Medicale d'Orient*'de neşredilmiş, sonra ayrı basım olarak yayımlanmıştır.¹⁴ Elli sayfalık eserde, sırasıyla Dr. Stékoulis, A. Zoeros ve Dr. Weiss'ın ayrı ayrı mütalaalarının ardından, ilk ikisinin imzasını taşıyan komisyon ortak raporuna yer verilmiştir. "Yalova kaplıcaları sularını muayene eylemek üzere Cemiyet-i Tıbbiye tarafından gönderilmiş olan komisyon canibinden Hazine-i Hassa-i Şahane Nezaret-i Aliyyesi'ne takdim olunan layiha" başlıklı raporu *Tarik* de yayımlamıştır. Metin uzun olduğu için birkaç sayıya yayan gazete, zaman zaman kısa değerlendirme ve yorumlar eklemiştir.

Genel raporun hazırlanması beklenmeksizin, durum tespiti ve acil yapılması gerekenlerin yer aldığı bir ön rapor hazırlanmıştı. Zoeros Paşa'nın imzasını taşıyan raporda, kaplıcaların mevcut durumu *kaynaklar, hamamlar, barınma yerleri ve ulaşım hizmetleri* olmak üzere dört başlıkta ele alınmıştır: *Su kaynakları* birbirine çok yakındı. Bunlardan yalnız birisinin suları bir kanal yoluyla hamamlara akmakta olup, bu kanalın da irili ufaklı pek çok deliği vardı. Gazların uçmaması, yağmur suyu ve diğer maddelerin karışmaması için bütün kaynakların üzerlerinin derhal kapatılması kaçınılmazdı.¹⁵ *Hamamlar* başlıca bir daire ve birçok müstemilattan ibaretti. Hamam daireleri iki büyük

¹³ *Sabah*, nr. 1019, 10 Haziran 1308/22 Haziran 1892, s. 3; *Servet* haberi bir ay sonra, heyetin raporu Hazine-i Hassa'ya takdim etmek üzere olduğu şeklinde vermiştir (*Servet*, nr. 62, 19 Zilhicce 1309/14 Temmuz 1892).

¹⁴ Rapport De La Commission, *Les Eaux Thermales De Yalova*, Constantinople 1892; A. Çağrı Başkurt, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Yalova Dağ Hamamları", *Tarihi ve Çevresiyle Yalova Termal Kaplıcaları*, ed. A. Çağrı Başkurt, Doğu Marmara Kalkınma Ajansı Yayını, İstanbul ty, s. 80.

¹⁵ "Yalova Kaplıcalarına Dair Layihanın Mâ-ba'dı", *Tarik*, nr. 3071, 23 Rebiülevvel 1310, s. 3.

kubbenin altında iki havuz şeklinde tasarlanmıştı. Diğer küçük bir kubbe altında ise üç dört mermer halvet bulunmaktaydı. Kubbeler alçak ve basık, ortam rutubetli olduğun için buralarda yıkanmak tam bir çileydi. Yer seviyesinden birkaç metre aşağıda bulunan hamamlara inmeyi sağlayan merdivenler gelişigüzel inşa edilmişti ve özellikle mafsalsız ağır çekilenler için çok eziyetliydi. Kısacası hamamlar hiçbir estetiği olmayan, kullanışsız bina yığınlarından ibaretti. Hamamların, şimdiki yerinin biraz ötesinde yeniden inşa edilmesi gerekiyordu. Yeni binalarda her şeyden önce hava sirkülasyonuna dikkat edilmeli, havuzların etrafında duş aletlerini içeren halvetler ve ayrıca buharla tedaviye mahsus bölmeler bulunmalıydı. *Konaklama* başlı başına sorundu. Hamamların yakınlarındaki ikametgâhlar yetersiz ve bakımsızdı. Valide Sultan Köşkü ile yüksek bir mevkiye bulunan otel biraz daha iyi durumdaydı. Fakat otelin odaları küçük ve havasız olduğu için iyileştirilmesi şarttı. Köklü bir çözüm için, mükemmel bir otel ile uygun noktalarda şale tarzında köşkler ve ayrıca ailelerin kalabilecekleri daireler inşa edilmeliydi. Bunların hepsinin önünde açık alanlar ve gezinti yerleri bulunmalıydı. Ayrıca civardaki ormanlık içinde gezi yolları açıp ağaçlar altında oturmak için sıralar ve ağaç kanepeler yerleştirilmesi gerekiyordu.¹⁶ *Ulaşım araçları ve yollar* konusuna gelince, öncelikle ve acilen, İstanbul-Yalova arasında İdare-i Mahsûsa'ca yapılan seferler ve kullanılan araçlar ıslah edilmeliydi. Ek olarak, sahil ile hamamlar arasında araba işlemesine elverişli güzel bir yol yapılmalıydı. Mevcut yol yer yer tehlikeli eğimleri ve sağlam olmayan zemini bakımından kullanışlı değildi. İstanbul-Yalova arası ulaşım araçlarının ıslah edilmediği sürece kaplıca- lar için edilecek diğer masrafların hepsi boşa gidecekti.¹⁷

¹⁶ "Yalova Kaplıcalarına Dair Layihanın Mâ-ba'di", *Tarik*, nr. 3072, 24 Rebiülevvel 1310, s. 2-3.

¹⁷ "Yalova Kaplıcalarına Dair Layihanın Mâ-ba'di", *Tarik*, nr. 3074, 26 Rebiülevvel 1310/17 Ekim 1892, s. 2. Belirtilen yol, komisyonun inceleme yaptığı tarihten sonra esaslı biçimde elden geçirilmiştir. Gazete bunu dikkate alarak, "Tarik-i mezkûr muahharen başta başa tamir edilmiştir." bilgisini dipnot olarak eklemiştir. Nitekim bundan yaklaşık iki hafta önce yayımlanan ve özet mahiyetindeki raporda da, İstanbul'dan gelmek isteyenlerin yolculuğunu kolaylaştırmak için son zamanlarda ulaşım araçlarının bir dereceye kadar ıslah ve ikmal edildiği kaydedilmiştir (*Tarik*, nr. 3060, 12 Rebiülevvel 1310/3 Ekim 1892, s. 2).

Zoeros Paşa'nın imzasıyla noktalanmış bu raporun devamında, "Yalova Kaplıcalarının Ahvâl-i Tarihiyyesine Müteallik Rapordur" başlığını taşıyan ve kaplıcaların antik çağlardan başlayan tarihini uzunca anlatan makale yer almaktadır. Konu sonraki sayfaya da sarkmış,¹⁸ Osmanlı dönemi ancak bir sonraki makalede anlatılabilmisti. Kaplıcaların tarihi birçok çalışmada ele alındığından, rapora Mordtmann tarafından eklenmiş olan bilgiler burada tekrar edilmeyecektir. Bununla beraber, her ne kadar Roma ve Yunan müverrihleri kaplıcalardan söz etmiş olsalar da naminin yayılmasının Bizans zamanında olduğunu belirtmek gerekir. Bazı Osmanlı kaynakları kaplıcalardan övgüyle bahsetmekle beraber, Tanzimat'tan sonra Doktor Millingen'in eserleri ve bunlara Mavroyeni Paşa'nın yaptığı eklemelerle kaplıcaların şöhreti büsbütün katlanmıştı.¹⁹ Doktor Weiss'in hamamlar bölgesinin jeolojisi ile kaynakların ve kaplıca çevresinin fiziki yapısı hakkında verdiği bilgilerden sonra Stékoulis, Faik Paşa'nın yaptığı kimyasal tahlillerin sonuçlarını aktarmış;²⁰ Yalova sularındaki kükürt oranlarını Avrupa'nın ünlü kaplıcalarındaki oranlarla karşılaştırmıştır. Burada açıklanan verileri Besim Ömer'in sekiz yıl sonraki yayınında kullandığı anlaşılmaktadır. Raportör Stékoulis'in imzasını taşıyan makalelerde, suların hakkıyla istifade edilebilmesi için yapılması gerekenler sıralanmıştır:²¹

Öncelikle tesisin idaresinin yani işletmesinin örgütlenmesi gerekir. Müşterilerin rahat edebileceği ve hıfzıssıhha kurallarına uygun odalar inşa edilmeli, banyo saatleri dışındaki boş zamanları hoşça geçirmeye dönük programlar konulmalıdır. Sulara, yağmur suyu ve diğer etkenlerin karışmasını önlemek ve

¹⁸ "Yalova Kaplıcalarına Dair Layihanın Mâ-ba'di", *Tarik*, nr. 3076, 28 Rebiülevvel 1310, s. 2.

¹⁹ II. Mahmud'un doktoru Julius Millingen, Cemiyet-i Tibbiye'nin dergisi *Gazette Médicale d'Orient*'te 1857-1858'de "Les bains orientaux" (Doğu Hamamları) başlığı altında makaleler yayımlamıştır. Mavroyeni de bir çalışmada bunlara atıfta bulunmuştur. Bkz. Mavrogeny, *Les bains orientaux, avec une notice biographique sur Jules van Millingen*, Strasbourg 1891; Semavi Eyice, "Hamam", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 402-430.

²⁰ Stékoulis, "Yalova Kaplıcaları Hakkındaki Layihadan", *Tarik*, nr. 3063, 15 Rebiülevvel 1310, s. 2.

²¹ Raporun daha anlaşılır bir özeti için bkz. *Sabah*, nr. 1016, 24 Zilkade 1309, s. 3.

doğduğu andaki saflığının kaybetmesine fırsat vermeden kullanabilmek için kaynakların koruma altına alınması zaruridir. Nehir yataklarındaki suların çekildiği yaz ayları, membarları koruyucu işlemlerin yapılacağı en ideal zamandır. Bu koruma sağlanırsa, nehir yatağındaki kum ve sair elemanlar maden sularına karışmayacağından bunların safi olarak içilmesi de mümkün olabilecektir. Mevcut binalar mimari ve ergonomik açıdan yetersiz olduğundan bunların yıkılıp yerlerine içerisinde hava sirkülasyonuna mahsus düzenekleri, birkaç umumi havuzu, elbise çıkarıp değiştirmeye mahsus kabinleri, dolapları, dinlenme salonları bulunan tesisler yapılmalıdır. Suların harareti bedeni yakacak ölçüde yüksek olduğundan makul bir dereceye düşürmek için önlemler alınmalıdır. Bu konuda en etkili çözüm, sıcak suların arasından soğuk su akışını sağlayacak düzenek kurulmasıdır ki böylece suların ısı derecesi 35-40 dereceye düşecektir. Hamamların planına ve iç mimarisine gelince, bu konuda Macaristan ve Peşte'nin bazı kaplıcaları ile Aix-La-Chapelle (Aachen) ve sair kaplıcalarının planları örnek alınmalıdır. Mükemmel bir su tedavisi bölümü oluşturulmalıdır. Kadınlara ve erkeklerle mahsus yirmişer hamam, iki büyük havuz, buhar hamamı, içme suyu mahalli, delk (masaj) ile tedavi düzeneği, yıkananların tuvaletlerini tanzim etmeye mahsus bir bölme inşa edilirse çağın teknolojisine ve ihtiyaçlarına uygun bir tesis vücuda getirilmiş olacaktır.²²

Bir kaplıcanın mevkiinin güzel olması yeterli değildi. Tedaviden tam verim alınabilmesi için kaplıcada, hastanın rahat ve huzurlu biçimde uyuyabilmesine elverişli odalar, taze ve lezzetli yemekler, eğlenceler, gölgelik gezinti yerleri gibi tamamlayıcı hizmetleri de sunulması gerekiyordu. Yalova kaplıcaları bu açıdan hayli gerideydi. İlk iş olarak banyo sonrası dinlenme odalarının ıslahı gerekiyordu. Fukaraya mahsus İsviçre usulünde küçük ikametgâhlar da yapılabilirdi. Şimdilik acilen 100 kişilik bir binanın inşası elzemdi. Bina ne kadar sade olsa da, havalandırma ve kanalizasyon sistemi mükemmel yapılmalıydı. Banyodan çıkanların eğlenebilecekleri kiraathane ve gazino gibi

²² Stékoulis, "Yalova Kaplıcaları Hakkındaki Layihadan Mâ-ba'd", *Tarik*, nr. 3064, 16 Rebîulevvel 1310, s. 2; Stékoulis, "Yalova Kaplıcaları Hakkındaki Layihadan Mâ-ba'd", *Tarik*, nr. 3065, 17 Rebîulevvel 1310/8 Ekim 1892, s. 2.

mekânlar inşa edilmeliydi. Şimdiki kaplıca mahallinin çevre birkaç kilometre ilerisi hep ağaçlık olduğundan burada gayet güzel bir bahçe ve bahçe içerisinde yer yer köyler kurarak dinlenme yerleri yapılmalıydı. Böyle bir proje civardaki bir-iki köyün kaldırılıp başka yerlere taşınmasını zorunlu kılmakla beraber, bu köyler zaten beş-on harap kulübeden ibaret buldukları için bunların kamulaştırılmasında güçlük yaşanmayacaktı. Ulaşım boyutuna gelince, burayı ekseriyetle hastaların ziyaret ettiği ve bunların ezici çoğunluğunun da romatizma nedeniyle yürüme sıkıntısı çeken kimseler olduğu göz önüne alınarak, deniz yolculuğunun hızlı ve kolay, kara yolculuğunun da yine sarılmayacak biçimde düzgün bir yol üzerinden geçmesini sağlamaya dönük düzenlemeler yapılmalıydı. Yalova-İstanbul arası deniz yolculuğunu kısaltacak gelişmiş vapurlar işe koşulmalıydı. Sahil ile kaplıcalar arasındaki karayolu şimdilik elverişli olmakla beraber, hem bunun bozulmaması hem de daha kolay bir yolculuk için trafiğe muntazam arabalar çıkarılmalıydı. Sıralanan düzenlemeler, Yalova kaplıcalarının Osmanlı halkı için istifade edilebilir bir yapıya kavuşacaktı. Elde edilecek hasılatla hem kaplıcaların zorunlu giderlerini hem de kendini sürekli yenileyebilmesini finanse edecek bir fon yaratılmış olacaktı. Raporunda, buradaki görüşlerin imparatorluğun diğer yerlerindeki maden sularına teşmil edilebileceği de belirtilmiştir.²³

Yalova Kaplıcalarının Yeniden Doğuşu

Komisyon raporunun takdiminden sonra inşa ve tamir faaliyetlerine girişilmiş, altı yıllık bir çalışma neticesinde, pek çoğu günümüze ulaşmış bulunan tesisler ortaya çıkmıştır. Mekteb-i Sultanî Farsça muallimi Feyzi Efendi'nin, "menâfi'-i adîdesi bi't-tecrûbe sâbit olmuş olan Yalova kaplıcalarının tamir ve tecdidi hakkındaki" tarih şiiri haftalık *Malumat* dergisininin 24 Mayıs 1894 tarihli sayısında yayımladığına göre inşaat bu tarihlerde sonlanmış olmalıdır.²⁴ Ancak Roma'dan kalma eski hamamın onarımı ilerleyen yıllara sarkmıştır. Yalova kaplıcaları hakkında

²³ Stékoulis, "Yalova Kaplıcaları Hakkındaki Layihadan Mâ-ba'd", *Tarik*, nr. 3067, 19 Rebîulevvel 1310/10 Ekim 1892, s. 2.

²⁴ *Malumat*, nr. 14, 19 Zilkade 1311, s. 106; A. Ç. Başkurt, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Yalova Dağ Hamamları", s. 85.

uzun tetkiklerde bulunan Doktor Besim Ömer Paşa'nın, 1900 yılında uzun bir bölüm olarak *Nevsâl-i Afiyet*'te yayımladıktan sonra,²⁵ ayrı bir kitap olarak neşrettiği²⁶ gözlem ve bulguları, söz konusu yapım faaliyeti hakkında geniş ve özgün bilgiler sunmaktadır. 1890'ların başında Yalova'daki yapılar, Despot Hamamı adındaki dört oda, üç banyolu bir şale, Valide Hamamı adlı dört odalı bir havuz ile beş banyolu diğer bir daire, çeşitli odaları olan bir otel ve ayrıca köylülere mahsus beş kurnalı ve bir banyolu üçüncü bir hamamdan ibaretti. Bunların çoğu harabeye yüz tutmuş vaziyetteydi. Nispeten iyi durumdaki Valide ve Despot hamamları da suyun kaynağına yakın ve adeta zemine gömülmüş bir vaziyette bulduklarından bunlardan sadece civarın köylüleri yararlanabilmekteydi. Konaklama imkânı olmadığından uzakta oturanlar kaplıcalara gitmek istemezdi. Sultan Hamid'in Başhekimi Mavroyeni Paşa'nın teklifi ve ön ayak olmasıyla tesislerin nefis biçimde tamir ve ihya edildiğini belirten Besim Ömer, inşa faaliyetlerini ve yenilikleri uzun uzun anlatmıştır. Şöyle ki, modern mimari anlayışa uygun, yirmi odası, bir salonu ve diğer bölümleriyle alt katı mükemmel dokuz özel banyoyu içeren bir daire inşa edilmiştir. Bundan başka, özel banyolu ve dörder odalı iki şale yapılmıştır. Hastaların, faydalı gazlarını kaybetmeden suları içebilmesi amacıyla kaynakların yakınına göz alıcı bir kameriye (çardak/büvet) kurulmuştur. Ziyaretçilerin aşırı talebi yüzünden hamam ve binalar ihtiyacı karşılayamaz hale gelince, ilaveten, on banyolu yeni bir hamam, kadınların konaklamalarına ve tedavilerine elverecek biçimde özel banyoları içeren dörder odalı dört müstakil evden müteşekkil bir şale ve ayrıca halka açık altı odalı başka bir daire daha inşa edilmiştir.

²⁵ Besim Ömer, *Nevsâl-i Âfiyet: Salnâme-i Tıbbî*, İkinci sene, Âlem Matbaası, İstanbul 1316, s. 368-400.

²⁶ "Doktor saadetlü Besim Ömer Paşa hazretlerinin müşâhede ve tedkikat üzerine Yalova kaplıcalarına dair yazdıkları eser gayet nefis bir surette tab' olunarak meydan-ı intişara vaz' edilmiştir." (İkdam, nr. 2466, 6 Muharrem 1319/26 Nisan 1901). Kitap için bkz. Besim Ömer, *Yalova Kaplıcası*, Âlem Matbaası, İstanbul 1317.

باووه داغ هماملىك مناره عمرىيى

Yalova dağ hamamlarının manzara-i umûmiyyesi
İ. Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Fotoğraf Albümü, nr. 90569/1

Müteakip yılların çalışmalarından da bahseden Besim Ömer Paşa, on beş asır önce inşa edilip zamanla tamamen harap olarak toprağa karışmış bulunan eski Roma Hamamı'nın ihyasını, Sultan Hamid'in Yalova'da meydana getirdiği en önemli yenilik olarak ele almıştır. Despot Hamamı, Büyük Hamam ve Kurşunlu Hamam adlarıyla da anılan yapının restorasyonu için önce 1898 yılında Hazine-i Hassa mimarı d'Aranco'nun nezaretinde aylarca süren kazı yaptırılmıştı. d'Aranco, bulgularının yanı sıra, kaplıcanın 14 asır önceki halini yansıtan çizimlerin hazırlanması ve yapılacak diğer işlerle ilgili görüşlerini rapor halinde Cemiyet-i Tıbbiye'ye teslim etmişti. Bu verilerden hareketle Cemiyet de bir rapor hazırlayarak hükümete sunmuştu. Komisyon raporunda, hastalığın türüne göre bazı hastalara madden suyu içirildiği göz önüne alınarak, yeni tasarımda bununla ilgili bir bölüme yer verilmesi ve oda sayısının arttırılması üze-

rinde durulmuştu.²⁷ Özgün mimarisi korunarak yenilenen yapının kitabesine göre, inşaat 1 Eylül 1900 tarihinde tamamlandı.²⁸ Ancak açılış töreni 12 Ekim 1900 tarihinde yapıldı. Törene Hazine-i Hassa Nazırı Sakızlı Ohannes Efendi ve bazı bürokratlar katılmış, kurbanlar kesilip dua edilmesinin ardından Ohannes Efendi bir konuşma yapmıştır. *Sabah*'ın yorumuna göre, bu eski Bizans kermâbesi, şöhreti dünyayı saran Yalova kaplıcalarının II. Abdülhamid zamanındaki yükselişini taçlandıran bir çehreye kavuşmuştu.²⁹ Ohannes Efendi, tören sırasında çekilen fotoğraflardan oluşan albümü 10 Kasım tarihinde Mabeyn'e sunmuştur.³⁰ *Serveti Fünûn*, bundan bir ay sonraki sayısında, kaplıcaların üç resmini yayımlamıştır. Bunlardan biri, son restorasyonda yapılan tamir ve eklemelerle güzelleştirilen kaplıcaların genel manzarasını; ikincisi, aslına uygun olarak inşa edilen Roma Hamamı'nı yansıtmaktadır. Üçüncüsü ise, bugün aynı haliyle ayakta duran bir menba üzerindeki kemeri ve yanında duran kaplıca doktoru Isaakidés'i gösteren fotoğraftır.³¹

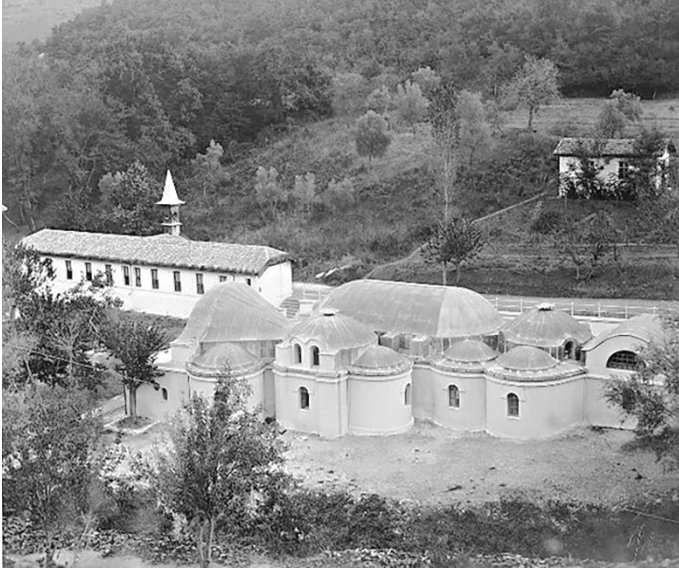
²⁷ "Yalova Kaplıcaları", *Sabah*, nr. 2938, 4 Ramazan 1315/26 Ocak 1898, s. 1-2.

²⁸ Kitabe metni şöyledir: "Zinet-efzâ-yı makam-ı muallâ-yı hilâfet-i İslâmiyye ve erike-pîrâ-yı saltanat-ı seniyye-i Osmaniyye es-Sultan ibnû's-Sultanü's-Sultan el-Gazi Abdülhamid Hân-ı sâni hazretlerinin yirmi beşinci sene-i devriye-i cülûslarına müsâdif olan zaman-ı mes'adet-nişânda on beş asır evvel yapılmış olduğu halde külliyyen harap olmuş olan işbu hamam müceddeden tamir ve ihyâ kılınmıştır. Fi 6 Cemâziyelevvel sene 318 ve fi 19 Ağustos sene 316" ("Yalova Dağ Hamamları", *Sabah*, nr. 6081, 23 Receb 1324, s. 3).

²⁹ "Yalova Kaplıcalarının Resm-i Küşâd", *Sabah*, nr. 3922, 18 Cemâziyelevvel 1318, s. 1.

³⁰ BOA, HH. İ, nr. 131/39. Albüm masrafı 1.820 kuruş tutmuştur (ML. EEM, 353/17).

³¹ *Servet-i Fünûn*, nr. 508, 6 Teşrinisânî 1316, s. 216, 227, 220. Bunlar daha önce *Nevsal-i Afiyet*'te yayımlanmış olan ve Besim Ömer'in kendisinin çektiğini belirttiği fotoğraflardır.

امیرا ایتدی بیز میجرلاریم کیم کتاریمین ایلرینده حاضریتمک شوقوریمیز

Yeniden inşa edilen Roma Hamamı (Yeni Hamam)
ve açılış töreninde hazır bulunan zevat

İ. Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Fotoğraf Albümü, nr. 90569/3 ve nr. 90569/2

Servet-i Fünûn, nr. 508, 6 Teşrînisânî 1316

Besim Ömer Paşa, binanın bölmelerini ayrıntılı biçimde tanımıştır. Buna göre, hamamın girişinde bir istirahat salonu vardı. Salonun sol tarafındaki koridordan 5x11 metre ölçüsündeki havuzun bulunduğu bölmeye gidilmekteydi. Salonun sağ tarafında iki, koridorda beş bölme yer alıyordu. Her tarafı cilalı Marmara ve İtalya mermerlerinden yapılmış ve özel basamakları olan havuzu gören herkes zarafetini ve maddi değerini takdir etmekteydi. Havuzun iki tarafında yine merdivenli büyük banyolar bulunmaktaydı. Bunların birleştikleri orta noktadaki kapıdan tedavihaneye geçilmekteydi. Burası da iki banyonun ortasında bir sığ havuz şeklinde tasarlanmıştı. Su bulunmayan bu havuzda, özel düzenek sayesinde altından akan sıcak suların ısısından istifade ediliyordu. Bundan sonra, hamamın diğer yerlerinden daha yüksek derecede hararet sağlayan bir halvete girilmekteydi. Burada dikdörtgen biçimli bir banyo ve bir duş ile terletmeyi sağlayan sıcak su tertibatının bulunduğu mermer kanepeler vardı. Zarif havuz dairesinin sağından göz ve kulak-burun hastalıklarının tedavisi için gayet ince su ve buhar üretecek teknolojinin uygulandığı mermer hücreleri havi tedavihaneye geçilmekteydi. Bunun ilerisinde de duşu ve kanepesi olan dinlenme salonu yer almaktaydı. Tedavihane ile dinlenme salonunun ortasında bir de hidroterapi bölümü vardı. Burası son model duş banyolarına, soğuk ve sıcak suların ayrı ayrı aktığı musluk-

lara sahipti. Zeminler ile duvarların alt kısımlarında, bütün banyo ve havuzlarda Marmara ve İtalya'nın göz kamaştırıcı mermerleri kullanılmıştı. Binaların çatısı, üstü kurşun kaplı yedi kemerden ve kubbelerden oluşmaktaydı. Binanın iç kısmında, havalandırma için açılır-kapanır menfezler tasarlanmıştı. Kısacası içi de dışı da görenleri mest edecek estetiğe ve zarafete sahipti.³²

Besim Ömer Paşa, kaplıca çevresinin pitoresk manzarası hakkında da bilgi vermiştir. Mevki insanın gözünü ve gönlünü okşayan bir ormanla çevriliydi. Hamamlardan ormana açılan muntazam gezi yolları, yaratıcının bağışladığı doğal güzelliği ikiye katlamıştı. Misafirlerin konforu için çağın diğer imkânları seferber edilmiş, bir telgraf merkezi kurulmuş, ihtiyaçların kolaylıkla tedarik ve sevk edilebilmesi amacıyla vapurların en seri olanları pazar dışında her gün Yalova'ya işletilmeye başlamıştı. İşkele ile hamamlar arasındaki muntazam şose üzerinde bolca lando ve fayton bulundurulmaktaydı. Böylece Galata Köprüsü'nden hamamlara beş-altı saat zarfında ulaşılabilmekteydi. Aynı yol üzerine karakollar inşa edilmişti. Böylelikle kaplıcalar mevkii, ilkbahardan sonbahara kadar kolaylıkla ve güvenli biçimde gidilebilen bir mesire halini almıştı.³³

Kaplıca Reformunu Baltalamaya Dönük Bir Eşkîya Baskını

Kaplıcaların kiracısı Aleksandr Branzeau'nun karısı Monière ile Sırbistan Sefareti tercümanının kızkardeşi Paragamyan'ın 7 Haziran 1896 tarihinde hamama giderlerken eşkıya tarafından yolları kesilir. Yolculara refakat eden iki süvariye ve zaptiyeyi etkisiz hale getiren eşkıya, kadınları dağa kaldırır. İzmit Redif Kumandanı Sadeddin Paşa derhal bir piyade ve iki süvari müfrezesiyle eşkıyayı takibe çıkar. Bu durum Mösyö Branzeau'yu telaşlandırır. Eşkîyanın üstüne gidilmesi halinde karısının öldürüleceğinden korkar. Endişesini Bâbiâli'ye ve ülkesinin büyükelçiliğine bildirir. Bunun üzerine askerî takip kaldırılır.³⁴ Fransa Büyükelçiliği Branzeau'nun haklı endişesi nedeniyle eş-

³² Besim Ömer, *Nevsâl-i Âfiyet*, s. 377-380.

³³ Besim Ömer, *Nevsâl-i Âfiyet*, s. 398-400.

³⁴ BOA, Y. MTV, nr. 142/56.

kiyaya istediği fidyenin ödenmesi gerektiğini belirtir. Sadrazam Halil Rıfat Paşa, devletin onuruna halel getirecek bu teklife yanaşmaz. Eşkiyanın yakalanıp rehinelere kurtarıldıktan sonra cezalandırılmasını savunur. Fakat eşkiyanın, takip edildiğini anlayınca rehineleri öldürmesinin doğuracağı olası senaryoları da göz ardı etmez. Çünkü böyle bir durumda, Avrupa devletlerinin tazminat talep etmekte kalmayıp konuyu adi suç şekline çıkararak siyasi bir krize dönüştürmesi, sözde sorunu çözmek için Osmanlı'nın iç işlerine karışarak dayatmalarda bulunması güçlü bir ihtimaldir. Bu yüzden esirlerin canlı kurtarılması şarttı. Müzakere sırasında Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, fidye ödemeyi reddedip eşkiyanın yakalanmasını önerdiğinde; Fransa Sefiri Paul Cambon kadınların hayatının her şeyden önemli olduğunu belirterek, fidyeyi sonradan hükümetten geri almak koşuluyla kendisinin ödeyebileceğini dile getirmiştir. Halil Rıfat Paşa, Cambon'un görüşünü yabana atmamakla beraber, onun parasının sadece vatandaşı Madam Branzeau'yu kurtaracağını ve bunun sonradan devletçe kendisine ödeneceğini, diğer kadın için istenen 10.000 liranın zaten hazineden çıkacağını belirterek, devletin itibarını da sarsmayacak başka bir formül buldu. Fidyenin eşkiyaya bir aracı ile ödenmesi fikrini ortaya attı. Cambon ve diğerleri bunu kabul ettiler. Plana göre, kara ve deniz yolları tutulacak, kadınlar kurtarıldıktan sonra eşkiya basılıp yakalanacaktı.³⁵

Nitekim Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa, eşkiyanın deniz yoluyla kaçma ihtimaline karşı, kayıkçıları takip etmek üzere istimbottlar görevlendirdi. İstanbul Polis Müdürü Hüsnü Efendi de çalışmaları yerinde takip etmek üzere Yalova'ya gitti. Meclisi Vükelâ, Branzeau'nun adamına itimat etmediği için, Hüsnü Efendi'den, daha güvenilir birinin görevlendirilmesi istendi. Bu arada, kaçırma girişiminin düzme olduğu yönünde söylentiler çıktı. Hüsnü Efendi'ye gönderilen emirde, soruşturmanın derinleştirilmesi, kadınları taşıyan arabacı ile onlara refakat eden askerlerin ve diğer yolcuların etraflı biçimde sorgulanması bildirildi.³⁶ Yalova'da bulunan Fransız sefaret tercümanı Outrey Bâbiâli'ye gönderdiği telgrafta, "iki kadının kurtarılması için eş-

³⁵ BOA, Y. EE, nr. 50/37.

³⁶ BOA, BEO, nr. 792/59335.

kiya ile 10 bin altına pazarlık ettiklerini ve Salı günü akşamına [16 Haziran] kadar tesliminin kararlaştırıldığını” yazdı. Bununla beraber Branzeau’nun aracısının yanına “bizim taraftan dahi adam” verilmesi isteğine tercümanlar razı olmamışlardı. Onlar, eşkıyanın saklandığı yerlerin tespit edilip karadan ve denizden kuşatılarak esirlerin kurtarıldığı anda firarlarına meydan verilmeksizin yakalanmaları yönünde hazırlık yapılması hususunu Polis Hüsnü Efendi’yle İzmit Mutasarrıfı Musa Kazım Bey’e bildirmişlerdi.³⁷

Tercüman Ernest Outrey, paranın eşkıyaya bir an önce teslimi için Hariciye Nezareti nezdinde baskı yapmaktaydı. Bâbüâli 10 bin liranın 13 Haziran günü öğleye kadar tedarik edilmesi için Maliye Nezareti’ne, parayı Yalova’ya götürecek özel vapuru hazırlanması için de Bahriye Nezareti’ne tezkereler yazdı. İzmit mutasarrıfına ve komutanına gönderilen emirlerde de paranın teslimi sırasında yeterli güvenlik önlemlerinin alınmasını bildirdi. Para, hamamlarda Musa Kazım Bey, Sadeddin Paşa ve Hüsnü Efendi üçlüsüne teslim edilecekti. Planlandığı üzere para, Hazine Başveznedarı Halid Bey’le yola çıkarıldı.³⁸ Hüsnü Bey’in Sadaret’e gönderdiği 16 Haziran tarihli telgrafta yazdığına göre, 10 bin lira sayılarak teslim alındıktan sonra tercümanların gözünün önünde, eşkıyaya götürmekle görevli Fransız Sefareti kavası Hasan Tahsin Ağa ile Jandarma Mülazımı Refik Bey’e verildi. Altınlar hamamlardan, yine Branzeau’nun işlettiği Baltacı Çiftliği’ne getirildi. Bu arada eşkıyanın bir kısmının kimlikleri ve yatakları tespit edilmişti. Gerekli noktalar askerle ve köylülerle tutuldu, ayrıca takip kolları oluşturuldu. Plana göre, o akşam fidye teslim edilip kadınların serbest kalmasının ardından eşkıya dört koldan çember içine alınarak yakalanacaktı. Hüsnü Bey planı Bâbüâli’ye bildirdikten sonra, her şeyin yolunda gittiğini ve kendisinin yapacağı bir şey kalmadığını belirterek İstanbul’a dönmek için izin istedi. Fakat Bâbüâli, plan tamamlanmadan bölgeden ayrılmamasını bildirdi.³⁹ Başka bir emirde ise, çalışmalarını tercümanlara hissettirmeyecek biçimde gizli yürütmesi, mutasarrıf ve kumandanla iletişim içinde olması sıkı sı-

³⁷ BOA, Y. A. HUS, nr. 252/147.

³⁸ BOA, Y. A. HUS, nr. 353/4; İ. ML, nr. 18/4; BEO, nr. 793/59462; 793/59463.

³⁹ BOA, BEO, nr. 795/59607.

kiya hatırlatıldı.⁴⁰

Madam Monière ve Matmazel Paragamyân'ı kurtarma operasyonu yarı başarılı biçimde tamamlandı. Rehineler 18 Haziran gecesi teslim alınıp Baltacı Çiftliği'ne götürüldüler.⁴¹ Kaçırma hadisesi İngiliz gazetelerine bile haber olmuşken, İstanbul basını tarafından anılmamıştı. Ancak esirlerin kurtarıldığı haberlerini kısa da olsa anında yayınladılar.⁴² Kadınlar iki gün sonra aileleriyle birlikte İstanbul'a gittiler. Eşkiyadan Yorgi takma adlı Stelyo üzerindeki 781 lira ile beraber bir ağulda ele geçirildi. Sadeddin Paşa'ya gönderilen emirde, bunu konuşurarak diğerlerinin yerlerini öğrenmesi ve derhal yakalaması bildirildi.⁴³

Eşkiyadan Stelyo dışındakiler kaçmayı başarmıştı. Sadeddin Paşa, yerel yönetimle yaşadığı yetki karmaşasından ve alınan kararları uygulamada güçlük çektiğinden yakınınca, Mutasarrıf Kazım Bey'in İzmit'e dönmesi istendi; Hüsnü Efendi de İstanbul'a çağrıldı. Haftalar geçmesine rağmen ilerleme olmayınca Bâbiâli Sadeddin Paşa'yı ihtar etti. "Eşkiyanın tutulmamasından dolayı yâr u ağyâra karşı" mahcup olduğunu belirterek, "ne yapılırsa yapılip bu şakilerin" yakalanmasını istedi. Öte yandan Mutasarrıf Musa Kazım Bey de Sadeddin Paşa'yla ilgili birtakım suçlamalarda bulundu; görevinde ihmal gösterdiği, Stelyo'yu konuşturmayı beceremediği, eşkiyayı elden kaçırdığı ve benzeri iddialar ortaya attı. Bunun üzerine Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa, Musa Kazım Bey'in tekrar Yalova'ya gitmesini istedi. Hüsnü Efendi de yeniden Yalova'ya yollandı. Buna gücenen Sa-

⁴⁰ "Tercümanlarla mülakat ve mükâlemâtınız icap etmez. Bunlara sezdirmeyerek yani kendinizi işe karışmıyor gibi göstererek tahkikat-ı hafiyeden geri durmayınız. Ve Kumandan Paşa hazretleri ile İzmit Mutasarrıfına tahkikatınızdan malumat veriniz..." (BOA, BEO, nr. 794/59507).

⁴¹ Musa Kazım Bey haberi Sadaret'e, "Kadınlar bu gece saat yedide tahliye olunmuşlardır. İnşallahü'r-rahman sâye-i kudret-vâye-i hazret-i padişahîde eşkiya kâmilên derdest ve te'dîb olunacakları eltâf-ı Samedâniyye'den me'mûl ve müsted'âdr. Ferman. 7 Haziran 1312" ifadeleriyle bildirmiştir (BEO, nr. 799/59891, lef, 7).

⁴² *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 5338; *Sabah*, nr. 2472, 5 Muharrem 1314.

⁴³ BOA, BEO, nr. 799/59891; *Sabah*, nr. 2476, 9 Muharrem 1314. Matmazel Paragamyân'ın babası ile dayısı olup Sırbistan Sefareti'nde müsteşar ve baştercüman olarak görev yapan Nerhan, bir gün sonra Saray'a çıkarak, kızlarının kısa sürede kurtarılmış olmasından dolayı teşekkür etmişlerdir (*Tercüman-ı Hakikat*, nr. 5344; *Sabah*, nr. 2478, 11 Muharrem 1314).

deddin Paşa, sağlık sorunlarını öne sürerek kumandanlık görevinin onlardan birine verilmesini dile getirdi. Bu siteme karşılık Bâbîâli, mutasarrıfın ve polis müdürünün kendisine yardım için geldiklerini belirterek, önceki emri hatırlattı; “ne yapılır ise yapıp eşkıyanın behemehâl derdestine çalışılmasını” istedi.⁴⁴ Sadeddin Paşa bu defa daha ilginç bir savunma yaptı. Eşkıya ile zaman zaman sıcak temas sağlandığını, fakat tam darbe indirileceği anda “ecnebi müdahalesi” yüzünden sonuca ulaşamadığını ileri sürdü. Bir eşkıyanın Branzeau’nun işlettiği Baltacı Çiftliği’nde saklanırken yakalandığını, civarda görülen iki eşkıyanın da çiftlikte veya hamamda saklanma ihtimallerine karşı buralara baskın yapılması isteğine izin verilmediğini dile getirdi.⁴⁵

Mutasarrıf ile kumandanın birbirlerini eleştirmelerinin arkası kesilmeyince, Bâbîâli 5 Temmuz’da her iki makamı da sorumlu tutacak şekilde eski emri tekrarladı. Dosta ve düşmana karşı daha fazla gülünç olunmaması için eşkıyayı yakalamaları konusunda kesin emir verdi.⁴⁶ Mutasarrıf sürekli kumandanı suçlamaya; kumandan da hem ondan, hem fiziki koşulların güçlüğünden yakınmaya devam etti. Başarısızlığın iki yöneticinin çekişmesinden kaynaklandığına hükmeden Bâbîâli, anlaşmazlığa son verip “müttefikan ve cidden hareketle eşkıyanın tutulmasını” emretti. Uyarı etkili oldu. Temmuz’un ortalarından itibaren işbirliği ile yürütülen mücadele neticesinde hem kadınları kaçıran çete hem de onlara yataklık eden Yalova eşkıyasının lider kadrosu büyük ölçüde çökertildi.⁴⁷ Sadeddin Paşa, 28 Temmuz tarihli telgrafında, eşkıyanın Çayırköy civarında sıkıştırıldığını, silah kullanmaları üzerine karşılık verildiğini; iki saat süren çatışma sonunda Yunanlı Stelyo’nun ölü, Vasil ve Spiro’nun yaralı ve Lambro’nun sağ yakalandığını bildirdi. Çatışmada redif mülazımı Recep ile bir asker ve bir başıbozuk kılavuz şehit

⁴⁴ BOA, BEO, nr. 800/59957; nr. 800/59960, lef. 3.

⁴⁵ BOA, BEO, nr. 802/60089, 18 Haziran 1312/30 Haziran 1896.

⁴⁶ “Yalova eşkıyasının hâlâ ele geçirilmemiş olması kumandanlığın ve mutasarrıflığın zaaf-ı idaresine hamle ile yâr u ağyâr tarafından vuku bulmakta olan ta’rizât bâis-i hacâlet olmaktan olduğundan ne yapılsa yapıp ve imrâr-ı eyyâm ile iş çevrilmeyip ve gevşetilmeyip eşkıyanın behemehâl derdesti matlûb-ı kat’idir.” (BOA, BEO, nr. 804/60279).

⁴⁷ BEO, nr. 806/60408, lef 6; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 5382, 19 Safer 1314.

düşmüş, bir asker de yaralanmıştı.⁴⁸

{ Bulove aşkıbaşından اولوب کئیده از میده تابع چایر کوی فریبی حوارینده در دست اولانلر }

Les brigands de Yalova qui avaient capture Mme Brenzau et sa compagne et qui ont été arrêtés dernièrement à Izmid.

مقتولک سول طرفدن برنجی : لاسیرو — مقدماک اوملی
 آزادوی اسوری حمله ساندن .
 مقتولک سول طرفدن ایکنجی : بورکی پادابو — یوتان
 یوزانیلرین اولوب بولدیجی آلابن ساریغدن اونوز بش یکت فراتیق
 چایقق بورای سوتوشن وچنده داخل اولمقق باشدیجی چفتلکی
 آیینده در دست اولاندیلر .
 مقتولک سول طرفدن اوچنجی : پترو — اولجه چینهده
 داخل اولوب خسته لئاریق درسده انه حودت ایش ووراده خطبه
 نظاری طرفدن در دست ایلاندیلر .

مقتول : استیو — برنسانان عسکری اون باشیزندن اولوب
 فرار آ درسه انه کئن و پتو شفاوئه انتراک ایلندیلر .
 مقتولک صاع طرفدن برنجی : لارکوبل اسیریو — مقدما
 اوده سده احرای شفاوئه باتوقیب ایک سنه محوسوبدن سوکوره حاکم
 شاهالیه فرار ایلندیلر .
 مقتولک صاع طرفدن ایکنجی : واسیل — یوتان تان
 اهالیسندن و سرسری کروهده لر .
 مقتولک صاع طرفدن اوچنجی : لسفوبکی کجو عرسانو —
 چتک مریدیلر .

Servet-i Fünûn, nr. 285, 15 Ağustos 1312

Ele geçirilenlerin sorgusundan hareketle, müteakip günlerde hayli eşkıya ölü veya sağ yakalandı. Çete üyesi Petro ise hastalığı nedeniyle geldiği Galata'da yakayı ele verdi. Eşkıyanın dize getirilmesinde ahalinin yardımı görüldü. Ele geçirenlerin fotoğrafları basına verildi. Beykoz ve Şile taraflarına kaçanların takibi birkaç hafta daha sürdü. Yalova eşkıyasından Kiço ve Tanaş Gebze'de bir ağılda yakalandılar. Anderya ise 8 Ağustos'ta silahıyla ve üzerindeki 500 lirayla İzmit'te askerî makamlara teslim oldu. Gelişmeler basın yoluyla halka duyurulurken, "sairlerine ibret-i müessire olmak üzere" şakilere en ağır cezaların verileceği açıklandı.⁴⁹ Yakalananların sorgusunda, aldıkları fidyeyi ne

⁴⁸ BOA, Y. A. HUS, nr. 356/14; Y. PRK, nr. 113/89, lef 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 5383, 20 Safer 1314.

⁴⁹ BOA, Y. MTV, nr. 144/173; İ. HUS, nr. 49/3; *Sabah*, nr. 2528, 3 Rebiülevvel

yaptıkları da soruldu. Lambro hissesine düşen 506 lirayı bağlardaki ağaçlardan birinin dibine sakladığını; Vasil ise kendisinin 400, öldürülen arkadaşı Stelyo'nun da bundan biraz daha fazla olan parayı Stelyo'nun sakladığını söyledi.⁵⁰ Ağustos'un başı itibarıyla eşkıyanın sakladığı paradan bulunabilenlerin miktarı 3.463 liraya ulaşmıştı.⁵¹

Tamamlayıcı Unsurlar: Telgraf, Karakol, Otomobil ve Uzman Sağlıkçılar

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1929 yılındaki Yalova ziyaretini birkaç sayısında işlemiş olan *Resimli Uyanış*'taki imzasız bir yazıda, Sultan Abdülhamid'in kaplıcaıyı imar etme gerekçesi, devrin "feci fakat gülünç" vakaları içerisinde değerlendirilmiştir. Yazara göre bu restorasyona padişahın evhamı sebep olmuştur. Çünkü devrin ricalinden ve kurenadan pek çoğu kaplıca tedavisi amacıyla sık sık Avrupa'ya gitmekteydi. Bunların orada Jön Türklerle temas kurarak kendi deyimiyile "zehirlenmelerinden" korkan padişah, hastalık bahanesiyle yurt dışına çıkışları önlemek için Yalova kaplıcalarının elden geçirilmesine karar verir. İnşaat, Belçikalı bir mühendise havale edilir. Mühendis maiyetiyle Yalova'ya gider. Fakat daha işe başlayamadan eşkıya tarafından dağa kaldırılırlar. Haber, Mabeyn'e bildirilince padişah paniğe kapılır. Mühendisin öldürülmesinden korkar. Çünkü böyle bir olay Avrupa'yla yeni siyasi krizlerin çıkması demektir. Nihayet eşkıyaya külli miktarda fidye gönderilir ve mühendis ve adamları kurtulurlar. İnşaat tamamlandıktan sonra, eşkıya baskınının içyüzü ortaya çıkınca herkes gibi Sultan Hamid de parmağını ısırır. Meğerse mühendis eşkıya ile işbirliği yapmış ve fidyeyi de beraberce paylaşmışlardır. Böylece "dağdakilerle bağdakilerin ortak oldukları anlaşılmış" ama iş işten geçmiştir. Yazara göre, Sultan Hamid bu şartlar altında "Yalova'yı az çok tamir ve ıslah etmiştir"; saltanatını tehdit eden Jön Türk korkusu olmasaydı, vatanın diğer köşeleri gibi Yalova'nın da ba-

1314/12 Ağustos 1896.

⁵⁰ BOA, BEO, nr. 812/60834, lef 11; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 5385, 22 Safer 1314.

⁵¹ BOA, Y. A. HUS, nr. 365/25; BEO, nr. 821/61537; 821/61543.

kımsız ve perişan kalması kesindi.⁵²

İmzasız yazarın anlattığı “Facia şeklindeki komedi” muhtemelen Madam Branzeau’nun kaçırılmasıyla karıştırılmıştır. Ancak hadisenin düzme olduğu konusundaki söylentiler resmî belgelere yansımıştır. Nitekim kaçırma şekli ve akabindeki gelişmeler kuşku ayrıntılar barındırmaktadır. Örneğin rehinelerin tesliminden bir gece önce Sadeddin Paşa, “gayet müstaceldir” notuyla Sadaret’e gönderdiği telgrafta ilginç bir hadiseden bahsetmişti. Yazdığına göre, iki eşkıya Yalova’da yerleşim yeri yakınlarındaki bir bahçeye kadar gelerek bahçivandan on sekiz ekmek, dokuz çift çarık ve bir deste yazı kâğıdını hazırlayıp Ermenilerin millet çiftliği civarındaki köprüye götürmesini istemiş, üstelik adamı tokatlamışlardı. Eşkîya on iki günden beri Emin Ağa’nın ve Branzeau’nun ağıl ve çiftliklerine bu şekilde gelip ekmek alıp gitmekteydi. Rehinerin henüz kurtulmadığı ve tercümanların onlar bırakılıncaya kadar kimsenin dışarıya çıkmamasını ısrarla istedikleri bir sırada eşkıyanın böyle serbest biçimde kasabanın neredeyse içine kadar girebilmesi kumandanı şüphelendirmişti.⁵³ Sadeddin Paşa’nın ilerleyen günlerde kendisine yöneltilen eleştirilere verdiği cevaplarda öne sürdüğü “ecnebi müdahalesi” aslında konuyu aydınlatmaktadır. *Resimli Uyanış* yazarının, Abdülhamid’in korkularına, daha doğru ifadeyle çekincelerine dair tespiti doğru olmakla beraber bunun sebebini hatırlamak gerekir. Henüz bir yıl önce İzmid’de yıkılan bir mabet inşaatından dolayı Fransa’yla küçük bir kriz yaşanmıştı. Padişah, yıkım emrini veren Mutasarrıf Sırrı Paşa’yı, o sırada tekrar hortlayan kolera verilerini gizlediği için azletmek suretiyle Fransız Sefiri Cambon’un tepkisini yatıştırabilmişti. Ermeni meselesinden dolayı zaten diğer ülkeler gibi Fransa da gözünü Bâbiâli’nin politikalarından ayırmıyordu.

⁵² “Yalıva Abdülhamit Devrinde”, *Resimli Uyanış*, sayı 1725-40, 5 Eylül 1929, s. 652. Olayın bir başka versiyonu, İstanbul’un zenginlerinden Doktor Davaryan’ın tedavi için ailesiyle Yalova’ya gittikleri esnada karısının fidyeye için kaçırıldığı şeklindedir. Bir rivayete göre de, Madam Branzeau ile do-laşmakta olan bir İngiliz kadını Lefter ve Tanaş çetesi tarafından kaçırılmış ve 9.000 lira karşılığında kurtarılmıştır (Saib Giray, *Yalova Kaplıcaları Tarihiçesi ve Şifalı Sularila Tedavi*, Burhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1949, s. 24).

⁵³ BOA, BEO, nr. 799/59891, lef 8.

Böyle bir ortamda hükümetin, eşkıya işbirlikçilerinin üstüne gitmesi zordu. Nitekim Yalova Vakası sürecinde, Büyükelçi Cambon'un maiyet vapuruyla Yalova'ya gittiği 27 Haziran günü İzmid yöneticilerine gönderilen emirlerde, onun "hüsn-i muhafazasına pek ziyade dikkat ve itina edilmesi" bildirilmiştir.⁵⁴ Aynı şekilde, bir yıl sonra sefaret baştercümanı Rue'nin ailece Yalova kaplıcalarında kaldığı günlerde kendilerine azami kolaylığın ve rahatlığın sağlanması ve en ufak bir olumsuzluğa meydan verilmemesi hususu önemle vurgulanmıştır.⁵⁵

Arkasında hangi gerekçeler bulunursa bulunsun, Yalova kaplıcalarının bu dönemde ihya edildiği kesindir. Bilhassa 1897'den sonra kaplıca tedavisi nedeniyle yurt dışına çıkışların neredeyse kesildiği, Yalova'nın hayli devlet adamı ve bürokratı hatta elçilik personeliyle küçük memuru ağırladığı gazete haberlerinden ve resmî belgelerden anlaşılmaktadır. Kaplıcaların ıslahı, başka kamu yatırımlarını da çekmiştir. Bunlardan biri, devrin popüler iletişim aracı telgraftır. İzmit Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa bu konuyu 1891'de ele almış; Pazarköy'den başlayarak Yalova ve Karamürsel'den geçip İzmit'e bağlanacak şekilde bir telgraf hattı kurulması için Bâbîâli'ye müracaatta bulunmuştur. Yalova'yı sisteme dâhil etme isteği, kaplıcalarının ünlenmesinden dolayı şehrin gelişip ticari kapasitesinin genişlemiş olmasına dayanıyordu.⁵⁶ Sırrı Paşa olumlu cevap alamayınca, iki sene sonra bu defa güvenlik kaygısını öne çıkararak talebini yineledi. Zararlı ve yasa dışı eylem ve oluşumlara karşı yürütülen mücadelede etkin sonuçlar alınmasının seri haberleşmeyle mümkün olacağından, bunun da telgrafla yapılabileceğinden söz etti. Körfezin İzmid ayağından başlayarak Yalova'dan ileriye doğru sahil kesimlerine serpilmiş bulunan Hıristiyan köylerinin tam güvenliği için belirtilen dört merkez arasında telgraf hattı inşasının önemini vurguladıysa da⁵⁷ Bâbîâli'yi etkileyemedi. Ancak 1895'in başında, telgrafhanesi bulunmayan redif taburu merkezlerinden 101'inin birbirine bağlanmasını isteyen padişah emri, Karamürsel ile Yalova'ya telgraf hattını kazandıracak yolu

⁵⁴ BOA, İ. HUS, nr. 48/30; BEO, nr. 801/60009.

⁵⁵ BOA, BEO, nr. 955/71597, 24 Zilhicce 1324/27 Mayıs 1897.

⁵⁶ BOA, DH. MKT, nr. 1853/93.

⁵⁷ BOA, DH. ŞFR, nr. 162/69.

açtı. Karamürsel tabur merkeziydi. Yalova ise “ehemmiyet-i mevkiyyesi” nedeniyle telgrafla haberleşmeye layık görülmüştü.⁵⁸ Nihayet Posta ve Telgraf Nazırı Hüseyin Hasib Bey, Yalova-Pazarköy arası hattın inşaatının 16 Aralık 1895 günü saat sekizde tamamlandığını bildiren telgrafı aynı gün Mabeyn’e çekti.⁵⁹

Yalova bölgesinin güvenliğini tehdit eden başlıca iki sorun vardı. Biri imparatorluk sathına yayılmış bulunan Ermeni anarşizmi, diğeri ise bölgesel bir sorun olarak eşkıya baskınlarıydı. Türk ordusunu reform programı kapsamında Almanya’dan getirilen ve on yıldır İstanbul’da bulunan Goltz Paşa, buradan ayrıldığı 1895 yılına dair gözlemleri arasında, Yalova tarafına seyahat edecek olanlara yanlarında silah bulundurmalarını önermişti.⁶⁰ Eşkıya tehdidinin boyutunu göz önüne seren bu tespitin yer aldığı kitabın yayımlandığı 1896 yılında, resmî belgelerin ve basının Yalova Vakası diye andığı yukarıdaki olay meydana gelmişti. Rehine kadınlar fidye ile kurtarılıp eşkıya büyük ölçüde bastırılmış olsa da hadise, güvenlik zafiyetini aşikâr etmişti. Hazine-i Hassa Nazırı Mikail Portakalyan 21 Haziran tarihli tezkeresinde, hem hadisenin olumsuz etkilerini silmek hem de “emlak-i hümayûndan olan” hamamlara gelecek kimselere güvence vermek amacıyla Yalova ile hamamlar arasındaki yola karakollar yapılmasını, inşaat tamamlanıncaya kadar yolun belli noktalarına asker konuşlandırılmasını istedi. Yol üzerindeki iki mevkie derhal onar asker, hamamlara da on piyade ve dört süvari görevlendirildi.⁶¹ Hamamların yakınına yapılan piyade karakolunun inşası iki ay içerisinde, yol üzerindeki süvari karakolu da 1907’nin başında tamamlandı.

Kaplıcaya 1906 yılında birer tabip ve cerrah görevlendirilerek sağlıkçı sayısı artırıldı. Mekteb-i Tıbbiye genel cerrahi hocalarından Binbaşı Hasan Fuad Efendi tabip, operatör Yüzbaşı Sabri Efendi de cerrahlık vazifesine atandılar. Derhal göreve başlayan tabipler banyolarla su yollarını hijyen açısından ince-

⁵⁸ BOA, BEO, nr. 697/52258; ŞD, nr. 2666/18.

⁵⁹ BOA, Y. PRK. PT, nr. 10/38.

⁶⁰ A. Çağrı Başkurt, “Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Yalova Dağ Hamamları”, s. 82.

⁶¹ BOA, BEO, 798/59832; nr. 821/61557, lef 1-2.

leyerek hastaları tek tek muayene etmişlerdir.⁶² Kaplıca doktorları yalnızca müşterilerin değil, karakollarda ve diğer birimlerde görev yapan askerin ve civar köyler ahalisinin sağlık sorunlarına da koşmuşlardır.

Hamamlara ulaşmak için iskeleden sonraki kara yolculuğu landolarla yapılmaktaydı. 20. yüzyılın popüler ulaşım aracı otomobilin şehir dışında kullanımıyla ilgili yasağın kalktığı 1908 yılında Hazine-i Hassa Nazırı Sakızlı Ohannes Paşa,⁶³ kaplıca yolcularına bu zevki tattırmak istedi. Müşterilere kolaylık olması ve makul bir ücretle taşımacılık yapması amacıyla iki otomobil alınmasını, yolun da otomobil kullanımına uygun biçimde ıslah edilmesini dile getirdi. Ohannes Paşa yazısının ekine aracın resmini de koymuştu. Otomobil genel adıyla anılmakla beraber bu araba, aslında 12 kişi kapasiteli bir omnibüstü. Paşa, 2.000 lira tutarındaki araçların, güvenilir fabrikalardan birkaçıyla görüşülerek en uygun teklifi verenden alınmasını ve hamam mevsiminden önce hazır edilmesini istemişti.⁶⁴ İtfaiye gibi bazı kurumların ve şahısların alması neticesinde İstanbul'a ve ülkeye bolca otomobilin girdiği tarihlerde Ohannes Paşa'nın önerisi kabul edilmiştir. Kaplıca yolcularının o sene otomobile taşındığını gözlemciler anlatmaktadır. Ancak bunun, Ohannes Paşa'nın önerdiği ve resimde görülen arabanın aynısı olup olmadığını bilmiyoruz.

⁶² BOA, Y. MTV, nr. 287/107; "Yalova Kaplıcaları", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 9092, 8 Cemâziyelâhir 1324, s. 2. Doktorlara orada buldukları süre zarfında yatak ve yemek gibi zorunlu harcamaları için askerî ödenekleri oranında aylık ücret verilecek, bu para İzmit sancağı varidatından karşılanacaktı.

⁶³ 8 Aralık 1907 tarihli iradede geçen "*Hazine-i Hassa Nazırı Ohannes Efendi hazretlerinin hidemât-ı memdûhasına mebnî uhdesine rütbe-i sâmiyye-i vezaret tevcih ve ihsan buyurulmuş ...*" ifadesi onun paşalığa yükseldiği tarihi gösterir (BOA, İ. TAL, nr. 440/8). Dolayısıyla bu tarihten önceki "paşa" nitelemesi yanlıştır.

⁶⁴ BOA, Y. MTV, nr. 307/65.

Ohannes Paşa'nın alınmasını istediği otomobil
(BOA, Y. MTV, nr. 307/65)

Yalova nahiyesinin 1900 yılında kazaya dönüştürülmesi kararında kaplıcaların rolü de belirtilmelidir. İzmid Mutasarrıfı Musa Kazım Bey daha 1897'de Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı arzıda, Yalova'nın siyasi ve ekonomik değerine işaret ederek nahiyelikten kurtarılması gerektiği üzerinde durmuştu. Yalova, Marmara Denizi'nin seçkin bir noktasında idi; Ortaköy, Arnavutköy ve Çengeller gibi yoğun gayrimüslim nüfusu barındıran köylerle, ayrıca Bursa'nın Gemlik ve Pazarköy kazalarıyla sınırdışı. Bu kazalar ile köylerinin ticaret eşyasının deniz yoluyla yegâne çıkış yeriydi. "Emlâk-ı seniyyeden olan meşhur dağ hamamlarının" da iskelesiydi. Burası her sene hamamlara gelen yerli ve ecnebi ziyaretçilerle dolmaktaydı. Mevcut nüfusuyla, yıllık geliriyle, vergi ve aşar miktarıyla Karamürsel'i geride bırakmıştı. Musa Kazım Bey, eşsiz manzarası, gelişmeye yatkın konumu, ticari potansiyeli ve stratejik önemiyle öne çıkan Yalova'nın 480 kuruş maaşlı bir nahiyeye müdürünün idaresine ve beş-altı zabıta neferinin eline bırakılmayacağını, acilen kazaya çevrilmesi gerektiğini dile getirmişti.⁶⁵ Yalova bundan üç sene

⁶⁵ BOA, ŞD, nr. 1568/45, lef 1.

sonra, Sultan Hamid'in 12 Mayıs 1900 tarihli iradesiyle kaza statüsüne kavuşmuştur.⁶⁶ Derhal inşasına girilen hükümet konağı, gümrük dairesi, rıhtım ve diğer yapılarla Yalova'nın büyüme sürecine girmesinde kaplıcaların etkisi ortadadır.

Ticari Bir İşletme Olarak Yalova Kaplıcaları

Sultan Hamid tahta geçtiğinde kaplıcalar özel şahıslar tarafından işletilmekteydi. Son sahiplerinden Tophanelioğlu Artin Ağa'nın ölümünden sonra hamam binalarıyla beraber sahip olduğu kulübe, bağ, bahçe ve tarla gibi varlıklar oğlu Naşid'e intikal etmiş, onun ölümünden sonra da karısı Serpuhi Hatun ile çocuklarına geçmişti. Padişahın 19 Ocak tarihli iradesiyle hamam ve diğer varlıkları 5.450 lira karşılığında aileden satın alındı.⁶⁷ Hazine-i Hassa'ya bağlanan kaplıcalar mültezim ya da müstecir denilen kiracılar tarafından işletilmeye başlandı. Bir gazete haberinden 1889 yılındaki kiracısının Agop olduğu anlaşılmaktadır. Agop tedaviden sonuç almanın ve iyileşme sürecinin hızlanmasının kaliteli uykuyla ve beslenmeyle olan ilişkisini bildiğinden, yemeklerin lezzeti ve odaların temizliği konusunda azami özen göstermekteydi. Sabah ve akşam yemeği, yatak ve banyo dâhil toplam ücret kişi başı günlük yarım lira; yemeksiz oda ve banyo ise bir mecrediye (20 kuruş) idi. Civardaki yeşil dağlardan doğan soğuk suları ve nefis havasıyla tam bir sağlık merkezi durumundaki kaplıcalarda ziyaretçiler tam anlamıyla bir hava ve su değişimi yaşamakta idiler.⁶⁸

Hamamlar daha sonra Fransız Aleksandr-Monière Branzeau çiftine kiralandı. 1892'deki tamirat öncesinde keşif için Yalova'ya giden heyet orada Branzeau tarafından karşılandığına göre, aile bu tarihten önce müesseseyi kiralamıştı. Aile hamamların hijyenine ve disiplinine önem vermekte, bazı bakımları

⁶⁶ 13 M 1318, BOA, İ. DH, nr. 1374/6; BEO, nr. 1487/111496. Dâhiliye Nezareti Doyran eski kaymakamı Nuri Bey'i önermesine rağmen Sultan Abdülhamid, "Yalova kazası kaymakamlığına, müddet-i medide müdürlüğünde bulunmuş ve hüsn-i hizmeti görülmüş olan" Mehmed Şükrü Efendi'yi atamıştır (29 Safer 1317/27 Haziran 1900, BOA, İ. DH, nr. 1375/54; BEO, nr. 1523/114218).

⁶⁷ BOA, ML. EEM, nr. 96/103; HH. İ, nr. 68/42.

⁶⁸ "Yalova Dâhilinde Koru Kaplıcaları", *Tarik*, nr. 1985, 10 Safer 1307/6 Ekim 1889, s. 1.

kendi imkânlarıyla yerine getirmekteydi. Piyade karakolunun 1898 yılındaki tamirini emaneten yoluyla Branzeau ailesi gerçekleştirmişti.⁶⁹ Sultan Hamid'in Baştabibi Mavroyeni'nin ifadesiyle, "Yalova kaplıcaları maden sularının mucidi" Aleksandr Branzeau'ya, yine onun önerisiyle, söz konusu suların tanıtılması ve ünlenmesi için yaptığı çalışmalarından dolayı 2 Aralık 1894 tarihli iradeyle Osmanlı nişanı verildi.⁷⁰ Hamamların, çağın koşullarına uygun olarak gelişmesine katkısından dolayı nişanı 1896'da üçüncü dereceye, 1903'te de ikinci dereceye yükseltildi. Ayrıca 28 Ocak 1900 tarihinde Sultan Hamid tarafından gümüş liyakat madalyasıyla ödüllendirildi.⁷¹

Mösyö Branzeau 1904 yılında öldü. Hamam eşyaları tek varisi olan eşi Monière'e intikal etti. Hükümet Madam Branzeau'nun uzun senelere dayanan işletmecilik tecrübesinden yararlanmak istedi. Hamamların o sene Monière'nin nezareti altında işletilmesine karar verildi. Fakat hazineden gönderilecek bir özel görevli tesisleri teftiş ve tetkik edecekti. Yeniden eşya satın alınması vakit ve para kaybına yol açacağından buna girililmeyip, Aleksandr'ın eşyası tahmini bir bedelle satın alınıp demirbaş kaydedildi. Madam Monière, ölen kocasından kalan eşyanın muhamminler tarafından takdir edilen bedeli olan 102.855 kuruş altın (1 Osmanlı lirası: 108 kuruş 10 para) akçenin tamamını nakit olarak aldığına dair senedi 6 Haziran 1904 tarihinde imzaladı.⁷² Monière Branzeau'ya maaş da bağlanmıştı. Fakat hamamların bu şekilde hazine tarafından işletilmesinde yaşanan güçlük üzerine kiraya verilmesi kararlaştırıldı. 1905'in başında yapılan açık arttırmada Mösyö Butelli 1.320, Mösyö Banyo 1.310 ve Dr. Siotis 1.200 lira ile en yüksek rakamları teklif ettiler. Bunların içinden en düşük teklifi veren Siotis tercih edildi. Çünkü o, yönetim tecrübesi, müşteri memnuniyeti ve yenilikleri uyarlama konusunda kendini kanıtlamıştı ve dürüstlüğüyle göz doldürmüştü. Yapacağı inşaat, tamir ve süslemelerin masrafı kendine ait olmak, hamamların civarındaki "koru ve ormanlardan

⁶⁹ BOA, ML. EEM, nr. 218/4. Mutemed Hurşit, tamirin keşif defterine ve ihtiyaca uygun biçimde ve 3.350 kuruş maliyetle gerçekleştirdiğini bildirmiştir.

⁷⁰ BOA, İ. TAL, nr. 68/22.

⁷¹ BOA, HH. THR, nr. 457/66; İ. TAL, nr. 300/6; İ. TAL, nr. 199/11; HH. İ. nr. 105/30.

⁷² BOA, ML. EEM, nr. 472/49.

bilâ-ruhsat yaş bir dal bile kesmeye hak ve salahiyeti olmamak”, hamamlarda genel ahlak kurallarını gözeterek hiçbir şekilde şikâyet ve sızlanmaya meydan vermemek şartıyla beş yıllığına ve yıllık 1.200 lira bedelle Siotis ile ortağı John Salchi'ye kiralandı.⁷³ Madam Branzeau'nun ölümünden sonraki maaşı ve borçları hakkında düzenlenen belgeden, onun 9 Mayıs 1906 tarihinden önce öldüğü anlaşılmaktadır.⁷⁴ Aynı yılın Haziran'ında yayımlanan bir ilan, kaplıcanın tesisleri ve ücret politikası hakkında fikir vermektedir:

1 Numaralı Köşk: Çatı arasından başka üst katında mükemmel döşeli dört odalı bir salon ve bir banyo bölümü ile altı karyola takımına sahiptir. Alt katta hizmetçiler için ayrıca iki odası vardır. Yemeksiz günlük ücreti 2 liradır.

2 Numaralı Köşk: Alt katta hizmetçi için bir oda ve mutfağı, üst katta dört oda ve üç karyola takımı ile bir salonu, iki banyo havuzu vardır. Yemeksiz günlük ücreti 1,5 liradır.

3 Numaralı Köşk: İki odalı, her bir odasında birer karyola takımı bulunmaktadır; müteaddit havuzları vardır. Yemeksiz günlük kirası 1 liradır.

4 Numaralı Köşk: Mükemmel döşeli dört oda, bir salon ve üç karyola takımı; alt katta müteaddit banyo havuzları vardır. Yemek hariç günlüğü 1,5 liradır.

Altı üstlü birbirine bitişik dört haneden ibaret olan 5, 6, 7 ve 8 nolu köşklerin alt katlarında selamlık olarak kullanmaya elverişli birer oda bulunmaktadır. Üst katlarında sofa ve çatı arasının dışındaki yerler mükemmel döşeli ikişer odaya sahiptir. Mutfakları ve her birinin alt katında banyo havuzları vardır. Her birinin günlük kirası yemeksiz 80 kuruştur. Ayrıca, ihtiyaç halinde idarenin vereceği fazla yatak takımı için günlük 5 kuruş ek ücret alınır.

9 Numaralı Köşk: İki karyola takımı, mükemmel döşeli iki odası ve yakınında özel banyosu vardır. Yemek hariç günlük kirası 1,5 liradır.

Köşklerin kirasına banyo ücretleri de dâhildir. Yemeksiz kiralandığı takdirde yakacak, yiyecek, içecek ve sair ihtiyaçların

⁷³ BOA, Y. MTV, 272/122; ML. EEM, nr. 507/77.

⁷⁴ BOA, ML. EEM, nr. 554/5. Ölüm tarihi net olarak belirlenemezken, 1909 tarihli bir belgede, Avrupa'da öldüğü kaydedilmiştir (BOA, DH. EUM. THR, nr. 104/10).

tedariki müşterilere aittir. Bununla beraber, ihtiyaçların, yönetimce her gün Yalova'ya gönderilen eleman aracılığıyla sağlanması mümkündür. Köşklere kalanlar otelde 35 kuruş karşılığında günlük üç öğün yemek yiyebilmekteydi. Otel ile, aşağıda üzerinde durulacak olan Galeri'nin üst kat odalarının kirası kişi başı günlük 50 kuruştur. Galeri'nin zemin katındaki odalarında karyolaya mukabil kerevit ve mükemmel yatak takımıyla toplam kira bedeli kişi başı 35 kuruştur. Gerek otelde gerekse Galeri'de ve efendileriyle aynı odada yatan hizmetçilerden kişi başı günlük 27 kuruş alınmaktaydı.

Banyo ücretlerine gelince, birinci sınıf banyo 10 kuruş; ikinci sınıf banyo 6 kuruş, duşlu banyo 5 kuruştur. Hamam takımları günlük 2 kuruş, büyük havuzun her bir defa için dolumu 80 kuruştur. Kaplıcalarda iki uzman doktor mevcut olup, bunlar hem tedavileri uygulamakta hem de banyoların temizliğini, suların ısı derecesini ve diğer hususları denetlemekte idiler. Yemek "tabldot" yani umumi sofrada alınıyordu. Galeride oturanlar orada yemeyi arzu ederlerse her yemek için kişi başı ayrıca ücret ödemek zorunda idiler. Yemek vakitleri dışında alınacak kahve ve sair içecekler de ayrıca ücretlendirilmekteydi.⁷⁵

Kaplıcalar 1910 yılının başında bir kez daha el değiştirdi. Sultan Reşad'ın 19 Şubat 1910 tarihli iradesiyle tesisler kırk sekiz yıllığına Anadolu Demiryolu Şirketi memurlarından Tunuslu Mahmud Paşazâde Reşid İyaz ile Kostantin Papa'ya kiralandı.⁷⁶ Kiracının, 24 Şubat 1910 tarihli sözleşmenin üçüncü maddesine göre bir yıl içerisinde anonim şirket kurması gerekiyordu. Fakat ortaklar şirketi kuramadılar. İstanbul'u etkisi altına almış bulunan kolera salgınından dolayı sermayedarlarının sarsıldığını ileri sürüp bir yıl uzatma istediler. Hükümet, bunu meşru bir mazeret saymamakla beraber, onların eski binaların tamiri, yollar açılması, elektrik donanımı ve benzeri işler için yüklü har-

⁷⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 9056, 3 Cemâziyelevvel 1324; nr. 9062, 8 Cemâziyelevvel 1324/30 Haziran 1906, s. 4. Bu tarihlerde yayımlanmış ve yukarıdakilere çok yakın bilgiler veren bir kaynak için bkz. *Yalova Kaplıcaları. Establishment Termal de Coury-Les-Bains Yalova*, Matbaa-i Ahmed İhsan, İstanbul ty, s. 10-15.

⁷⁶ BOA, İ. ML, nr. 86/20, lef 9; BEO, nr. 3707/277988; *Tanin*, nr. 528, 11 Safer 1328; A. Çağrı Başkurt, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Yalova Dağ Hamamları", s. 98.

cama yaptıklarını göz önüne alarak ve bir defaya mahsus olmak üzere altı ay süre tanıdı.⁷⁷ Bu süre de dolunca Reşid İyaz, 21 Ağustos 1911 tarihinde bir dilekçe vererek, yine koleranın tahribatından yakındı; kaplıcalar için ettiği 600 bin frank masrafı öne sürerek bir yıllık uzatma istedi. Konuyu 12 Eylül 1911 tarihli oturumda görüşen Meclis-i Mahsus, mültezimlerin hamam ve otellerde yaptıkları yeniliklerle tesise modern ve mamur bir çehre kazandırdıklarını, diğer fedakârlıklarını ve kirayı vaktinde ve düzenli ödediklerini dikkate alarak, sürenin “bir defaya mahsus olmak olarak bir sene daha” uzatılmasını kabul etti. Sultan Reşad da bunu onayladı.⁷⁸ Nihayet, Yalova hamamlarını işletmek ve oralarda oteller, gazinolar, elektrikli tramvaylar ve saire tesis etmek üzere “Merkezi Dersaâdet’te olarak kırk sekiz sene müddet ve iki milyon yüz elli bin frank sermaye ile” *Koru ve Yalova Hamamları Osmanlı Anonim Şirketi*’nin içtüzüğü hazırlanarak 16 Temmuz 1912 tarihinde hükümete sunuldu. Üç günlük Ticaret ve Ziraat Nazırı bulunan Mustafa Reşid Paşa 25 Temmuz 1912 tarihinde 58 maddelik içtüzüğü tasdik etti.⁷⁹

Mukavelenin yedinci maddesinde yer alan “*Mültezimler yahut yerlerine kâim olacak şirket hamamlar ve tevâbii olan arazi ile sahil-i bahrde tefrik edilecek iki yüz dönüm arazi üzerinde Aix les Bains, Baden Baden, Contrexéville ve emsali Avrupa kaplıcalarında olduğu gibi gazinolar, köşk, tiyatro ve oteller ve deniz hamamlarıyla dükkân, bahçeler ve sayd u şikar mahalleri misillü tesisat ve inşaatta bulunmaya salâhiyetdârdır.*” cümlesinin ortasındaki “*Aix les Bains, Baden Baden, Contrexéville ve emsali Avrupa kaplıcalarında olduğu gibi*” ibaresi çıkarılarak yerine “hususî bir kulüp yapmağa” ifadesi kondu.⁸⁰ Yine 1910 tarihli sözleşmeye göre Şirket 1913 yılından itibaren devlete yıllık 5.000 lira ödemeyi kabul etmişti. Ancak Dünya Savaşı’nın yol açtığı sosyal ve mali buhran nedeniyle bunu ödeyemedi. 1914

⁷⁷ BOA, BEO, nr. 3890/291709.

⁷⁸ BOA, İ. MMS, nr. 143/23; BEO, nr. 3938/295328.

⁷⁹ A. DVN. MKL, nr. 53/21; Ticaret ve Ziraat Nezareti, *Memâlik-i Osmaniyye’de Osmanlı Anonim Şirketleri*, haz. Ramazan Balcı-İbrahim Sırma, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul 2012, s. 234; A. Çağrı Başkurt, “Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Yalova Dağ Hamamları”, s. 98.

⁸⁰ BOA, MV, nr. 136/47; BEO, nr. 3699/277410. Mukaveledeki düzeltme için bkz. BOA, İ. ML, nr. 86/20, lef 2.

Ekim’inde, yıllara göre değişen bir ödeme planı sundu. Hükümet bunu da kabul etti. Sözleşmenin ikinci maddesi değiştirildi. Buna göre kira bedeli 1913 yılı için 2.000 lira, 1914-1917 yılları için 3.000’er lira, 1918-1920 yılları için 4.000’er lira ve 1921 yılından sözleşmenin biteceği yıla kadar yıllık 6.000’er lira olarak belirlendi.⁸¹

İyaz-Papa ortaklığının inşa ettirdiği Yeni Otel ile müstemilattan olan kulüp ve gazinonun açılış töreninin 16 Temmuz 1911 günü yapılması kararlaştırıldı. Ülkede bu gibi yatırımların çoğalmasını arzu eden bazı ricale, ileri gelenlere ve basın camiasına davetiyeler gönderildi. *Sabah*’ın yazdığına göre, havadar bir tepe üzerindeki “hotel” ve eklentileri, mimari ve işlevsellik açısından Avrupa’daki modellere benzetilmişti. Otele yakın bir mevkide inşa edilen “serkil-gazino” (cercle casino) ile geniş lokanta Batı’dakilerin aynıydı. Davetliler özel vapurla Yalova’ya, oradan da Şirket’in otomobilleriyle kaplıca bölgesine ulaştırıldılar. Eski binalar da esaslı biçimde tamir edilip boyanmış ve yeni inşa edilen yapılarla uyumlu hale getirilmişti. Bütün mekânlar ve yollar elektrikle aydınlatılmaktaydı. Gazinoda Viyana’dan getirilmiş bir heyet müzik icra etmekteydi. Yalova kaplıcaları Fransa ve Almanya’nın üçüncü sınıf müesseseleri seviyesine ulaşmıştı. Talep arttıkça ikinci ve birinci sınıf kaplıcalar seviyesine yükseleceği umulmaktaydı. O tarih itibarıyla kaplıcaların, bazıları ecnebi olmak üzere erkek ve kadın 120 civarında konaklayamı vardı.⁸²

Ortaklar şirketi kurduktan sonra Budapeşte’den getirdikleri Mösyö Ludvig von Hoffman’ı genel müdür olarak atamışlar ve tesislerin tanıtımı için yeni stratejiler geliştirmişlerdi. 1912 ve 1913 yıllarının gazeteleri, kaplıcaların imkânlarına ve hizmetlerine dair ilanlarla doludur. Örneğin 1912 sezonuna ait bir ilanda, Yalova kaplıcalarının yeni müdürünün her türlü konforu sağlayacak biçimde önlemler aldığı, ahalinin büyük memnuniyet duyacağı; çünkü sezon boyunca sürecek konser, sinematograf, ateşli gösteri, çiçek hücumu, koşu ve sâire gibi eğlence prog-

⁸¹ BOA, MV, nr. 237/75; İ. MMS, nr. 191/33; BEO, nr. 4319/323896.

⁸² *Sabah*, nr. 7838, 19 Receb 1329; “Resm-i Küşâd, *Sabah*, nr. 7840, 21 Receb 1329/18 Temmuz 1911, s. 3. Davetliler akşam kendilerine verilen ziyafete katılıp o gece yeni otelde kaldıktan sonra Pazartesi sabahı yine özel vapurla Galata rıhtımına dönmüşlerdir.

ramları tertip edildiği, iskele ile mesire arasında ulaşımın lüks otomobillerle ve atlı arabalarla sağlandığı, konaklama ve banyo fiyatlarının ehven tutulduğu duyurulmuştur.⁸³

Havaların mevsim normallerinin üzerinde seyrettiği Haziran ortalarında kaplıcaların “yeni müdüriyeti” söylem değişikliğine giderek, serinlemek isteyenlerin çözümü Yalova’da bulduklarını ileri sürmüştür. Çünkü orada kesintisiz esen rüzgârlar ve orman, güneş ışınlarının şiddetini kırmakta, havayı sürekli dengede tutmaktaydı. Buna her gün düzenlenen sayısız eğlenceler eklendiğinde, Yalova’nın eşsizliği kendiliğinden ortaya çıkmaktaydı.⁸⁴ Genel müdürlüğün Hoffman’a tevdi edilmesiyle birlikte müessese büyük değişime uğramıştı. Örneğin beslenme konusıyla ilgili bütün ayrıntılar Doktor Siotis’in kontrolü altındaydı. İskelede bulundurulmuş iki otomobil ve bir otobüs vasıtasıyla 15 dakikada hamamlara ulaşabilmekte idi. Müşterileri mükemmel bir orkestra beklemekteydi. Gazinonun muhteşem salonlarında her akşam kibar aileler toplanarak hoşça vakit geçirmekte idiler.⁸⁵ Yine 1912 yazına ait başka ilanlarda, Yalova kaplıcalarının Avrupa’nın birinci sınıf kaplıcalarına eşitlendiği, çim tenisi dâhil oralarda geçerli eğlencelerin hepsinin bulunduğu, aydınlatmanın genellikle elektrikle yapıldığı, otellerin sağlık kurallarına uygun biçimde tefriş edildiği belirtilmişti.⁸⁶ Yönetim müesseseyi hak ettiği yere taşımak için sürekli yenilik üretmekteydi. Bu anlayış kaplıcaları yalnızca şifa dağıtan bir yer olmaktan çıkarmış, umuma açık bir mesire yerine dönüştürmüştü. 10 Ağustos’ta yayımlanan bir haberde, o akşam gazinonun geniş salonunda mükellef bir balo verileceği ve ahalinin keyifli bir gece geçireceği yazılmıştı.⁸⁷

Kaplıca sezonu 1 Mayıs’ta başlayıp Eylül sonuna kadar de-

⁸³ *Sabah*, nr. 8141, 2 Cemâziyelâhir 1330, s. 2; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 11183, 4 Cemâziyelâhir 1330/21 Mayıs 1912, s. 3; *Sabah*, nr. 8142, 3 Cemâziyelâhir 1330.

⁸⁴ *Sabah*, nr. 8172, 4 Receb 1330, s. 3.

⁸⁵ *Sabah*, nr. 8205, 7 Şaban 1330/22 Temmuz 1912, s. 3.

⁸⁶ *Tanin*, nr. 1402, 11 Şaban 1330; *İktihâm*, nr. 154, 14 Şaban 1330/29 Temmuz 1912, s. 5; *Sabah*, nr. 8234, 8 Ramazan 1330. Banyolardaki otellerde birinci mevki yemek dâhil günlük 60-75 kuruş, ikinci mevki yemek dahil 40-55 kuruştur. Kulüp otel ise yemek dâhil 85-100 kuruştur.

⁸⁷ *Sabah*, nr. 8223, 27 Şaban 1330/10 Ağustos 1912.

vam etmekteydi. Müdürlük ölü dönemde ve ilkbaharda gerekli bakım ve onarımları gerçekleştirmekte, sosyal etkinlik programlarını planlamaktaydı. *Servet-i Fünûn*'un 1913 yazında tablo şeklinde yayımladığı aşağıdaki ilan, çoğu alafranga etkinliklerin detayı ve niteliği hakkında fikir vermektedir.⁸⁸

YALOVA KAPLICALARI

Bu Hafta Zarfında İcra Kılınacak Eğlencelerin Programı Gazinoda Viyana orkestrası tarafından her gün üç defa icra-yı ahenk edilecektir.

1 Haziran Cumartesi: Gazinonun resm-i küşâdı, mehtap şenlikleri, sinematoğraf

2 Haziran Pazar: Balo konser, mehtap eğlenceleri, sinematoğraf

3 Haziran Pazartesi: Çiçek muharebesi, fener alayı

6 Haziran Perşembe: İzmit gölünde otomobille büyük tenezüh

7 Haziran Cuma: Konser, mehtap eğlenceleri, sinematograf

8 Haziran Cumartesi: Balo, sinematograf, dağlarda mehtap eğlenceleri

9 Haziran Pazar: Çuval koşuları, tombala, fener alayı, şehriyân Temmuz zarfında büyük tenis ve mesaha yarışları altın ve gümüş madalyalardan fevkalade iki adet mükâfat

Müsabakalara iştirak etmek için vuku bulacak taahhüdâtı kapalı zarf derununda Efrençî Temmuz'un sekizinci gününe kadar Galata'da Mehmed Ali Paşa Hanı'ndaki kaplıcalar müdüriyetine gönderilmelidir.

⁸⁸ "Yalova Kaplıcalarının Küşâdı", *Servet-i Fünûn*, nr. 1149, 8 Receb 1331, s. 120.

Müسابakalara iştirak etmek için tediye edilecek duhuliye ücreti yirmi kuruştur. Duhûliye ücreti, müسابakalara iştirak edilmek üzere gönderilecek mektuplarla birlikte irsal kılınmalıdır.

Avrupa kaplıcalarına gitmek yüklü masraf ve uzun bir yolculuk gerektirdiği için çoğu kimseler yaz mevsimini öyle ferahfeza yerlerde geçirme zevkından mahrum kalırlardı. Yakın yerlere gidebilenler de eğlence imkânlarının yokluğundan şikâyet ederlerdi. 1913 tarihli bir başka ilanda, bunu dikkate alan kaplıca müdürünün, büyük emeklerle tesisleri elden geçirip Avrupa kaplıcalarına benzettiği, artık maddi ve manevi zahmetlere katlanıp yurt dışına gitmeye gerek kalmadığı, zira İstanbul'un yanı başındaki Yalova'nın, dünyanın en güzel kaplıcaları gibi eğlenme ve dinlenme imkânı sunduğu dile getirilmiştir.⁸⁹ O yıl, Temmuz'un ikinci yarısından Ağustos'un başına kadar, gazetelerin şehir haberlerinden başlıcalarından biri kavurucu sıcaklardı. Sokakta, kahvede, lokantada birbirini gören ahablar sohbet bunalıcı sıcaklardan yakınarak başlamakta idiler. Yolunu bulabilen, işyerinden izin koparabilen kendini çevredeki sayfiyelere atıyor ama yine de aradığı serinliği bulamıyordu. İlkbahar serinliğinin hüküm sürdüğü Yalova'ya gidenler ise dinlenmenin ve eğlenmenin zirvesini yaşamakta idiler.⁹⁰ Yalova kaplıcaları yazın adeta "İstanbul'un kibâr âleminin mülakatgâhı"na dönüşmekteydi. 1913 Temmuz'unun sonu ve Ağustos'unun başı itibarıyla Osmanlı saray çevresinden, bürokrasiden, basın dünyasından ve sermaye çevrelerinden onlarca aile Yalova kaplıcalarındaydı. Aynı zamanda Ramazan'a denk gelen bu dönemde maiyetleriyle beraber Şehzade Burhaneddin, Şehzade Abdürrahim ve Damad Ahmed Paşa; Maliye Nazırı Rifat Bey, Şehremini Cemil Paşa, *Servet-i Fünûn*'un sahibi ve aynı zamanda Beyoğlu Belediye Müdürü Ahmed İhsan Bey, Müşavir Reşad Fuad Bey, Tahrir-i Emlâk Nazırı Mahmud Esad Bey, Meclis-i Ayan azasından ve eski Orman Nazırı Mavrokordato

⁸⁹ *Sabah*, nr. 8535, 15 Receb 1331, s. 3; *Servet-i Fünûn*, nr. 1151, 22 Receb 1331, s. 166.

⁹⁰ *Tanin*, 1664, 12 Şaban 1331, s. 5; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11596, 13 Şaban 1331, s. 3; *Servet-i Fünûn*, nr. 1154, 13 Şaban 1331, s. 236; nr. 1155, 20 Şaban 1331/24 Temmuz 1913, s. 262; nr. 1158, 1 Ramazan 1331/14 Ağustos 1913, s. 331.

Efendi, Varidat Müdür-i Umumîsi Kerim Bey, İzmit Mutasarrıfı Mazhar Bey, Ekrem Bey, Gümrük Müdürü Ragıp Bey, İran Genel Konsolosu Ali Han ve daha pek çok bürokrat oradaydı. İtalya Sefiri Marki Garoni elçilik personeliyle birlikte Yalova'yı ziyaret etmişti. Erzurum Mebusu Varteks Efendi ve ailesi, İzmir Mebusu Nesim Masliyah ve ailesi; Tedeschi, Aseto, Fresko aileleri ve daha pek çok tanınmış aile yazı orada geçirmekteydi. Gazetenin belirttiğine göre bir hafta sonra Yalova'da yeni bir otel hizmete girecekti ve ziyaretçiler daha kullanışlı, geniş, havadar ve her türlü donanıma sahip yeni odalarda hizmet alacaklardı.⁹¹

Zinde Fikir Zinde Vücutta, Âbıhayat Varsa O da Kaplıcalarda Bulunur

Yukarıdan beri değinildiği üzere, Meşrutiyet'in ilanından sonra Yalova kaplıcaları yeni çehresiyle ve işlevleriyle yeni bir kimliğe bürünmüştü. Tesisler tedavi hizmetlerinin dışında, dinlenme mekânı arayan hayli bürokratı ve zengini ağırlamaktaydı. Sultan Mehmed Reşad da 9 Temmuz 1910 tarihinde Yalova hammamlarında bir süre dinlenmişti. Sahili dolduran ahali Ertuğrul yatını alkışlarla ve "Padişahım çok yaşa" sloganıyla karşılamış, hünkâr da onları sevgiyle selamlamıştı. Padişah, şehrin suyollarının Rüstem Paşa evkafından olup senelerden beri metruk bırakıldığını öğrenince derhal ceyb-i hümayûndan tamir edilmesi için emir vermişti. Bu kısa geziye Sadrazam Hakkı Paşa, Bahriye Nazırı Salih Hulusi Paşa, Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Meclis-i Ayan Reisi Said Paşa da iştirak etmişlerdi.⁹²

Birkaç örneğini değerlendirdiğimiz ve kaplıcaların eğlence işlevini öne çıkaran reklamların yayımlandığı tarihler, Osmanlı Devleti'nin İtalya ile giriştiği harpte ağır bir yara aldığı, Balkan Savaşlarının tam bir bozgunla ve faciayla sonuçlandığı, Cihan Harbi'nin çıkmasının kıvılcım beklediği günlerdir. Böyle bir ortamda bazı ricalin, zenginlerin ve toplumun öne çıkan simalarının haftalarca kaplıcalarda sefa sürmesinin, muhafazakâr ve kederli bir halk üzerinde olumsuz tesir bırakması doğaldır. Fakat

⁹¹ *Servet-i Fünûn*, nr. 1157, 4 Ramazan 1331, s. 310.

⁹² *Tanin*, nr. 667; *Sabah*, nr. 7473, 3 Receb 1327.

inceleyebildiğimiz basın organlarında keyif erbabı değil, bu ortamı hazırlayan işletmeciler tenkide uğramıştır. Yalova kaplıcalarının yeni kimliği yıllarca sürecektir tartışmaları beraberinde getirmişti. Ercümen Ekrem (Talu), Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilip yerine Sultan Reşad'ın geçirilmesini müteakip aylarda Karga müstearıyla kaleme aldığı bir yazısında, İttihatçı yönetimin aksayan yönlerini eleştirmiş, yabancı yatırımcıların Abdülhamid devrindeki müşkülattan kurtulduklarını kendileri dahi itiraf ettiklerini dile getirmişti.⁹³ “Eski devirle yeni devir arasında iş görmek ve bitirmek için” büyük bir fark bulunduğunu, bunun somut bir örneğinin Yalova kaplıcaları ihalesi olduğunu belirten yazar, Maliye Nezareti'nce teklifi uygun görülen David Rousseau adlı sermayedara çatmıştı: “*Bu zat Yalova hamamlarında oyun salonları da açıyor. Ey, artık İstanbul'da her şey tamam olduğu gibi Monako'nun Monte Carlo'suna, Paris'in An-nience'ine ihtiyaç hissetmeye lüzum kalmayacak! İla maşallah! İki ceplerimiz para dolu değil mi? Gidelim birazını da Yalova kumarhanesine bırakalım, sermayedarları zengin edelim! Karagöz'ün meşhur Yalova safasına mukâbil Yalova kumarhanesi fena bir nazîre vücuda getirmez! Hem niçin müteaccib oluyoruz? Paris'e yarım saatlik mesafede vücuda getirilen Ancienne kaplıcaları oradaki kumarhane sayesinde pek pek çok para kazanmadı mı? Ancienne müessesesi Fransa reis-i vükelâ-yı sâbıkı (eski başbakanı) Mösyö Clemenceau'nun idi. Mösyö Clemenceau Ancienne yüzünden pek çok paralar kazandı, diyorlar. Varsın, biraz da bizim Yalova müessisleri para kazansın! Yalnız fark şu ki Paris'in zevk u sefa ve sefâhat ictima-gâhlarını ecnebi züvvâr doldurur; hâlbuki bizim Yalova'da kumarhane kurulursa bizim İstanbul halkı cebini boşaltır.*”⁹⁴

⁹³ Bir büyük demiryolu şirketinin yönetim kurulu başkanı, şirketin faaliyetlerini değerlendirdiği bir toplantıda, muameleatın Abdülhamid devrine göre çok kolaylaştığını belirtmiş, eski devirde bir şartnameyi Fransızcadan Türkçeye çevirmenin güçlüğünden örnek getirmiştir. Karga bunu hayretle şöyle nakletmektedir: “*İster inanınız, iter inanmayınız, biz şirket meclis reisinden menkûlen söylüyoruz. Bahseylediğimiz şirketin şartnamesi devr-i sâbıkta Bâbiâli'de kaç tercüme olunmuş biliyor musunuz? Mümkün değil keşfeleyemezsiniz... Tamam iki bin Osmanlı lirasına... Yani beher sahifesi 75 ve beher satırı üç liraya!.. Biz ise o vakitler satırını on paraya roman tercüme edip para kazanmaya çalışıyorduk!*”

⁹⁴ Karga, “İstanbul Postası”, *Servet-i Fünûn*, nr. 961, 20 Şevval 1327/4 Kasım

Yazılarında sıklıkla takma adlar ve rumuzlar kullanan Mahmud Sadık, Ç. Z. (Çatlak Zurna) imzasıyla kaleme aldığı 1911 tarihli yazılarından birinde, kaplıca tedavisi için Marsilya'ya gitme hazırlığındaki bir devlet adamıyla ilgili eleştirilere katılarak kaplıcalar konusunu da değerlendirmiştir. Devlet ricalinin de insan olduğunu ve onların da dinlenmeye ve tedaviye ihtiyaç duyduklarını belirterek başladığı yazısında, kaplıcaların sağaltıcı, dinlendirici ve keyif verici yönünden bahsetmiş, zinde fikirlerin zinde bedenlerde bulunabileceğini ifade ederek bunların uluslararası ticari değerine ve millî ekonomiye olan katkısına getirmiştir. Avrupalı yöneticilerin kaplıcaları servet olarak gördüklerinden söz etmiştir. Örneğin, Fransız bir parlamenter, ülkesindeki kaplıcalardan Almanya'daki kadar istifade edilemediğinden yakınlıkla bunu meclis gündemine getirmiş; konunun bilimsel yönünü de ihmal etmeyerek, Paris Tıp Fakültesinde maden suları ve kaplıcalar hakkında bir ders açılması hakkında öneri sunmuştur. Çünkü Almanya'da bu dersi alanlar kaplıcalarda profesyonel hizmet vermekte idiler. Mahmud Sadık, Türkiye'de sıcak su kaynaklarının az olmadığını, "Bursa ve Yalova kaplıcalarının koltuğumuzun altında gibi" durduğunu belirterek, dışarıya gitmek isteyen ricale dokundurmadan da geri durmamıştır: *"Belki Avrupa kaplıcalarını ziyaret etmek isteyen ricamızın maksadı da Avrupa ukalâsı ve erbâb-ı fenni tarafından kaplıcalara verilmekte olan ehemmiyeti nazar-ı dikkate alarak bu bâbda tedkikat icrası ve bizim kaplıcalarımızdan da istifade cihetlerinin teminidir."*⁹⁵

Kaplıcadaki kumar ve diğer kötülüklerle ilgili şikâyetler sürerken, John Salchi hükümete verdiği 18 Eylül ve 11 Ekim 1911 tarihli dilekçelerde usul hatası işlendiğini dile getirdi. İddiasına göre, iki sene önce Yalova kaplıcalarının müzayedesi sırasında kumarın kesinlikle yasak olduğu belirtilmiş ve bunu kabullenip kiralamaya talip olmuştu. İhaleyi kazanan İyaz ve Papa sözleşme gereği kurmak zorunda oldukları şirketi kuramadıkları gibi, yasalara ve hükümlere aykırı olarak kaplıcaları büyük bir kumarhaneye çevirmişlerdi. Onlar bakara, piti, rulet gibi oyun-

1909, s. 386.

⁹⁵ Ç. Z., "Şundan Bundan", *Sabah*, nr. 7845, 26 Receb 1329/23 Temmuz 1911, s. 3.

larla masum Osmanlı ahalisini soyarken, hükümet bu duruma göz yummaktaydı. Kumara izin verilmesi halinde kendisinin daha yüksek bir ücretle kiraya talip olduğunu dile getiren Salchi, mevcut kiracıların hem yasal sürelerini doldurmuş olmalarına hem de kumar oynatmalarına istinaden hükümeti sahip olduğu fesih hakkını kullanmaya davet ediyordu.⁹⁶

عہدہ لرینہ رتبہ سامیہ مشیری توجیہ بیوریلان سرطیب حضرت شہریاری دولانو
سعید پاشا حضرت تری

Son Exe. SAÏD PACHA,

le médecin en chef de S. M. I. le Sultan.

Servet-i Fünûn, nr. 849, 19 Temmuz 1323

Sultan Hamid'in ve Sultan Reşad'ın baştabipliğini yapmış olan Said Paşa daha ağır ithamlarda bulunmuştu. Paşa'ya göre, Yalova kaplıcaları bir ticarethane, gazino veya lokanta değil, nice maddi ve manevi fedakârlıkla vücuda getirilmiş önemli bir sağlık kuruluşuydu. Böyle hayırlı bir kurumun bugünkü kiracıların elinde "adeta bir ticarethane haline getirilmesi ve yollu yolsuz birçok vasıtalara tevessül edilerek para kazanılmak iste-

⁹⁶ BOA, DH. İD, nr. 68/15, lef 2, 6.

nilmesi” varlık sebebiyle çelişmekteydi. Hamamlar sadece temizliğe ve tedaviye özgü mekânlar olması gerekirken, burası adeta bir oyun yeri haline almıştı. Herkesin gönül rahatlığıyla gidebilmesi için idaresinin ahlaklı, namuslu, sadık, insafli ve Osmanlı kişilere verilmesi şarttı. Mevcut kiracılardan biri Yunanlı diğeri ise dolaylı ve gizli bir İngiliz ortağıydı. Kaplıcalar İstanbul’a yakın olması bakımından Müslüman kadınların tedavisi için pek elverişliydi. Ne çare ki müessesenin bir ecnebi elinde bulunması ve hamamlarda ahlak ve iffet dışı davranışlar sergilenmesi halkı kaplıcadan soğutmaktaydı. Kısacası Müslüman ahalî, halife padişahın eserlerinden biri olan bu önemli müesseseden hakkıyla istifade edemiyordu.⁹⁷

Paris’ten Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen tarihsiz ve imzasız Fransızca bir ihbar mektubunda ise, Yalova kaplıcalarının uluslararası bir kumar çetesinin yuvasına döndüğü ileri sürülmüştür. “Koru Yalova hamamlarını idare eden adamlar gayet namussuz adamlardır. Bunlar devlet zararına kendi keselerini doldurmaktan başka bir şey düşünmüyorlar” şeklinde başlayan mektubun iddiasına göre, dehşetli bir kumarbaz olan Sırp asıllı Salomon Haymoviç buraya genel müfettiş olarak atanmıştı; Fransa’nın ve Almanya’nın bütün kulüplerinden kovulmuş olup Kafkasya zabıtasının arama listesinde yer alan Jan Piteau da Yalova kaplıcalarında dolaşmaktaydı. Haymoviç’in Maurice ve Henri adlı iki oğlu da babalarının yolundaydı. Haymoviç ile Piteau Koru-Yalova hamamları için bir afetti ve bu gidişle tesislerin geleceğini karartacaklardı. Kumar başladığından beri Yalova’da namuslu bir memur kalmamıştı. Mektup sahibi kimliğini gizlemekle beraber, kendisine inanılması konusunda ısrarlıydı ve iddialarının uluslararası istihbarat ve emniyet örgütlerinden sorulabileceğini belirtmişti.⁹⁸ Bâbîâli’nin böyle bir sorgulamaya gidip gitmediğini bilmiyoruz ama Romanya emniyetinden ulaşan 1914 yılında tarihli bir yazı Haymoviç’in sahtekârlığını teyit etmekteydi. Yazıya göre, Haymoviç kendisini Yalova’da faaliyet gösteren Osmanlı Anonim Şirketi’nin genel müdürü olarak tanıtmış ve şirketinin otel, gazino, amerikanbarı ve sâir varlıklarını 1 Mayıs tarihinden itibaren kiraya vermek

⁹⁷ BOA, Y. PRK. SGE, nr. 11/73.

⁹⁸ BOA, DH. İD, nr. 68/15, lef 11/1-2.

istediğini, bunun için gazeteler yoluyla ilana gittiğini söylemişti. Romen emniyeti, kendi halkını uyarmak amacıyla, Bâbîâli'den, Haymoviç'in güvenilirliğini ve anlattıklarının doğruluk derecesini sormaktaydı.⁹⁹

Yine kaplıcalarda karşılaştığı manzaradan dehşete düşen Göztepeli Abdullah adında biri, evine döner dönmez kaleme ve kâğıda sarılmış, 16 Temmuz 1913 tarihli mektubunda dile getirdiği vahim iddialarla Dâhiliye Nezareti'nin dikkatini çekmeye çalışmıştı: Yalova kaplıcaları sahibi ve müdürü Reşid Bey ile arkadaşları orada "hususî gazino" adı verilen binaya oyunlar koyarak tedavi için gelenleri kumara çekmekteydi. Müzisyen adı altında getirttiği kadınlar vasıtasıyla da fuhşa teşvik etmekteydi. Civardaki köylüler ve kaplıcalara devam eden namuslu aileler bu durumdan ciddi biçimde rahatsız olmuşlardı. Fransız hükümeti bile resmî kumarhaneleri kapatmışken, Osmanlı Devleti'nde üstelik aleni biçimde kumar oynatılması, halk nazarında hükümetin buna müsaade ettiği zannını doğuracaktı. Cebinde birkaç parası olan her şahıs, ülkenin mali buhranla sarsıldığı böyle bir dönemde para kazanmak hırsıyla kumarbazlığa sülûk edecek; bu durum ailelerin dağılmasına yol açacaktı.¹⁰⁰

Şikâyetlerin arkası kesilmeyince hükümet İzmir Mutasarrıflığına gönderdiği emirle iddiaların araştırılmasını istedi. Mutasarrıf Mazhar Müfid Bey, Yalova Kaymakamı Said Bey eliyle inceleme yaptırdı. Said Bey'in aktardığı bilgiye göre Şirket, sözleşmesinin yedinci maddesine uygun olarak kaplıcada özel bir kulüp açmıştı. Hamamlara gelen zenginler burada edepli biçimde eğlenmekte fakat kumar oynanmamaktaydı. Fuhuş veya edebe ve ahlaka aykırı başka bir davranış da yoktu. Daha sonra Mazhar Bey bizzat hamamları dolaştığında, şehzadeler, saray damatları, nazırlar, ayanlar ve payitahtın en maruf simalarıyla karşılaşmış, bunların kaplıcaya sürekli gelip gittiklerini öğrenmiştir. Mazhar Bey'e göre, böyle saygın, zengin ve iffetli kimselelerin devam ettiği bir yerde, "erbâb-ı namusun kaplıcalara gitmekten çekindikleri" ihbarı doğru olamazdı. Yalnız kulüp denilen mekânda bazı zenginlerin ve sosyetenin bakara ve rulet oynadıklarını görmüştü. Mazhar Bey bunun üzerine gidince, ki-

⁹⁹ BOA, DH. EUM. EMN, nr. 113/69.

¹⁰⁰ BOA, DH. İD, nr. 68/15, lef 14.

racı, Avrupa'daki hamamları örnek aldıklarını ve sözleşme şartlarına uygun olduğunu, zaten kulüp kısmına herkesin giremeyeceğini en tanınmış ve seçkin kimselerin oyun oynadıklarını söylemiştir. Mazhar Bey sözleşmenin ilgili hükmünü bilemediğinden bu konuda yorum yapamayacağını ifade etmiştir. Müşterileri sefahate kışkırtan kadınlar konusuna gelince, Mazhar Bey, kiracının geceleri hamam müşterilerini eğlendirmek için İstanbul'dan ve Avrupa'dan üç dört sanatkâr getirterek şarkı söylediğini, bunların böyle seçkin müşterilerle düşüp kalkmalarının imkânsız olduğunu belirterek, iddiaların üzerinde durmaya değer olmadığını yazmıştır.¹⁰¹ Dâhiliye Nezareti, oyun konusunun sözleşmedeki yerini Maliye Nezareti'ne sormuş, Maliye Nazırı Rıfat Bey de, Mazhar Bey'in tahriratına istinaden ihbarların hakikati yansıtmadığını belirterek mütalaa yapmaya bile gerek duymamıştır.¹⁰²

Yalova Kaplıcalarında Entelektüel Cevalanları

İncelediğimiz dönemde Yalova kaplıcaları zaman zaman gazetecileri ve aydınları da ağırlamıştır. Bunların bazıları izlenimlerini kaleme almışlardır. Bu bölümde söz konusu gezi yazılarından birkaçı değerlendirilecektir. Kaplıcaları 1902'de gezen *Sabah* yazarının anlatısı, bunlar ile Bursa'dakileri çevresel ve diğer faktörler açısından karşılaştırması yönüyle ilginçtir. Yazara göre, Bursa büyük ve tarihî bir şehir olması hasebiyle, buranın kaplıcasına gelenler etrafı gezmekten kendilerini alamadıkları için yorgun düşmekte idiler. Yalova böyle bir özelliğe sahip bulunmadığı için tam anlamıyla bir dinlenme ve tedavi yeri idi. Buradaki hayat sohbet, orman içinde ufak gezintilere, misafirlerin kendi aralarında oynadıkları oyunlara münhasırdı. Civardaki tenezzüh yerleri, tabiatın hoş manzarası Bursa'dan aşağı kalmazdı. Yalova kaplıcaları teknik donanım ve istirahat imkânları açısından Avrupa kaplıcalarının seviyesine çıkmıştı. Fakat, Bursa kaplıcaları tam donanımlı bir termal tesis (etablisement thermal) olamamıştı; maden sularını teknolojinin gerektirdiği muhtelif biçimlerde kullanmak için gerekli tesisattan yoksundu. Yalova kaplıcaları suların hastalığın türüne göre

¹⁰¹ BOA, DH. İD, nr. 68/15, lef 16.

¹⁰² BOA, DH. İD, nr. 68/15, lef 18.

farklı biçimlerde kullanılabilirliği açısından Fransa, Almanya, Avusturya kaplıcalarından hiçbirinin gerisinde değildi. Daha önce Vichy, Evian, Contrexéville, Le Mont-Dore, Wittell, Karlsbad gibi termal merkezlerini gören şimdi Yalova'da bulunan bir kişi, sadece Eski Hamam'ın bile bunlardan üstün olduğunu -pa-dişaha dua ederek- savunuyordu. Hamamlarda özellikle tabip ve delk (masaj) uzmanları bulundurulmaktaydı. Yazara göre, sıralanan bu özellikleri ve donanımından ötürü Yalova hamamları bugün Osmanlı Devleti kaplıcalarının birincisi olmayı hak etmekteydi. Yazar, kaplıcalara ulaşım vasıtalarını, yolların ve ayrıca Yalova kasabasını da uzun uzun tasvir etmiştir.¹⁰³

Kaplıcaları 1906 yılında gezen *Sabah* yazarı, daha farklı ayrıntılar sunar. Buna göre kaplıca mevkii, ilahî bir sanat eserine medeni insanın elinin dokunmasıyla meydana gelmiş paha biçilemez yerlerden biriydi. İstanbul'un dibindeki bu şifa kaynağını gezip görmek ne yorgunluk ne de fazla masraf istiyordu. Mesela Galata Köprüsü'nden kalkan vapurun birinci mevkiinde Yalova'ya kadar üç saatlik bir deniz seyahati, sonra bir buçuk saat kadar keyifli bir araba yolculuğu ile hamamlara kadar gitmek ve orada mükemmel bir yemek yiyip temiz bir odada şık bir karyolada sabahlayıp banyo ettikten sonra ertesi sabah yine aynı araçlarla Köprü'ye dönmek için sadece bir lira yeterliydi. Deniz yolculuğu ikinci mevkide yapılırsa bu masraf 3-4 mecediyeye (60-80 kuruş) kadar düşmekteydi. Tatili uzatmak isteyenlerin bir günün üç öğünü için vermesi gereken ücret ise birinci sınıf için 50, ikinci sınıf için 35 kuruştur. Evlerde hasta için çağrılan bir tabibe bir mecediyeden birkaç liraya kadar ayakbaşı parası verilmekteydi. Oysa kaplıcada hastanın tedavisinin üç doktor ücretsiz koşmaktaydı. Sadece bu hesap bile kaplıca ücretinin sembolik denecek kadar düşük olduğunu göstermeye yeterliydi. Yalova'yı ziyaret eden biri, banyodan olduğu kadar havanın ve suyun, kısaca doğanın dağıttığı şifadan da istifade etmekteydi. Bastonuna ve koltuk değneklerine dayanarak gidenler tedavi tamamlandığında bastonları ve değnekleri savurarak dönüyorlardı. Yaklaşık yirmi hastalığa şifa sunan kaplıca, on beş asırlık Eski Hamam'ın aslına uygun biçimde yeniden inşasından başka,

¹⁰³ "Yalova'ya Bir Cevelan", *Sabah*, nr. 4531, 8 Rebiülevvel 1320/14 Haziran 1902, s. 3.

yeni ilave edilen köşkleriyle, şaleleriyle ve banyolarıyla Avrupa'dakileri aratmayacak hale getirilmişti. Roma hamamı deyip geçmemeliydi; zira dışı eski devirleri yansıtmakla beraber içerisi ince tasarımıyla, yekpare fildişinden yapılmış gibi duran temiz ve saf mermerleriyle bir sanat harikasından farksızdı. Göz, kulak, burun, boğaz hastalıklarını tedaviye mahsus aletler ve türlü türlü duş ve banyo tertibatıyla cidden övgüye değer bir tesis halini almıştı.¹⁰⁴ Yazarın karayolu boyunca görülen ormanlar, köyler ve topografya üzerinden yaptığı çevre tasviri de nefistir.

Servet-i Fünûn, 29 Haziran 1905 tarihli sayısında kaplıcanın genel manzarasını yansıtan fotoğrafı bir kez daha yayımlamış; bunun altına, yazarlarından birinin bu hafta bölgeye giderek izlenimlerini kaleme alıp fotoğraflarını çekeceği notunu düşmüştür.¹⁰⁵ Bir sonraki sayıda ise, yazarın Yalova'da bulunduğunu, bizzat kendisinin çektiği on kadar fotoğraf ile uzun bir mektup gönderdiğini belirtmiş; resimlerden ikisini bu sayıda neşretmiş, diğer resimlerle yazıyı sonraki sayıya bıraktığını belirtmiştir. Adını tespit edemediğimiz yazarın mektupları Temmuz ayında üç sayıda yayımlanmıştır. Üçüncü mektup yirmi dört yıl sonra *Servet-i Fünûn*'un uzantısı olan ve Latin harfleriyle yayımlanan *Resimli Uyanış*'ta da iktibas edilmiş,¹⁰⁶ fakat yazarın adı burada da zikredilmemiştir. Yazarın mektubunda kullandığı ve kendisinin çektiğini belirttiği fotoğraflar da değerlidir. Birinci yazıda iki, ikinci ve üçüncü yazılarda dörder olmak üzere toplam on resim kullanmıştır. Metin, Yalova kaplıca bölgesinin Bursa ile karşılaştırılmasıyla başlamaktaydı:

Yalova'da bir tenezzüh icrasına karar verdiğim zaman doğrusu çok şevkli değildim. Bursa vadi-i bî-misalinî, oranın Çekirge kaplıcalarını gördükten sonra Yalova'da fevkalade ne görebilirim diye daha gitmeden kendi hevesimi kendim kırıyordum. Hâlbuki hakikat hiç böyle değilmiş... Ben şimdiye kadar çok yerler gezmiş, görmüş iken Ya-

¹⁰⁴ "Yalova Dağ Hamamları", *Sabah*, nr. 6081, 23 Receb 1324/11 Eylül 1906, s. 3. Yazar, yapının dış cephesini süsleyen kitabeyi de okumuştur.

¹⁰⁵ *Servet-i Fünûn*, nr. 740, 16 Haziran 1321, s. 189.

¹⁰⁶ "Yaluvada Yeni İmar Faaliyeti", *Resimli Uyanış*, nr. 1732, 24 Ekim 1929, s. 762-763.

lova'daki hayret ve inbisâtım [şaşkınlığım] gaşy [bayılma] derecesinde idi. Bu hissiyatım mevkiin fevkalade letafetinden, kaplıcaların bulunduğu koruluğun temmuzda bile bir manzara-i bahar gösterişinden, alelhusus Yalova kaplıcalarında meydana getirilmiş olan âsâr-ı umrân ve mükemmeliyetten ileri geliyordu. Hülâsa birçok letafetler, mükemmeliyetler bir araya gelerek pişkâhıma zannımın, me'mûlümün binlerce kat fevkinde bir levha-i bedi' vaz' etmişti.¹⁰⁷

Yazının bundan sonraki kısmında, vapur ve araba yolculuğu sırasında gördüklerinin, Yalova'ya akşam vaktinde geldikleri için geceye özgü güzelliğin tasviri yer almaktadır. Yazar seyahati ailesiyle birlikte gerçekleştirmiştir. Odaları geniş, tavanı yüksek, iki tarafa açılan pencerelerinin önü minderli, bolca dolap içeren, panjurlu köşklere birinde kalmıştır.

[حسوس، فوطوغرافیمزدن]

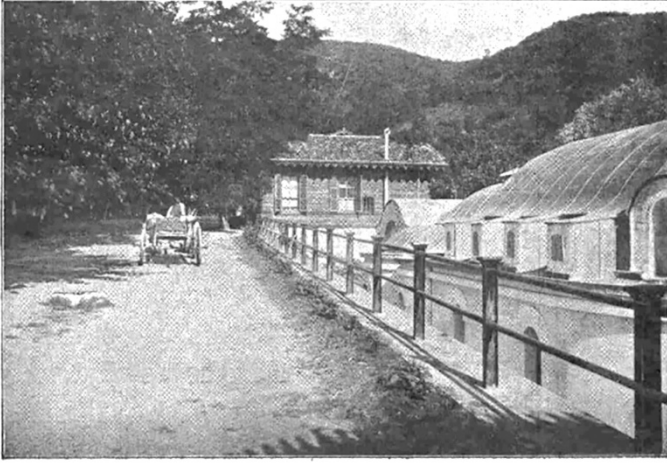
یالووه ده برتزه

حمامه کیدن کوبری و هبت اداره کوشکی

Une vue des bains de Coury.

Hamamlara giden köprü ve idare binası

¹⁰⁷ "Yalova Hamamlarını Ziyaret", *Servet-i Fünûn*, nr. 742, 30 Haziran 1321, s. 210.

[خصوصى افلاغر ائىي زدن]

يالووہ قابليجہ لرندہ برتزه
يکى حمامك منظره خارجيه سيابه يکى كوشك
Les nouveaux bains de Coury.

Yeni Hamam ve Yeni Köşk

Dışarıda büyük bir ağaç gölgesi altında tatlı bir serinliğe bürünmüş geniş bir meydan bulunmaktaydı. Meydanın sınırlarını “Galeri” denilen daire/otel teşkil ediyordu. Galeri iki katlı ve üç cepheli, yani U planlıydı. Yazarın ifadesine göre, bir cephesi daha olsaydı tam bir dikdörtgen olup meydanı ortasına alacaktı. Yapının birinci katı kârgir, ikinci katı ahşaptı. Kârgir kısmında yönetim odası, eczane ve tahlilhane vardı. Sonra eski hamama inen merdiven geliyor, bunun yanında kadınlara mahsus banyolar sıralanıyordu. Üst kat ise tamamı kiralık odalardan ibaretti. Odaların önünü, parmaklıklı geniş bir balkon kuşatıyordu. Parmaklıkların ve balkonların direkleri sarmaşıklarla müzeyyendi. Binanın çatıları büyük çınarın dalları altına gizlenmişti. Odalar bir veya iki yataklıydı. Yatakların ve eşyanın sadeliğine karşın temizliği ilk bakışta fark edilmekteydi. Galeri’nin altında eski hamamlar bulunuyordu. Bunun yanındaki eczane, yeni yöneticilerin yardımıyla kurulmuştu; tahlilhanede ise, tedavi için gelenlerin iyileşme aşamalarını takip etmek üzere idrar tahlilleri yapılmaktaydı. Burada sürekli olarak bir doktor ile bir ebe bulunmaktaydı.

Yazar eczaneden çıktığı sırada eski bir arkadaşıyla karşılaşır. Arkadaşının teklifi üzerine kaynakların bulunduğu bölgeyi gezler. Bülbül seslerinin ve yeşilliklerin arasından, dolambaçlı yollardan geçerek, ağaç dalları arasına gizlenmiş bir kameriyeye ulaşırlar. Burada tavandan ufak makara ile asılı iki küçük bardak vardı. Kameriyenin zeminindeki delikten aşağı biri iniyor biri çıkıyor; çifte kovalı kuyu vazifesini görüyordu. Ziyaretçiler tedavinin bir parçası olarak bu bardakların çıkardığı 62 derece sıcaklığındaki suyu sıcak sıcak içiyorlardı. Biraz ileride yine yeşil meşeler arasına saklanmış ufak bir havuz bulunmaktaydı. Kenarına kanepeler dizilmişti. Esasında çamurlu bir su birikintisinden başka bir şey olmayan bu karışım şifa umuduyla vücuda sürülmekteydi. Bu ufak geziden sonra yazar çınar altındaki dinlenme bahçesine gelir. Ortadaki ufak masa üzerine günlük gazeteler yığılmıştır.¹⁰⁸ Yazar daha sonra yeni hamamları, köşkerleri, tepedeki karakolu ziyaret eder. Onu en çok şaşırtan Yeni Hamam olmuştur. Çünkü o, Bursa'daki gibi, isminin "yeni"liğinden başka bir özelliği olmayan klasik bir hamam göreceğini zannetmiştir. Mermer döşeli avluyu, duş dairesini, diğer köşedeki ufak fakat derin havuzu; göz, boğaz, kulak hastalıklarını su ile tedavi etmeye mahsus aletleri, hortumlu duş takımlarını, her tarafta parlayan beyaz ve temiz mermerleri, banyoların çinilerini; kapıların, zeminlerin, makinelerin, aletlerin, kısacası her şeyin zarafetini görünce büyülenmişti. Avrupa kaplıcalarındaki tedavi merkezlerinden hiç farkı olmayan Yeni Hamam'dan gurur duygusuyla ayrılmıştı.¹⁰⁹

Servet-i Fünûn, kaplıca bölgesinin genel manzara resmini 26 Mart 1908 tarihli nüshasına kapak yapmış, kaplıcaların son durumunu anlattığı uzun makalenin sayfa aralarında tesislerin içlerini ve çevresini gösteren beş resim daha neşretmiştir. Yazarın anlattıkları günümüz Türkçesiyle şöyle özetlenebilir:

Yalova İstanbul'a yakın, havası ve suyuyla fevkalade bir huzur ve şifa kaynağıdır. Dört mevsim Köprü'den hareket eden vapurlarla Yalova'ya gitmek, Adalara, Boğaziçi'ne,

¹⁰⁸ "Yalova Hamamlarını Ziyaret-Geçen Nüşhadan Mâ-ba'd", *Servet-i Fünûn*, nr. 743, 7 Temmuz 1321, s. 226-227.

¹⁰⁹ "Yalova Hamamlarını Ziyaret-Geçen Nüşhadan Mâ-ba'd ve Hitâm", *Servet-i Fünûn*, nr. 744, 14 Temmuz 1321, s. 242.

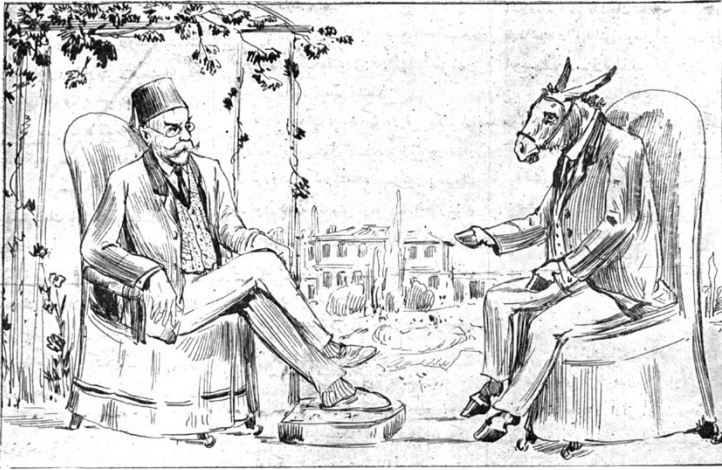
Bakırköy'e, Büyükdere'ye gitmek kadar kolaydır. Yalova'da sahile indikten sonra araba ile kolayca kaplıcalara ulaşılacağı gibi, bu yıl otomobil de konuştuğu için bu mesafe yirmi dakikada alınabilmektedir. Akşam geri dönüşü de aynı şekilde kolaydır. Böylece gününbirlik vakit geçirilebilecek bir yerdir. Etraf manzarası sabah akşam ayrı güzelliكتedir. Yakın zamanlarda İtalyan mermeriyle yeniden inşa edilen büyük hamam her türlü sağlık ve hijyen kurallarına uygundur. Sıcak suların bir kısmı, yine borular vasıtasıyla kârgir bir haneden geçtiği sırada yılankavi (serpantin) şeklinde bükülmüş borular üzerine akıtılan soğuk su ile bir dereceye kadar soğutulmaktadır. Bu işlem sırasında gazlar özelliklerini kaybetmemektedir. Bugün kaplıcalarda banyo, duş, buharla terleme, teneffüs, masaj, sıcak su içme gibi tedavi yöntemleri uygulanmakta ve bu işlemler doktorların denetimi altında ve ücretsiz yapılmaktadır. Kaplıcalardan hakkıyla istifade etmek isteyen kişi doktorların tavsiyesine uymak zorundadır. Doktorlar ziyaretçileri muayene ederek her biri için en uygun tedavi yöntemini önermektedirler. Tesislerde ziyaretçilerin her türlü rahatı ve ihtiyacı hesap edilmiştir. 18 odalı bir otel; üst katında 20 ve alt katında da muhtelif odaları bulunan bir Galeri; her biri mükemmelen döşenmiş altı, beş, dört odalı ve salonları içeren 1, 2, 3, 4 numaralı köşkler ve 5 ilâ 8 numaralı birbirine bitişik hanelerle 9 numaralı ayrıca bir hane mevcuttur.¹¹⁰

Mizah Basınında Yalova: Eğlenirken İyileşmek İsteyenler Kaplıcaya!

1870'ten sonra gelişen, Abdülhamid saltanatında yasaklanan ve 1908 yılında Meşrutiyet'in ikinci defa ilanı ile birlikte, yasaklı yılların intikamını alırcasına hararetlenen mizah basını, kaplıca kültürünü de çeşitli yönleriyle ürünlerine konu etmiştir. 1874 yılında *Tiyatro* dergisinde yayımlanan ve cılız bir erkek ile kilolu bir kadın arasında geçen diyalogda, erkek, "Ne o madam, kaplıcalara mı gideceksiniz?" diye sormakta; hekimlerin tavsi-

¹¹⁰ "Yalova Kaplıcaları", *Servet-i Fünûn*, nr. 883, 13 Mart 1324, s. 388-390.

yeni üzerine kaplıcaya gideceği cevabını alınca, “Çok iyi edersiniz, baksana çöp gibi kalmışsınız” cevabını yapıştırmaktadır.¹¹¹ Siyasi hicivlerde de kaplıca ve Yalova motiflerine rastlanmaktadır. Sadrazam Hakkı Paşa 1910 yılında çıktığı Avrupa seyahatinde bir aydan fazla zaman geçirmiş ve eleştirilere uğramıştı. Paşa, dinlenmek ve romatizma tedavisi görmek üzere Marienbad kaplıcalarına gidişi yüzünden¹¹² *Derdlî ile Garib*'in diline düşmüştür. Bununla ilgili karikatürde Hakkı Paşa, kaplıcalarda karşılaştığı üç kadını tokalaşırken aralarında kısa bir diyalog geçmektedir. Kadınlar, “Sizinle tanışmak mutluluğunu bizden esirgemezsiniz, değil mi?” şeklinde iltifatta bulununca Hakkı Paşa centilmen çapkınların üslubuyla cevap vermiştir: “Bilakis efendim, minnettar etmiş olursunuz, fakat ayrı ayrı, hususi görüşmek âdetimdir.”¹¹³

— باشاچیم ، سنک بعض اعصابک خسته در ، کل سیرتته بین ده سنی یالویه باتیولره کوتوردم ! ...

– Paşacığım, senin bazı azaların hastadır, gel sırtıma bin de seni Yalova'ya banyolara götüreyim!..

Eşşek, Üçüncü sene, nr. 9, 16 Ağustos 1328

¹¹¹ *Tiyatro*, nr. 7, 6 Rebiülevvel 1291.

¹¹² Muharrem Dördüncü, *İbrahim Hakkı Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1863-1918)*, Gazi Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara 2013, s. 158.

¹¹³ *Derdlî ile Garib*, nr. 1, 6 Ağustos 1326.

Baha Tevfik'in *Eşşek* dergisi ise, 1912 yazında, eşeğin, yorgun bir Osmanlı paşasına Yalova kaplıcalarına gitmeyi önerdiğini gösteren bir karikatüre yer vermiştir. Karikatür, İtalya ile Trablusgarp Savaşı'nın devam ettiği, Balkan Savaşlarına ramak kaldığı bir dönemde birtakım devlet adamlarının keyiflerinden ödün vermeyerek eğlence ve dinlence mekânlarına gidişlerini ince bir şekilde hicvetmekteydi.

Türk mizah basınının en etkili isimlerinden *Kalem*, Türkçe ve Fransızca olarak Yalova kaplıcasının reklamlarını yayımlamakla beraber, 1911 yılının kış ve bahar sayılarında baş sayfasındaki kapak karikatürünün altında, "Hem eğlenmek, hem sıhhatinize itina etmek isterseniz Mayıs ibtidâsında Kuru-Yalova'ya gidiniz" sloganıyla okurları kaplıcaya davet etmiştir. Dergi 1910 Ağustos'unda, Avrupalı devlet yöneticilerinin Yalova kaplıcalarına gidebilmek için kuyruğa dizildiklerini gösteren bir karikatür yayımlamıştır.¹¹⁴ Rejimin aksayan yönlerini yermekle beraber, başarılı politikalarına destek veren yayın politikasıyla diğerlerinden ayrılan *Kalem*, İttihatçılara yakın olduğu bu tarihlerde kaplıcaları Meşrutiyet ve anayasa propagandasına malzeme etmekten geri durmamıştır. Avrupalı iki liderin sağlık ve özgürlük kavramları üzerine diyalogunu içeren aşağıdaki karikatürde, Yalova kaplıcaları ile Meşrutiyet rejiminin en önemli sloganı "hürriyet" arasında kurulan ilişki oldukça yaratıcıdır. Belçika'nın kırk dört yıllık kralı Leopold 1909'un Aralık'ında, İngiltere Kralı VII. Edward ise taç giymesinden sekiz sene sonra 1910 yılının Mayıs'ında ölmüşlerdi. Karikatürde, adı geçen hükümdarların öteki dünyadan serzenişleri okunmaktadır. Zira Meşrutiyet'in ilanından önceki yasaklar yüzünden Yalova kaplıcalarına gidememiş ve şifa kaynağından istifade edememişlerdi. Çünkü Abdülhamid zamanında kaplıcalara girip çıkanlar da Mabeyn'e jurnallenmekteydi. Örneğin Yalova Nahiyesi Müdürü Mehmed Şükrü 5 Haziran 1900 tarihli tahriratında, o gün Rumeli Demiryolu memurlarından birinin ve Kumkapı'da Süleyman Ağa Mahallesi'nde ikamet eden iki kadının hamamlarına gelişi ve gidiş saatleri ile ulaşım vasıtalarına kadar bütün bilgileri Mabeyn'e bildirmiştir.¹¹⁵

¹¹⁴ *Kalem*, nr. 88, 11 Ağustos 1910.

¹¹⁵ BOA, Y. PRK. UM, nr. 50/80.

Voix d'outre-tombe

دريڤن سسلر :

لوپولد — عزيزم ادوار، يالويه كيدميدك بورايه كجزدك..
 ادوار — حقه وار، فقط مشروطيت غنايه آياغمز چقوره كيرديكي زمان اعلان اولندي...
 Léopold — Mon cher Edouard, nous serions encore en vie si nous avions connu Yalova !

DERİNDEN SESLER:

Leopold – Azizim Edward, Yalova'ya gideydik buraya gelmezdik...
 Edward – Hakkın var, fakat Meşrutiyet-i Osmaniye ayağımız çukura girdiği zaman ilan olundu...

Kalem, nr. 90, 20 Ağustos 1910

Dergi 29 Haziran 1911 tarihinde yayımlanan son sayısının son sayfasında, Yalova kaplıcalarının konuşulduğu bir karı-koca diyalogunun karikatürünü yayımlamıştır. Karikatürün altındaki Fransızca ilan da hayli çarpıcı ve eğlencelidir: “Eğlenirken iyileşmek istiyorsanız önümüzdeki 1 Mayıs’ta Yalova kaplıcalarına gidin.”¹¹⁶

¹¹⁶ Kalem, nr. 130, 29 Haziran 1911, s. 16.

— Doktoru işittin mi?

— Ne dedi?

— Eğer hastalıktan kurtulmak isterse Yalova'ya gitmekten
başka çare yoktur diyor!

Kalem, nr. 130, 29 Haziran 1911

İstanbul belediye yönetimi 1910 yılında, şehirde başıboş dolaşan on binlerce köpeği radikal bir kararla Marmara adalarına sürmeye karar vermişti. Aynı karar II. Mahmud döneminde ve sonrasında da birkaç defa gündeme gelmiş fakat hayata geçirilememişti. Yeni idarenin bu büyük köpek kıyımı yerli ve yabancı kamuoyunu ayaklandırırken, mizah basını da kendi üslubunca kararı protesto etmişti. Bir kısım Tanzimat aydınının sokak köpeklerini ilerlemenin önündeki engellerden biri sayarak başlattıkları köpek karşıtlığı, hayvansever aydınlarda köpeklerin ağzından dilekçe veya protestoname yazma geleneğini başlatmıştı.¹¹⁷ 1910 sürgününün karar alma ve uygulama süreçlerinde

¹¹⁷ Kemalettin Kuzucu, *İstanbul'un Sokak Köpekleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2022, s. 206-207.

bu türün onlarca örneği yayımlanmıştı. Bunlardan birinde köpekler, illâ sürüleceklerse Büyükkada dışındaki adalardan birine gönderilmelerini istiyorlardı. Çünkü Büyükkada devr-i sâbıkın, yani II. Abdülhamid dönemi ricalinin sürgün yeri idi; köpekler bunlara komşu olmak istemiyorlardı. Tercih ettikleri sürgün yeri ise Marmara kaplıcalarıydı.¹¹⁸

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun son 60-70 yıllık döneminde kamuoyunun ve kamunun sesi olan basının Yalova kaplıcalarına bakışını ele alan bu çalışmada dikkat çekici bulgulara ulaşılmıştır. Kaplıcaların Tanzimat döneminden önce bölge halkı dışındaki Osmanlılar tarafından pek bilinmediği ya da bilinse bile ulaşım ve konaklama imkânlarının yetersizliği nedeniyle ifade edilemediği ortadadır. Bunu dikkate alan yönetim banyo ve hamam gibi üniteleri modernleştirmenin yanında, barınma ve ulaşım olanaklarını kolaylaştırıcı çözümler üretmiştir. Bu başarıda II. Abdülhamid'in ismi öne çıkarılmakla beraber, 33 yıllık saltanat süresinde yapılan işler arasında bu kadarcık bir iyileştirmenin abartılmaması gerekir. Çünkü konuya sadece kaplıca politikası penceresinden bakılırsa, ülkenin diğer yerlerindeki onlarca kaplıcanın kendi haline terk edildiği, birçoğunun adının bile anılmadığı görülür. Bir çalışmada, Bandırma'daki Kepekler kaplıcasının tamirine dönük girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenlerinden biri olarak, maddi ve manevi imkânların Yalova'ya seferber edilmesi ve Kepekler kaplıcasının Yalova'nın gölgesinde kalması gösterilmiştir.¹¹⁹ Arkasında yatan hesaplar ne olursa olsun, kaplıcaların tamir sürecinde yapılan yorumlarda tesislerin iktisadi faydasının hesap edilmesi, modern dünyanın sağlık turizmi olgusunun o zamanlarda öngörülmüş olması dikkate değer niteliktedir.

Kaplıcaların hazineye katkı sunmakla beraber, insanları birleştirici yönüyle sosyalleşme kültürüne katkısını ve gündelik hayatı anlamlandırmasını da göz ardı etmemek gerekir. Ulaşımının kolaylaşmasıyla kaplıcalar bölgesi İstanbullular için gü-

¹¹⁸ *Gramofon*, nr. 2, 28 Şubat 1324, s. 3.

¹¹⁹ Serap Sunay, "Sultan II. Abdülhamid'in Tebaasına Şifa Arayışı: Kepekler Kaplıcası", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, sayı 13, Kasım 2018, s. 207.

nübirlük mesire alanına dönüşmüştür. Mamur binaları ve doğal peyzajıyla bölge, yabancı misafirlerin ve gezi gruplarının şehir dışındaki gözde ziyaret yeri olan Hereke Fabrikaları sahasına alternatif ya da yoldaş bir tur alanı olmuştur. İşletme mantığı, pazarlama yöntemleri; konser, balo, havai fişek ve sinema gösterisi gibi imparatorlukta pek fazla bilinmeyen politika ve etkinliklerin ilk örneklerinin sergilendiği yerlerden biri olması önemlidir.

Yalova kaplıcalarıyla ilgili olarak gerek resmî ağızların gerekse basın ve ekonomi çevrelerinin, bunu Avrupa'daki benzerleriyle karşılaştırmaları eğilimi yüksektir. Bazıları ise Bursa kaplıcalarıyla karşılaştırmışlardır ki buradan, Bursa kaplıcalarının da belli bir kalite standardına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yalova kaplıcaları sadece modern tesislere kavuşmakla kalmamış, bölgeye bazı yatırımları çekmiştir. Bunların başında yol ve haberleşme hizmetlerini zikretmek gerekir. Bu sayede kaplıca müşterileri rahat ederken, eşkiya takibi ve güvenlik kontrolleri kolaylaşmış, çevre köyler arasındaki ulaşım rahatlamıştır. Yine kaplıcalara görevlendirilen doktorlar, komşu köylülerin sağlık sorunlarına da koşmuşlardır. Otomobilin Türkiye'ye girdiği tarihlerde Yalova için de bir araç satın alınması buraya verilen değeri yansıtan başka bir ayrıcalıktır. Tesislerin civarındaki fizikî ve demografik büyüme Yalova'ya kaza statüsü verilmesinde etkili olmuştur.

Hamamların gerek devletleştirilmeden önceki sahiplerinin gerekse emlak-ı hümayûna bağlanmasından sonraki kiracılarının gayrimüslim kimlikleri dikkat çekmektedir. Tesisleri en uzun süre işletmiş olan Fransız Branzeau ailesi, fizikî ve hizmet kalitesinin yükselmesinde rol oynamakla beraber, birtakım ilişkileri yüzünden şaibe altındadırlar. Kaplıcaların Meşrutiyet döneminde kapılarını Avrupalı eğlence türlerine açmış olması, 1892 tarihli raporda işaret edilen çok yönlü kaplıca mantığına dönüldüğünün habercisiydi. Tesislerin bu dönemde kumar ve benzeri kötü alışkanlıklarla anılmasının yol açtığı muhafazakâr tepkinin, Balkan Savaşları bozgunu, sosyal dokunun göçlerle alt üst olması, bu felaketin ve diğer krizlerin doğurduğu mali ve psikolojik yıkım ortamında doğal karşılanması gerekir.

Kaynakça

1. Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri*

Bâbiâli Evrak Odası (BEO)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti Emniyet Şubesi
(DH. EUM. EMN)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti Tahrirat Kalemî
(DH. EUM. THR)

Dâhiliye Nezareti İdari Kısım (DH. İD)

Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemî (DH. MKT)

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî (DH. ŞFR)

Hazine-i Hassa İradeleri (HH. İ)

Hazine-i Hassa Tahrirat Kalemî (HH. THR)

İrade Dâhiliye (İ. DH)

İrade Hususiye (İ. HUS)

İrade Maliye (İ. ML)

İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS)

İrade Taltifat (İ. TAL)

Maliye Nezareti Emlâk-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML. EEM)

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)

Sadaret Divan-ı Hümayun Mukâvele Kalemî (A. DVN. MKL)

Sadaret Mektubî Kalemî Nezaret ve Devâir (A. MKT. NZD)

Sadaret Mektubî Kalemî Umûm Vilayât (A. MKT. UM)

Şûrâ-yı Devlet (ŞD)

Yıldız Esas Evrakı (Y. EE)

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. HUS)

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV)

Yıldız Perakende Mabeyn Cetvelleri (Y. PRK. MBC)

Yıldız Perakende Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y. PRK. PT)

Yıldız Perakende Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Maruzatı (Y.
PRG. SGE)

Yıldız Perakende Umumi Maruzatı (Y. PRK. UM)

2. Kaynak Eserler ve İncelemeler

Başkurt, A. Çağrı, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Yalova Dağ Hamamları", *Tarihi ve Çevresiyle Yalova Termal Kaplıcaları*, ed. A. Çağrı Başkurt, Doğu Marmara Kalkınma Ajansı Yayını, İstanbul ty, s. 64-103.

Besim Ömer, *Nevsâl-i Âfiyet: Salnâme-i Tıbbî*, İkinci sene, Âlem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1316.

Besim Ömer, *Yalova Kaplıcası*, Âlem Matbaası, İstanbul 1317.

* Kullanılan belgelerin numaraları metin içerisinde belirtilmiştir.

- Ç. Z., “Şundan Bundan”, *Sabah*, nr. 7845, 26 Receb 1329/23 Temmuz 1911, s. 3.
- Dördüncü, Muharrem *İbrahim Hakkı Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1863-1918)*, Gazi Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara 2013.
- Eyice, Semavi, “Hamam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1997, XV, 402-430.
- Giray, Saib, *Yalova Kaplıcaları Tarihçesi ve Şifalı Sularıyla Tedavi*, Burhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1949.
- H. R., “Gazi Hazretlerinin Bursa ve Yalıvayı Teşrifleri”, *Resimli Uyanış*, nr. 1724, 29 Ağustos 1929, s. 630.
- Karga, “İstanbul Postası”, *Servet-i Fünûn*, nr. 961, 20 Şevval 1327/4 Kasım 1909, s. 386-387.
- Kavak, Mehmet, “Dr. Besim Ömer Paşa'nın “Mon-Dor: Le Mont-Dore Providence des Asthmatiques” Adlı Kitabının Değerlendirilmesi”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, sayı 25, 2019, s. 119-149.
- Kuzucu, Kemalettin, “Osmanlı Döneminde Havza Kaplıcaları ve Kasabanın Sosyo-Ekonomik Gelişimindeki Rolü”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2013, I, 323-338.
- Kuzucu, Kemalettin, *İstanbul'un Sokak Köpekleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2022.
- Mavrogeny, *Les bains orientaux, avec une notice biographique sur Jules van Millingen*, Strasbourg 1891.
- Özer, Nurten, “Türkiye Kaplıcalarının Tarihçesine Kısa Bir Bakış”, *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 271-276.
- Özger, Yunus, “Osmanlı Taşra Yönetiminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği: İzmit Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa'nın Karamürsel Kaymakamı İle Yönetim Çatışması”, *History Studies*, 12/6, Aralık 2020, s. 3091-3105.
- Rapport De La Commission, *Les Eaux Thermales De Yalova*, Constantinople 1892.
- Stékoulis, “Yalova Kaplıcaları Hakkındaki Layihadan”, *Tarik*, nr. 3063, 15 Rebiülevvel 1310, s. 2.
- Stékoulis, “Yalova Kaplıcaları Hakkındaki Layihadan Mâ-ba'd”, *Tarik*, nr. 3064, 16 Rebiülevvel 1310, s. 2.
- Stékoulis, “Yalova Kaplıcaları Hakkındaki Layihadan Mâ-ba'd”, *Tarik*, nr. 3065, 17 Rebiülevvel 1310, s. 2.
- Stékoulis, “Yalova Kaplıcaları Hakkındaki Layihadan Mâ-ba'd”, *Tarik*, nr. 3067, 19 Rebiülevvel 1310, s. 2.
- Sunay, Serap, “Sultan II. Abdülhamid'in Tebaasına Şifa Arayışı: Kepekler Kaplıcası”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, sayı 13, Kasım 2018, s. 193-217.

- Terzi, Arzu, *Bezmiâlem Valide Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.
- Ticaret ve Ziraat Nezareti, *Memâlik-i Osmaniyye'de Osmanlı Anonim Şirketleri*, haz. Ramazan Balcı-İbrahim Sırma, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul 2012.
- “Yalova Abdülhamit Devrinde”, *Resimli Uyanış*, sayı 1725-40, 5 Eylül 1929, s. 652.
- “Yalova Dağ Hamamları”, *Sabah*, nr. 6081, 23 Receb 1324, s. 3.
- “Yalova Hamamlarını Ziyaret”, *Servet-i Fünûn*, nr. 742, 30 Haziran 1321, s. 210-212.
- “Yalova Hamamlarını Ziyaret-Geçen Nüşadan Mâ-ba'd”, *Servet-i Fünûn*, nr. 743, 7 Temmuz 1321, s. 226-227.
- “Yalova Hamamlarını Ziyaret-Geçen Nüşadan Mâ-ba'd ve Hitâm”, *Servet-i Fünûn*, nr. 744, 14 Temmuz 1321, s. 242.
- “Yalova Dâhilinde Koru Kaplıcaları”, *Tarik*, nr. 1983, 8 Safer 1307, s. 1.
- “Yalova Dâhilinde Koru Kaplıcaları”, *Tarik*, nr. 1984, 9 Safer 1307, s. 1.
- “Yalova Dâhilinde Koru Kaplıcaları”, *Tarik*, nr. 1985, 10 Safer 1307/6 Ekim 1889, s. 1.
- “Yalova Kaplıcaları”, *Servet-i Fünûn*, nr. 883, 13 Mart 1324, s. 388-390.
- “Yalova Kaplıcalarına Dair Layihanın Mâ-ba'di”, *Tarik*, nr. 3071, 23 Rebîulevvel 1310, s. 3.
- “Yalova Kaplıcalarına Dair Layihanın Mâ-ba'di”, *Tarik*, nr. 3072, 24 Rebîulevvel 1310, s. 2-3.
- “Yalova Kaplıcalarına Dair Layihanın Mâ-ba'di”, *Tarik*, nr. 3074, 26 Rebîulevvel 1310, s. 2.
- “Yalova Kaplıcalarına Dair Layihanın Mâ-ba'di”, *Tarik*, nr. 3076, 28 Rebîulevvel 1310, s. 2.
- “Yalova Kaplıcaları”, *Sabah*, nr. 2938, 4 Ramazan 1315/26 Ocak 1898, s. 1-2.
- “Yalova Kaplıcaları”, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 9092, 8 Cemâziyelâhir 1324, s. 2.
- Yalova Kaplıcaları. Establishment Termal de Coury-Les-Bains Yalova*, Matbaa-i Ahmed İhsan, İstanbul ty.
- “Yalova Kaplıcalarının Resm-i Küşâdi”, *Sabah*, nr. 3922, 18 Cemâziyelevvel 1318, s. 1.
- “Yalova Kaplıcalarının Küşâdi”, *Servet-i Fünûn*, nr. 1149, 8 Receb 1331, s. 120.
- “Yalova'ya Bir Cevelan”, *Sabah*, nr. 4531, 8 Rebîulevvel 1320/14 Haziran 1902, s. 3.
- “Yaluvada Yeni İmar Faaliyeti”, *Resimli Uyanış*, nr. 1732, 24 Ekim 1929, s. 762-763.

3. Süreli Yayınlar***Derdi ile Garib**Gramofon**İkdam/İktihâm**Kalem**Malumat**Sabah**Servet**Servet-i Fünûn/Resimli Uyanış**Tanin**Tarik**Tercüman-ı Hakikat**Tiyatro*

** Kullanılan yayınların numara ve tarihleri metin içerisinde belirtilmiştir.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Arşiv Kayıtlarında Yalova'dan İstanbul'a Taşınan Muhacirler (1921-1922)

Hacer Karabağ*

Giriş

Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan mütareke, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisini tescil eden bir belgedir. Mütareke sonrası 13 Kasım 1918'de İstanbul işgal edilmiş ve bunu Anadolu'nun değişik noktalarında gerçekleşen işgaller takip etmiştir. İtilaf Devletleri'nin onayı ile Yunanistan da 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'den hareketle Batı Anadolu'nun iç kesimleri yönünde bir askeri harekât başlatmıştır. Bu durum Batı Anadolu ve işgal tehlikesiyle karşı karşıya kalan bölgelerde büyük bir göç hareketinin başlamasına neden olmuştur.

Yunan ilerlemesi karşısında Batı Anadolu'da yaşayan Türk halkının büyük bir çoğunluğu çareyi işgal bölgelerini terk etmekte bulmuştur. Yunan kuvvetleri tarafından 7 Ağustos 1920 tarihinde Yalova ve civarı işgale başlanmış, işgal ile birlikte bölgeden göç edenlerin sayısı daha da artmıştır. Göçmenler, Anadolu'nun iç kesimlerine ya da göz önünde olduğu için daha güvenli olduğunu düşündükleri İstanbul'a göç etmişlerdir. Anadolu'nun iç kesimlerinde ve İstanbul'da camiler ve okullar gibi kamu binaları göçmenlere tahsis edilmiştir.

Batı Anadolu'da gerçekleşen Yunan ileri harekâtı karşısında yerlerini terk eden göçmenlerin barınmaları ve işeleri önemli bir sorun teşkil etmiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanması-

* Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, E-posta: hkarabag@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4855-5665.

nın ardından iktisadi ve siyasi olarak ciddi sıkıntılar içinde boğuşan İstanbul Hükümeti, Batı Anadolu göçmenlerinin ihtiyaçlarını karşılamak ve sıkıntılarını giderebilmek konusunda yeterli olamamıştır. Göçmenlerin ihtiyaçları Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve İtilaf Devletleri'ne ait yardım cemiyetleri tarafından karşılanmıştır¹. Bu çalışmanın kapsamı içerisinde özellikle Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetlerine değinilecektir. Çalışmada Uluslararası Kızılhaç Örgütü arşivi ve dönem raporları, Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1339 dönem raporu ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti Mecmuası, Arnold Toynbee ve eşi Rosalind Toynbee'nin gözlemleri, Devlet Arşivlerinden elde edilen arşiv belgeleri ile yerli ve yabancı basın kullanılan temel kaynaklardır.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 1868 senesinde Mecruhin ve Mardayı Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti ismiyle kurulmuştur.² 20. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu topraklarının sahne olduğu savaşlarda etkin insani yardımları bulunan Cemiyet, Cumhuriyet yönetiminin Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı nadir kurumlardan biridir. 1935 yılında Atatürk'ün önerisiyle Türkiye Kızılay Cemiyeti, 1947 yılında da Türkiye Kızılay Derneği adını alan kurum, günümüze kadar etkinliğini sürdürerek gerek ulusal gerekse uluslararası yardım cemiyetleri arasında önemli bir konuma sahip olmuştur.

Yalova'dan İstanbul'a Göçü Zorunlu Kılan Sebepler

İzmir'den başlayarak Anadolu'nun içlerine doğru devam eden Yunan askeri hareketi, bölgede büyük bir göç hareketinin de tetikleyicisi olmuştur. Göçü doğuran sebepler arasında işgal ordusu ile birlikte bölgede Rum ve Ermeni çeteleri tarafından kasaba ve köylerin yağmalanarak yakılması, Müslüman halkın katledilmesi, kadınların tecavüze uğraması sıralanabilir.

Mayıs 1921'den itibaren Yunanlıların Marmara kıyılarındaki baskı ve zulümleri artmıştır. Bu durum üzerine, Hilal-i Ahmer

¹ Zeki Çevik, Ufuk Karakuş, "Milli Mücadele Döneminde Osmanlı Hükümeti'nin İstanbul'a Gelen Batı Anadolu Mültecilerine Yardımları (1919-1922)", *Mediterranean Journal of Humanities*, VIII/2, 2018, s.278.

² Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Yeni Belgelerin Işığında Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Cilt 1, Başak Matbaa, Ankara, 2020, s.27.

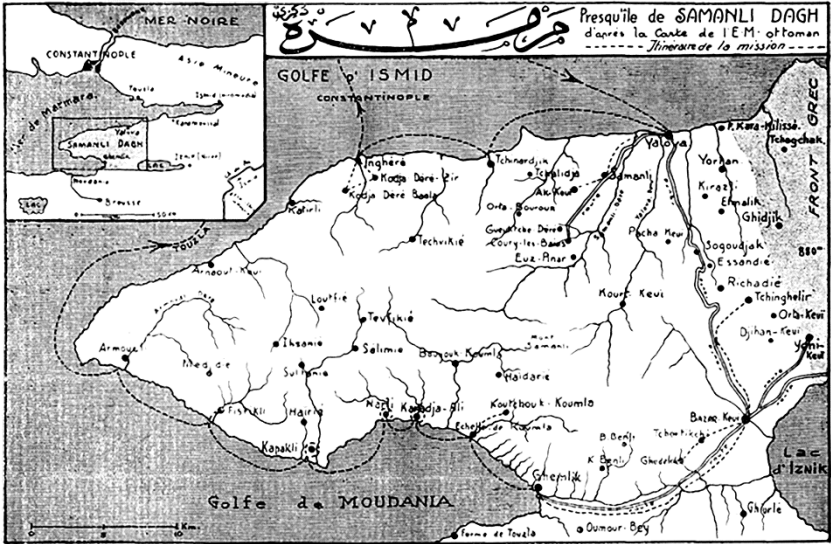
Cemiyeti, İtilâf devletlerine müracaat ederek Gemlik ve civarına uluslararası bir inceleme heyetinin gönderilmesini istemiştir. Konu ile ilgili 1921 tarihli Hilal-i Ahmer Cemiyeti Raporunda şu ifadeler yer almaktadır: “1337 [1921] senesi Mayısında; Yunanlıların Marmara Denizi sevhilinde bulunan kasaba ve köylere tararruz ve ahali-i masume-i İslamiyenin guna-gun mezalim ile emvali yağma ettikleri, Kumla ahalisinden birkaç kişi tarafından merkezimize ihbar edilmesi üzerine; bu zulüm ve itisافتan [sapkınlıktan] hayatlarını kurtarabilmek çaresini arayan vatandaşlarımızın maruz kaldığı fecayie mani olmak maksadıyla cemiyetimiz, İtilaf mümessilleri nezdinde de teşebbüsât-ı müessirede bulunarak Gemlik ve civarına beynelmilel bir tahkik heyeti izam ettirmeye muvaffak oldu. Beynelmilel tahkik heyeti, İngiliz delegesi ve heyet reisi General Franks, Fransız delegesi Miralay Ving, İtalyan delegesi Miralay Roletto ile Beynelmilel Salib-i Ahmer mümes-sili Mösyö Gery ve heyet refakatine memur Yüzbaşı Stone'dan müteşekkil idi.”³

Bahsedilen uluslararası heyet içerisinde Oxford üniversitesinde görev yapan tarihçi Arnold J. Toynbee⁴ ve eşi Rosalind Toynbee de yer almıştır. Heyet, Kumla ve Gemlik'te incelemelerde bulunduktan sonra 21 Mayıs 1921 tarihinde Yalova'ya geçmiştir. Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi* adlı eserinde izlenimleriyle ilgili şu bilgileri paylaşmaktadır: “... karım ve ben ... Yalova, Gemlik ve İzmit bölgelerindeki Yunan vahşetine de bizzat şahit olduk. Yanmış ve yağmalanmış evler, henüz katledilmiş insanların cesetleri ve dehşete garkolmuş hayatta kalanlar biçiminde olup bitenlere ilişkin bol miktarda maddi kanıtla

³ *Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339 [1923] Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1337) [1919-1921] Dört Senelik Devreye Ait Rapor*, s.107.

⁴ Toynbee, 1921 yılında, Oxford Üniversitesinde eski Yunan tarihi profesörü olarak çalışırken, bu kürsünün sağladığı imkanlarla ve Manchester Guardian gazetesinin muhabiri olarak Anadolu'ya gelmiş ve sekiz ay süreyle Türk ve Yunan topraklarında seyahat etme fırsatını bulmuştur. Toynbee, 15-26 Ocak ve 9 Ağustos-9 Eylül 1921 tarihleri arasında Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinde, 27 Ocak-8 Ağustos ve 9-16 Eylül 1921 tarihleri arasında da İstanbul, İzmir ve Batı Anadolu'nun bir bölümünde incelemelerde bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Arnold J. Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Çev. Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

karşılaşmakla kalmadık bir de sivil Rumların hırsızlıklarını ve üniformalı Yunan askerlerinin kundaklıklarını da –bu eylemlere girerlerken- kendi gözlerimizle gördük.”⁵ Yalova’da yapılan incelemelerle ilgili Hilal-i Ahmer Cemiyeti raporunda ise şu ifadeler yer almaktadır: “Yunanlıların zulüm ve teaddisi Yalova havalisine de sirayet eylediğinden buradaki felaketzedelerin dahi imdadına şıtab eylemek lüzumu hâsıl olması üzerine 24 Mayıs 1337 [1921] de teşkil edilen heyet-i imdadiyahem refakatinde Fransız yüzbaşısı Luka, İngiliz mülazım-ı evveli Holand, İtalyan mülazım-ı evveli Bunakorsi’den mürekkep İtilaf Devletleri tahkikat heyeti ile Manchester Guardian gazetesi muhabiri, Mister Toynby ve zevcesi olduğu halde Yalova’ya dahil olmuştur.”⁶

Müttefiklerarası Heyetin Samanlıdağ Yarımadasında ziyaret ettiği köyleri gösteren harita

Heyetin bölgedeki incelemeleri neticesinde hazırlanan raporda, işgal edilen Yalova ve Gemlik kazalarının sistematik bir yıkıma sahne olduğu ve bu yıkımın da Yunan müfrezelerinin

⁵ Toynbee, a.g.e., s.316.

⁶ Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-İ Umumisi Tarafından 1339., s.109.

yardımları ve talimatlarıyla Rum ve Ermeni çetelerince gerçekleştirildiği bilgisi yer almaktadır. Türk köylerine yapılan ziyaretler neticesinde köylerin iki aydan daha kısa bir süre önce Hıristiyan çeteleri tarafından yağma edilip yakıldığı, bazı sakinlerinin tahribat öncesinde köylerini terk ettikleri, diğerlerinin de saldırılar başladığında dağlara kaçtıkları, bir kısmının da katliama maruz kaldığı tespit edilmiştir. Yunan ordusunun işgal ettiği yerlerde Türkler büyük bir şiddete ve zulme maruz kalmışlardı. Raporda Türk nüfus imhasının, Yunan kuvvetlerinin işgal alanlarında kendileri için oluşabilecek her türlü tehdidi ortadan kaldırmak amacı taşıdığı; aynı zamanda ileride bu topraklarda bir Yunan Hükümetinin kurulabilmesinin temeli olarak Rum nüfusun çoğunluğunu sağlamak için de uygulanan bir yöntem olduğu ifade edilmektedir.⁷

Rosalind Toynbee, Yalova ve civarına dair gözlemleri ile ilgili babası Gilbert Murray'e yazdığı mektupta şu tespitlerde bulunmaktadır: “*Yalova bölgesinde M. Gehri'nin rakamlarına göre 6 hafta önce 16 Müslüman köyü varken şu anda 1 3/4 köy mevcut. 6 hafta önce Müslüman nüfus 7.000 iken şu anda hayatta kalabilen tahminen 1.500 ya da daha az kişi. Buna göre son 6 haftada sadece bir bölgede 5.500 civarında Müslüman öldürülmüş demektir. Bu bölgede şu ana kadar hiçbir askeri operasyon olmamıştır. Bu operasyon mahalli Rum nüfusun bir kısmından oluşan ve Yunan ordusuyla işbirliği yapan profesyonel eşkiyaların da katıldığı, silahlandırılmış Rum çetelerinin organizeli olarak, silahsız Müslüman nüfusun toptan katledilmesi operasyonudur. Gemlik'teki çete liderlerinden biri Yalova'da meşhur bir Rum imalatçı, diğeri de yumurta tüccarıymış.*”⁸

Heyetin öne sürdüğü bölgedeki imha faaliyetlerinin bir plan halinde gerçekleştirildiği argümanına Arnold Toynbee de katılmakta ve şu bilgileri paylaşmaktadır: “*4 Haziran 1921 tarihinde biraz vakit geçirmek için önceden keşif kolu gönderilmemiş bir istikamette yola çıkmış ve kendimizi Ömerbey'de bulmuştuk. Muh-*

⁷ Reports On Atrocities In The Districts Of Yalova And Guemlek And In The Ismid Peninsula, 1921, s.2-4.

⁸ Rosalind Toynbee, [Gilbert Murray'e Mektup, 28 Mayıs 1921], *Toynbee Papers, Anatolian War, 1921-22*, I. Box: 50, Folder: 1'den akt: Mustafa Çufalı, *İstiklal Harbi Döneminde Batı Anadolu'da Yunan Zulmü 1921*, 20675 (dergipark.org.tr), Erişim Tarihi: 18.07.2022.

tar ve beldenin önde gelen sakinleri ile durumu serbestçe tartışabilmek için iyi bir fırsat doğmuştu ve onlardan, köyün kuzey ve güneyindeki şartların birbirinden son derece farklı olduğuna dair garip bir gerçeği öğrenmiştik. Köylüler, bu istikamette yer alan diğer köylerin sakinleri gibi küçük gruplar halinde güneye doğru gidebiliyor ve nisbeten başlarına bir iş gelmeden bütün gün tarlalarda çalışabiliyorlardı. Öte yandan kuzeye gitmeyi denemek ise neredeyse kesin ölüm manasına gelmekteydi... Ömerbeyin kuzeyinde, körfezden göle doğru uzanan, kesin bir ölüm hattı bulunmaktaydı... Bu bilgi o esnada beni çok şaşırtmıştı. Bütün bunlar Yalova- Gemlik yarımadası üzerinde, bu hattın kuzeyinde bulunan bölgelerde son yedi hafta boyunca vuku bulan vahşet hareketlerinin belli bir plan dahilinde gerçekleştiği yolunda zaten ayan beyan ortada olan gerçeği gösteren diğer işaretlerdi. Ama esas delil, ayın sonunda İzmit'ten çekilen Yunan kuvvetlerinin sırasıyla önce Yalova kasabasını ardından da Yalova yarımadasının tamamını boşaltarak, Ömerbey sakinlerinin bana göstermiş oldukları aynı hat boyunca durdukları zaman ortaya çıkıyordu. Bu rastlantı, vahşet hareketleri ile askeri operasyonlar arasındaki bağlantıya ışık tutmaktadır. Müttefiklerin hatırını kırmayarak, onları memnun etme üzere bir yıl önce İzmit'e girmiş olan Yunan birliklerinin aynı müttefiklerin tarafsızlıklarını ilan etmeleri sonrasında bu bölgede kalma mükellefiyetleri ortadan kalkmıştı. İnönü'de ters giden işler, kuvvetlerin gereksiz yere dağıtılmasının tehlikesini gözler önüne sermişti...önceden çekilmiş oldukları hat (bir başka deyişle Ömerbey'deki tehlike hattı), aslında bu bölgede bir askeri mevzi olarak rahatça savunabilecekleri en elverişli cepheyi teşkil ediyordu ve onlar da buna bağlı kaldılar... Bu durumda göstermiş olduğu gibi vahşet hareketlerinin hedefi, yunan ordusunun elinde tutamadığı bu ilçelerin Türk sakinlerini yok etmektir. Bu vahşet hareketleri, bir askeri hareketin tabii politik sonucunu oluşturmaktaydı. Öte yandan öngörülen bu yeni cephenin güneyinde yer alan Türk köyleri, Yunan ordusu için potansiyel gıda kaynakları, hayvan nakliyatı rezervleri ve işgücü temini açısından muvakkaten muhafaza edildiler. Bunlar hala ordunun gücü altında oldukları için -aşka bir askeri ricat hali gerektiği takdirde- daha sonra da yok edilebilirlerdi.”⁹

⁹ Toynbee, a.g.e., s.380-384.

Uluslararası Kızılhaç Dergisi'nin Temmuz 1921 tarihli sayısında, Maurice Gehri bölgedeki izlenimlerini ayrıntılı bir şekilde kaleme almıştır. Gehri, Kapaklı köyünde gördüklerini şu şekilde aktarmaktadır: “*Bryony evvelki günden beri yanmakta olan Kapaklı'ya gitmiştir. Dumanlı harabeler arasında hâlâ bir kaç kişi vardı. Diğerleri dağlara kaçmıştı. Enkâz altında dördü kadın olmak üzere sekiz cesed çıkarılmıştı. Cesedlerin hâlinde üçünün on beş gün evvel ve beşinin de bir gün evvel katledildikleri anlaşılmıştır. Bir kadının vücudundan hala kan akıyordu. Diğer bir kadın bir şilte üzerinde katledilmişti. Cesedlerin hallerinden olay yerinde, evlerinde katledildiklerini gösteriyordu. Cesedlerin bazıları parçalanmıştı. Hayatta kalanlar katillerin Yunan askeri olduğunu söylediler. Yunan subayı söylenenlere itiraz ederek “çocukların gerçeği söyleyeceğini” ifade edince orada hâzır bulunan bir kız çocuğuna sormamızı istedi. Kız da sessizce kâtillerin Yunan askerleri olduklarını söyledi. ...Karacaali ve Narlı'da olduğu gibi burada da dörtte üçü boş bir benzin tenekesi bulunmuştur. Bir bahçede bulunmuş olan birkaç aylık bir çocuk bir İtalyan askeri tarafından gemiye götürülmüştür. Sağ kalanlar güvenli bir yere tahliye edilmelerini istemişlerdir.”¹⁰*

Devlet Arşivleri Başkanlığı kayıtlarında tespit edilen belgeler de Yalova'dan İstanbul'a göçü zorunlu kılan sebepleri açıkça ortaya koymaktadır. Kayıtlarda göçmenlerin bir kısmının Hilal-i Ahmer vapurlarıyla bir kısmının ise kendi olanakları ile İstanbul'a gittiği görülmektedir. Aileler, neden yerlerinden ayrıldıkları sorusuna şu yanıtları vermişlerdir:

(Hamzaoğullarından Ali Ağa kerimesi Nesibe, 28 yaşında, Gacık Köyü) “*1336 senesi şehr-i Teşrinisanisinde Rum ve Ermeni çetelerinin tazyikiyle mezkur köy halkıyla birlikde evimizi barkımızı ve emvalimizi terk ederek Yalova'ya akrabamızın hanesine geldik. 2 ay kaldıktan sonra Hilal-i Ahmer vapuruyla İstanbul'a getirildik.*”¹¹

(Zamuloğullarından Ahmed oğlu Mustafa, Sepetçi, 55 yaşında, Gacık) “*Mezkur karyeye tabi bilumum ahali Yunaniler ve Rumlar*

¹⁰ Maurice Gehri, “Mission d'enquête en Anatolie (12-22 mai 1921)”, *Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge*, Bulletin No:31, Juil 1921, p.729.

¹¹ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 272.12.39.36.2.16, 12.01.1922.

ve Ermeniler tarafından tecavüzata maruz kaldılar. Karyemiz ahalisinden İdris oğlu Ali Ağa, Kaya oğlu İbrahim Ağa, Kürd Garib Ağa, Yakub Çavuş, Ali Fevzi oğlu Yusuf ağalar Ermeni ve Rum çeteler tarafından kalt edilmiştir...1336 senesi teşrinievvelinde mezkur kaza Yunaniler tarafından işgal edildi ve yerli Rumlar ve Ermeniler bundan bi'l-istifade köyler ve kazalarda katliama başladılar. Biz bundan korkarak köyden kazaya hicret ettik. Kazada da yunanilerin tecavüzatına maruz kalarak muhacir olarak İstanbul'a maaile hicret ettik. Ve yalnız birkaç çamaşır ve bir yataktan maada hiçbir eşya getiremedik...Yalova Kazası 400 küsür haneyi ve karyemiz 200'ü müteceviz hane ve 1500 nüfusu havi olub Yunaniler tarafından kısmen ihrak edilmiştir."¹²

(Hacı Mehmed Emin oğlu İsmail, rençber, 60 yaşında, Gacık Köyü) "Torunum Mehmed 8 yaşında olduğu halde Yunaniler tarafından kalt olunmuşdur... Mayıs 1337 tarihinde Hilal-i Ahmer vapuruyla Dersaadet'e geldim. Ve bir eşya getiremedim... [köyümüz] tamamıyla tahrib edilmiştir."¹³

(Kürd Garib zevcesi Seher, 40 yaşında, Gacık Köyü) "Zevcim Kürd Garib Yunanlılar tarafından Kirazlı Karyesi'nde katl edilmiştir...Mayıs 1337 tarihinde Yunanlıların zulme ve işkencelerine tahammül edemeyerek Hilal-i Ahmer vasıtasıyla geldim. Hiçbir eşya getirmeyerek geldik... Mezkur karye [Gacık] 100 haneden ibaret olub mekteb ve cami kamilen ihrak edilmiştir. Ve tahminen 1000 nüfusdan ibaretdir."¹⁴

(Ahmed oğlu Mustafa, rençber, 35 yaşında, Gacık Köyü) "13, 14, 15 Kanunuevvel 1336 tarihinde tezahür eden Yunanlıların imha siyaseti üzerine karyemiz Yalova'ya iltica iderek orada epeyce işkence ve mezalimden sonra motorla ailemle Darıca'ya karar etdim. Ve hiçbir eşya getiremedim... Eniştem Kethüdaoğlu İbrahim Ağa Elmalık ile Gacık arasında Bakırlı Deresi'nde 14 Kanunuevvel 1336 tarihinde Laledere Ermenileri tarafondan şehid edilmiştir... Karyemizde 1 cami 1 mekteb 1 kahve 1 hane 3 dükkan Yunaniler tarafından ihrak edilmiştir. Kıymetleri bence mechuldür. Karyemiz 100, 110 haneli olub kısmen muhrik olmuşdur

¹² BCA, 272.12.39.36.2.23, 12.01.1922.

¹³ BCA, 272.12.39.36.2. 25, 12.01.1922.

¹⁴ BCA, 272.12.39.36.2. 31, 12.01.1922.

ve nüfusu da 800-1000 arasındadır.”¹⁵

(Ali oğlu Osman, 21 yaşında, Kurtköy) “Teşrinievvel 1336 tarihinde Yunanilerin karyemizi işgal ve ihrakı ve icra eyledikleri mezalim neticesi olarak Dersaadet’e iltica eyledik... Kuramız kamilen ihrak ve emvali gasb olunmuştur.”¹⁶

(Receb oğlu Ali, 34 yaşında, Kurtköy) “Kardeşim Mehmed Mustafa Çavuş 45 yaşında Yunaniler tarafından nezdimizden alınıp ... esir edilerek götürüldü...Mart 1337 tarihinde Yunanilerin karyemizi ihrakı ve icra eylediği bin dürlü mezalim neticesi olarak Dersaadet’e hicret eyledik...Karyemiz camii, mektebi, hamamı, kahveleri ve dükkanları ve bilumum emakini kamilen ihrak ve emvali gasb olunmuştur. Mecmui hasarat yekunu 2 milyon lira tahmin edilmektedir.”¹⁷

(Ulubey oğullarından Mehmed oğlu Musa, Çifçi ve tüccar, 60 yaşında, Sultaniye) “25 yaşında biraderimin ... Habibe Hanım ve 31 yaşında Habibe Hanım’ın biraderi Yusuf Efendi ve biraderimin kızı 9 yaşında Fatma ve diğeri 7 yaşında Müslime ve diğeri 1 yaşında Sakine Yunan asker ve çeteleri tarafından katl edilerek Habibe’den 500 lira gasb etmişlerdir...Mart 1337 tarihinde kayıkla İstanbul’a geldim. Hicretimin esbabı Yunan asker ve çetelerinden gördüğüm zulm neticesidir. Beraberimde bir yatak bir yorgan getirebildim...Karyemiz Yunan askeri ve çeteleri tarafından kamilen ihrak edilmiştir. Bu meyanda bir cami bir mekteb muhterik olmuş ise de bunlarla karyemizin hasarat-ı umumiyesini tahmin edemiyorum. Karyemiz 35 hane ve 150 nüfusdan ibarettir.”¹⁸

Yalova ve civarında yaşanan olaylar ve muhacirlerin taşınması konusu yabancı basında da ele alınmıştır. İngiliz gazetelerinden John Bull, 28 Mayıs 1921 tarihli “Doğudan Utanç Verici Haberler (Shameful Tidings From The East)” başlığı ile verdiği haberde alt başlık olarak “Kral Konstantin yönetimindeki Yunanistan vahşet konusunda Hunları geride bıraktı” ifadesini kullanmıştır. Haberin devamında “Yalova bölgesinden gelen Müslüman mülteciler, Yunan subayların eşlik ettiği çetelerin korkunç zulümler yaptığını iddia ediyor. Kadınlar ve çocuklar bile acımasızca

¹⁵ BCA, 272.12.39.36.2. 3, 12.01.1922.

¹⁶ BCA, 272.12.39.36.2. 7, 12.01.1922.

¹⁷ BCA, 272.12.39.36.2.10, 12.01.1922.

¹⁸ BCA, 272.12.39.36.2.15, 12.01.1922.

ölüme terk edildi.”¹⁹ denilmektedir. Belfast News-letter gazetesi de 4 Mayıs 1921 tarihli “Yunan Saldırganlığı (The Greek Offensive)” başlıklı haberinde Yunan işgali altındaki Yalova ve civarının Ermeni ve Rum çetelerince tahrip edildiği, köylerin yakıldığı bilgisini vermektedir.²⁰ 24 Haziran 1921 tarihli The Scotsman gazetesi ise “Yunan Zulmüne Karşı Protesto (Protest Against Alleged Greek Atrocities)” başlıklı haberinde, bölgede incelemeler yapan uluslararası heyetin hazırladığı rapor doğrultusunda Yalova ve civarında düzenli Yunan birlikleri tarafından silahlı Türk nüfusa yönelik bir vahşetin uygulandığını okuyucularına duyurmaktadır.²¹

Muhacirlerin İstanbul'a Taşınması

Uluslararası Heyetin bölgede yaptığı incelemeler neticesinde, Müslüman Türk nüfus can ve mal güvenliğinin olmadığı tespit edilmiş ve önemli bir muhacir nüfus Hilal-i Ahmer tarafından gönderilen vapurlarla İstanbul'a taşınmıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti raporunda muhacirlerin taşınması ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır: “Buradan altı yüz muhacir nakledileceği düşünülürken, Yalova'da bulunan Yunan kumandanı ancak elli altmış zavallıdan bahsederek diğerlerinin gönderilemeyeceğini söylediğinden birçok ısrar ve müşkülattan sonra kumandan Gemlik'te bulunan fırka kumandanından keyfiyeti istifsar etmeye karar vermiştir. Gelen cevap eski talimatı daha ziyade tahdit edici mahiyette olduğundan ve Gacık, Yortan, Kirazlı köylerinin yanmadığından bahis ile bu köyleri terk edip Yalova, Samanlı, Akköy'e iltica edenleri veremeyeceğini beyan ve bunların erkeklerinin Kuva-yı Milliye tarafına iltihak ettiklerini iddia etmiştir. Heyetin, bu adamla iki saatten ziyade süren münakaşası bir netice vermemiş ise de Fransız yüzbaşısı Mösyö Luca'nın beyanat-ı şeditte ve müessiresi ve protestosu ve Mösyö Toynby'nin pek müessir müdahalesi ile ve bin müşkülattan heyet 333 muhacir ve birkaç ton eşya ve beş on res [baş] hayvan almış ve Yalova ve Samanlı ve Akköy muhtacine tevzi olunmak üzere Yalova kaymakam

¹⁹ John Bull, 28 Mayıs 1921.

²⁰ Belfast News-letter, 4 Mayıs 1921.

²¹ The Scotsman, 24 Haziran 1921.

vekâletine de beş yüz kıyye ekmek, iki sandık süt ve bir miktar ilaç bırakarak avdet etmiştir. O civarda on altı köyde ceman 840'ı müteceviz hanenin yakıldığı ve muhtelif şehirlerde birçok masumun hayatlarının heder olduğu bi't-tahkik anlaşılmıştır.”²²

Heyet 16 Haziran ve 23 Haziran'da bugün Yalova sınırları içerisinde olan Armutlu'ya da iki sefer düzenlemiştir. Bölgede Yunan işgal kuvvetlerinin engellemelerine rağmen Armutlu'dan İstanbul'a önemli bir muhacir nüfus taşınmıştır. Konu ile ilgili bahsedilen raporda şu ifadeler yer almaktadır: “16 Haziranda Armutlu'ya giden heyetimiz ahalinin nakli için lazım gelen tertibatı almış ve muhacirini en ziyade düşündüren beş altı yüz bin kıyye zeytin ve yüzlerce hayvanatın beraber alınabilmesi meselesini de layıkıyla teemmül etmiştir. Armutlu'nun bir defada tahliyesi gayrimümkün olduğundan, muallakta kalan mesailin halli için heyetin İstanbul'a avdet etmesi lazım gelmiştir. Ancak heyetin İstanbul'da geçireceği birkaç gün esnasında, eşyaları başında kalmış olan Armutlu ahali-i İslamiyesinin yalnız bırakılması tehlikeli görüldüğünden, her ihtimale karşı Fransız ve İtalyan delegeleri, iki Fransız jandarması ve İngiliz tercümanıyla Armutlu'da kalmışlardır. 18 Haziranda... Miralay Spencer'den mada bütün müttefikin heyeti Armutlu'da bırakılmış bu suretle 1555 muhacir ve eşya alınarak Armutlu bila-hadise kısmen tahliye edilmiştir. ... 20 Haziranda Hale vapuru tekrar Armutlu'ya gönderilerek 158 muhacir ile bir milyon kıyye zeytin getirtilmiş ve heyetimiz de 23 Haziranda tekrar Armutlu'ya gönderilmiştir... 26 Haziranda bin müşkülâtlâ irkap amelîyesi başlayarak saat dörtte tamam olduğundan gemiye 380 muhacir yüz bin kıyye zeytin ve 120 kadar inek ve kasaplık hayvan alınarak Armutlu'dan hareket edilmiştir. Vapur, Mudanya'ya doğru yoluna devam ederken a. k. markalı bir Yunan ganbotunun müdahalesine maruz kalmıştır. Bu ganbot bilahare gemiyi serbest bırakmış ise de bir müddet sonra Tekirdağ istikametinde Mikali isminde bir Yunan muavin kruvazörünün daha şedid müdahalesine maruz kalmıştır. Geminin grandi direğine vapurda bulunan Müttefikin heyeti muvazirlerini temsil etmek üzere Müttefikin devletlerine ait bayraklar keşide edilmiş olması da müspet bir netice vermeyerek kru-

²² Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumi Tarafından 1339..., s.109-110.

vazör, gemiye takip işareti vermiş ve İzmit koyuna kadar götürdükten sonra serbest bırakmıştır.”²³

21 Mayıs 1921 tarihli Tercuman-ı Hakikat Gazetesi'nin “*Muhik Bir Protesto*” başlıklı haberinde Yunanlıların engelleme girişimleri ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır: “*Yunanlılar Hilâl-i Ahmer nizâmâtına ve kavâ'id-i medeniyete nasıl ri'âyet ediyorlar Yunanistan Hükûmeti 1864 târihinde Cenevre'de, 1889 târihinde Lahey'de ve [1]904'de Lahey'de akdedilmiş olan konferanslar mukarrerâtını kabul ve bu bâbdaki mu'âhedâta vaz'-ı imzâ ettiği hâlde ahkâmına adem-i ri'âyet eylemektedir. Bunun için Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti ber-vech-i âti esbâb-ı mücebe ve vekâyi'i zikir sûretiyle Yunanlıları protesto eylemektedir ... 3- Geçen sene bedbaht muhâciri hâmilen Armutlu'dan İstanbul'a avdet eden ve içinde bir müttefikîn hey'et-i tahkikiyesi bulunan Hilâl-i Ahmer'in “Gülñihâl” vapuru bir iki def'a Yunanlılar tarafından yolda tevkîf edilmiş ve zor belâ kurtarılmıştı.”²⁴*

Bölgeye incelemeler yapmak üzere gönderilen Darülfünun muallimlerinden ve Hilâl-i Ahmer üyelerinden Ali Macid Bey ise Yunanlıların muhacirlerin gönderilmesi konusundaki engelleme girişimleri ile ilgili hazırladığı raporda şu bilgileri paylaşmaktadır: “*24 Mayıs 1337 [1921]'de Gülñihâl vapuru Yalova'ya müteveccihen hareket etmiş ve öğleden sonra sâ'at birde Yalova önlerine vâsıl olmuştur. Yalova Yunan Askerî Kumandanı Yüzbaşı Dimitri Papagrigoryus elindeki ta'lîmâta atfen bütün ahâlî-i İslâmiye'yi alıp götürmemize müsâ'ade etmekde ma'zûr olduğunu ve yalnız yanan köyler ahâlîsinden olup Samanlı ve Akköy ve Yalova'ya ilticâ edenlerin azîmetine müsâ'ade edeceğini söylemiştir. Hey'etimiz, altı yüz kadar muhâcir alabileceğini ümîd ettiği hâlde Yunan zâbiti ancak elli-altmış zavallıdan bahsediyor idi... Beynelmilel Salîb-i Ahmer nâmına protesto etmek üzere söz alan Mösyö Gehri dedi ki: “-Mümessili bulunduğum Beynelmilel Salîb-i Ahmer, Harb-i Umûmî esnâsında Avrupa'nın birbirine düşman olan bir memleketinden diğer memleketine ve bî- taraf memleketlere milyonlarca ihtiyâr ve çocuk nakletti. Hattâ her husûsda müstesnâ bir şiddet göstermiş olan Almanya'da bile bu derece*

²³ Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339..., s.111-112.

²⁴ Tercümân-ı Hakikat, 21 Mayıs 1338 (1922).

mümâna'at görmedim. Her hâlde bu tarz-ı hareket Yunan milletinin ve ordusunun şerefini arttırmasa gerekdir. Ben, vazîfem iktizâsı olarak bütün teessüflerime rağmen ihdâs edilen bu müşkilâtı, mensûb olduğum beynelmilel cem'iyet vâsıtasıyla Yunan Salib-i Ahmeri nezdinde şiddetle protesto edeceğim gibi her iki dünyânın gazetelerinde dahi lâzım gelen neşriyâtı pek vâsî' bir sûrette yayacağım". Bu beyânât, Yunan zâbiti üzerinde biraz te'sîr eder gibi oldu. Nihâyet bin müşkilât ile üç yüz otuz üç muhâcîr kadar kurtara[bildik] ve birkaç ton eşyâ ve beş-on re's hayvân alabildik."²⁵

Ali Macid Bey raporunda, Uluslararası Heyetin, muhacirleri özellikle çetelerden korumak amacıyla büyük bir çaba gösterdiğini belirtmekte ve şunları aktarmaktadır: "Bir günde bitiremediğimiz irkâb ameliyesinden dolayı muhâcirlerin bir kısmı eşyâlarıyla berâber geceyi sâhilde geçirmek mecbûriyetinde kalmışlar idi. Bu zavallıların gerek cânlarını gerek mâllarını Yalova işgâl bölüğü kumandanının bütün gayretine rağmen muhâcirlerin etrâfından ayrılmayan çetelerden sıyânet etmek için gece tarafımızdan nevbet beklenilmek ihtiyâcı hâsıl olmuş ve herkes hissesine düşen nevbeti, Yunan süngülüleri arasında büyük bir fedâkârlık ile beklemiş idi. Burada refâkatimize verilen tahkikât hey'etinin ve Mister ve Madam Toynbee'nin gösterdikleri fedâkârlığı zikretmemek büyük bir kusûr olur. Bilhâssa Mîralây Spencer, bütün ricâlarımıza rağmen gee altı sâ'atden fazla bir müddet sâhilde kuru taşlar üzerinde nevbet beklemiştir."²⁶

Gehri, Gülnihal vapurunun 25 Mayıs saat 20.00'de Ya-

²⁵ Hilal-i Ahmer Mec'muaları, Cilt 1, Haz. İbrahim Topçu, Ahmet Zeki İzgöer, Kızılay Yayınları, İstanbul, 2020, s.20-21. Ali Macid Bey raporunun bu kısmında Yalova ve civarında yakılan köylerle ilgili şu bilgiyi de vermektedir: "Köylülerden aldığımız ma'lûmâta göre isimleri aşağıda ta'dâd edilen köyler yanmıştır:

Reşadiye Hâne adedi ma'lûm değildir. Gacık 100 hâne Nısfı yanmıştır. Dereköy 40 hâne Kâmilan yanmıştır. Sultaniye 40 hâne " Karakilise 40 hâne " Yortan 40 hâne " Kirazlı 60 hâne " Soğucak 80 hâne " Paşaköy 80-90 hâne " Kurtköy 100 hâne " Üvezpınar 50-60 hâne " Gökçedere 30-40 hâne " Ortaburun 40 hâne " Güllük 50-60 hâne " Çallica 40-50 hâne " Şükrü Efendi'nin çiftliği Yalova civârında. Muhtelif yerlerde insân öldüren ve köy yakan şerîrler de şunlardır: Hacı Mehmed Çiftliği'nde çalışan Mihal ve Hristo, Elmacıklı Toma, Yunan yüzbaşısının mahrem-i esrârı ve pek sıkı dostu Elmacıklı Kosti, İstanbullu Kosti."

²⁶ Hilal-i Ahmer Mecmu'aları, C.1., s.42-43.

lova'dan ayrıldığını ve bu sürece kadar 1.250'si çocuk olmak üzere toplam 2.935 muhacirinin Samanlıdağ Yarımadasından İstanbul'a sevk edildiğini belirtmektedir.²⁷ Gerek Hilal-i Ahmer Cemiyeti raporları gerekse Uluslararası Heyetin vermiş olduğu rakamlar değerlendirildiğinde ise Yalova ve civarından İstanbul'a taşınan muhacir sayısı 2.476 olarak görülmektedir. Ayrıca Gehri tahliye sonrası geride kalanlar ile ilgili de şu rakamları paylaşmaktadır: “Yalova'da 45'i memur olmak üzere yaklaşık 400 Müslüman ile 100 kadar yabancı ve muhacir, Samanlı'da 157 yerli ve muhacir, Akköy'de 333 yerli ve muhacir kalmıştı.”²⁸

İstanbul'a Getirilen Muhacirlerin Barınma ve Beslenmesi Sorunu

İstanbul'da savaş döneminde muhacirlerin barınması amacıyla Davutpaşa ve Selimiye Kışlaları tahsis edilmiş ve bu bağlamda Yalova ve civarından getirilen muhacirler de bu kışlalara yerleştirilmiştir. 21 Mayıs 1921 tarihli İleri gazetesinin “Yalova'dan ve Civarından Muhacir Akını” başlıklı haberinde İstanbul'a getirilen muhacirlerle ilgili şu bilgiler verilmektedir: “Yalova ve Gemlik havalisinden gelen zavallı muhacirlere bütün vicdan-ı beşeriyet acısın. Evvelki gün saat dört buçukda “seyr-i sefayin”in “İnebolu” vapuru Gemlik'ten 300 muhacir getirmişdi. Dün de Galata, Gayret, Gelibolu vapurları birçok afetzede yolcuları şehrimize getirdiler. Yalnız bir günün için bu dört vapurun getirdiği muhacirler 1400'e baliğ oluyor. Muhacirler Hilal-i Ahmer delaletiyle geliyor. Daha evvel yine Hilal-i Ahmer vasıtasıyla 1000 kadar muhacir gelmişti. İnebolu Vapuru evvelki gece saat 1'de limana gelmiştir. Çıkarılan muhacirler araba ve otomobillerle Davudpaşa'ya sevk edilmişlerdir. Dün de akşama kadar kışla civarında çadırlar kurularak yeni gelenlerin iskanları temin edilmiştir. Bundan başka hasta ve yaralı olanlar hastahanelere sevk olunmuştur. Hilal-i Ahmer dün Davudpaşa'ya 900 ekmek göndermiş ve bu gün de muhacirlere sıcak yemek tevzii ... bulunmuştur.” Aynı haberde İstanbul'da bulunan Arabacılar Cemiyeti'nin 50 arabasını muhacirlerin taşınması amacıyla Muhacirin Müdürü-

²⁷ Gehri, a.g.m., p.735.

²⁸ Gehri, a.g.m., p.735.

yetinin emrine verdiği belirtilmektedir. Darüleytam Müdürlüğü de Muhacirin Müdürlüğüne müracaat ederek 8 yaşından yukarı olmak üzere 150 çocuğun daha Darüleytamlara kabul olunabileceğini bildirmiştir.²⁹

Hilal-i Ahmer Cemiyeti raporunda içerisinde Yalova muhacirlerinin de yer aldığı kışlalardaki beslenme ve barınma durumu ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır: “İskân ve İlbas Sırf Hilal-i Ahmer vesaitiyle ve bin türlü müşkülâtla, bir mevt-i muhakkaktan [mutlak ölümden] kurtarılarak İstanbul'a nakil ve isal edilen bu felaketzedelerin Muhacirin Müdüriyeti-i Umumiyesi'nce deruhte edilen iskân hidematına cemiyetimizce de lazım gelen muavenet yapılmış ve bunlar arasında en muhtaç olanlara (7505) parça muhtelif çamaşır ve (400) yatak ve (487) battaniye ile (5284) parça tencere tava gibi levazım-ı beytiye tevzi edilmiştir...İaşe Muhacirlerden dört bin nüfusun meskûn olduğu Davut Paşa Kışlası'nda cemiyetimiz büyük bir aşhane gûşad ederek 20 Mayıs 337 [1921] tarihinde her nüfusa yevmi bir kap sıcak yemek vermek suretiyle faaliyetine başlamış olduğu gibi her nüfusa birer de ekmek vermiştir. Bu suretle aşhanelerimizin devam ettiği müddet zarfında tevzi edilen yemek adedi 72.215'e ve ekmek adedi de 1.251.250'ye balığ olmuştur. Selimiye'de iskân ve ekmek ihtiyacatı merkez-i umumi ambarınca temin edilen ve haftada iki günlük iaşeleri Muhacirin Müdüriyeti-i Umumiyesi'nce deruhte olunan 1800 nüfus muhacirin haftanın mütebaki beş günlük iaşeleri Kadıköy şubemizce tesis ve idare edilen aşhane ile temin edilmiştir. O esnada İstanbul'da bulunan İngilizler beynlerinde [aralarında] Muhacirin-i Müslimeye Muavenet Heyeti namıyla bir heyet teşkil ederek cemiyetimizin bu mültecilere ifa etmekte olduğu hidematın idamesini teshil ve cem eyledikleri 47.547 lira ianeyi veznemize tevdi eylemişlerdir. Madam “[Dvty] Villi” tarafından da teberru olunan (3333) lira iane ile bu hayırperver müteberrin arzusuna tevfikân Cerrahpaşa Camii'nde meskûn olan (250) nüfus muhacir için suret-i mahsusada bir aşhane tesis edilmiştir. ... Bu muhacirinin memleketlerine sevkleri temin edilinceye kadar hidemat-ı sıhhiyeler cemiyetimizce memur edilen iki seyyar tabip tarafından ifa ve muktezi mualecat meccanen ita edilmiştir.”³⁰

²⁹ İleri, 21 Mayıs 1337 (1921).

³⁰ Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339..., s.114-

Hilal-i Ahmer Cemiyeti göçmenlerin temel ihtiyaçlarını karşılarırken onlara istihdam olanakları da yaratmaktadır. Yalova ve Gemlik çevresinden Yunan işgali dolayısıyla kaçarak İstanbul'a gelen göçmenler için de istihdam imkanları araştırılmış ve içlerinden nakış bilen 500 kadın altı ay süreyle ücretli olarak çalıştırılmıştır.³¹

15 Ağustos 1921 tarihli İkdâm gazetesinde Yalova, İzmit ve Gemlik civarından getirilen muhacirlerin Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından ihtiyaçlarının karşılanmasına ilişkin şu bilgiler paylaşılmaktadır: "...Düşman istilâsı üzerine çetelerin zulm ü i'tisâfına ma'rûz kalan ve köyleri, evleri ihrâk, eşyâları yağma edilen İzmit, Yalova, Gemlik, Karamürsel ve havâlisi ahâlisinden ber-hayât kalan on bin nüfûsu Hilâl-i Ahmer vapuruyla İstanbul'a nakletmek ve yerlerinde kalan Değirmendere, Karamürsel ve havâlisi ahâlisinden mahallerinde i'âşesini te'mîn etmek sûretiyle îfâ-yı hizmet etmiştir. Bundan sonra Hilâl-i Ahmer, Yunanlılar tarafından bombardımanla evleri barkları harâp olup tahlîs-i cân ve nâmus edebilmek için İstanbul'a ilticâ eden binlerce muhâcirinin i'âşesini te'mîn ettiği gibi el-yevm de Dâvudpaşa Kışlası'nda bulunan binlerce muhâcirine mevâdd-ı gıdâ'ıye ve ilbâsiye vermektedir."³²

Hilal-i Ahmer Cemiyeti muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması konusunda halkın da desteğini sağlamak amacıyla dönem gazetelerinden çağrıda bulunmaktadır. Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 4 Nisan 1921 tarihli haberinde şu ifadeler yer almaktadır: "Hilâl-i Ahmer'in Ahâliye Hitâbı Cem'iyet muhâcirine ve harpten müteessir olanlara imdâda koşacak Cem'iyetimiz Anadolu'daki muhâcirinle harpten suver-i sâire ile müteessir olanların imdâd u mu'âvenetine yetişmek üzere bu husustaki fa'âliyetini tevsi' ve tezyîd etmeye karâr vermiştir. Hilâl-i Ahmer'in mesâ'î-i insâniyetperverânesini şimdîye kadar maddî ve ma'nevî yardımlarıyla teshîl ve te'mîn etmiş olan ahâlinin bu def'aki teşebbüsünde de kendisine a'zamî mu'âvenette bulunacağından kat'îyyen ümîdvâr olan cem'iyetimiz halkın hissiyât-ı hamiyet ve insâniyetkârânesine tekrâr mürâca'at eder ve gerek idâre-i mer-

115.

³¹ Mesut Çapa, Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925), 2. Cilt, Türk Kızılayı Derneği Yayınları, Ankara, 2010, s.50.

³² İkdâm, 15 Ağustos 1337 (1921).

keziyemizde, gerek gazete idârehânelerinde açılan i'âneye iştirâk etmelerini ricâ eyler. Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umûmîsi"³³

Savaş dönemi boyunca İstanbul'da kalan muhacirler ile ilgili savaşın bitimini takiben, Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi'nin talebi üzerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti yurtlarına iadesi kararı almıştır. Muhacirler İstanbul'dan vapurlara bindirilerek TBMM Hükümeti tarafından belirlenen İzmir, İzmit, Gemlik ve Bandırma limanlarına gönderilmiştir.³⁴

Sonuç

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali ile başlayan Yunan ileri hareketi neticesinde Yalova da 7 Ağustos 1920'de işgale uğramıştır. Yunan birliklerinin himayesinde Rum ve Ermeni çeteleri tarafından başlatılan katliamlar bölgeden özellikle İstanbul'a göçleri zorunlu kılmıştır. Uluslararası Kızılhaç Örgütü ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Samanlıdağ Yarımadasında incelemeleri neticesinde tuttukları raporlar ve arşiv kayıtları bölgedeki katliamları açıkça ortaya koymuştur. Katliamlardan kurtarılabilen muhacirler, vapurlarla İstanbul'a taşınmış ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından Davutpaşa ve Selimiye kışllarına yerleştirilerek ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Eldeki kaynaklar bugünkü Yalova sınırları dahilinden yaklaşık 2500 muhacirin İstanbul'a vapurlarla taşındığını göstermektedir. Temmuz 1921'de Yunan kuvvetlerinin Yalova'dan çekilmesi ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti muhacirlerin geri dönmesi amacıyla duyurular yapsa da savaş sonuna kadar göçmenlerin büyük kısmı İstanbul'da kalmaya devam etmişlerdir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BCA, 272.12.39.36.2.16, 12.01.1922.

BCA, 272.12.39.36.2.3, 12.01.1922.

BCA, 272.12.39.36.2. 25, 12.01.1922.

BCA, 272.12.39.36.2. 31, 12.01.1922.

BCA, 272.12.39.36.2. 3, 12.01.1922.

³³ *Tercümân-ı Hakikat*, 4 Nisan 1337 (1921).

³⁴ *Vakit*, 17 Teşrin-i Evvel 1338 (Ekim 1922).

BCA, 272.12.39.36.2. 7, 12.01.1922.

BCA, 272.12.39.36.2.10, 12.01.1922.

BCA, 272.12.39.36.2.15, 12.01.1922.

Resmi Belgeler

Reports On Atrocities In The Districts Of Yalova And Guemlek And In The Ismid Peninsula, 1921, s.2-4.

Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339 [1923] Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1337) [1919- 1921] Dört Senelik Devreye Ait Rapor.

Sürelî yayınlar

Belfast News-letter

İleri

İkdam

John Bull

Tercümân-ı Hakikat

The Scotsman

Vakit

Kitap ve Makaleler

Akgün Seçil Karal, Murat Uluğtekin, *Yeni Belgelerin Işığında Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Cilt 1, Başak Matbaa, Ankara, 2020.

Çapa Mesut, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, 2. Cilt, Türk Kızılayı Derneği Yayınları, Ankara, 2010. Çevik Zeki, Ufuk Karakuş, "Millî Mücadele Döneminde Osmanlı Hükümeti'nin İstanbul'a Gelen Batı Anadolu Mültecilerine Yardımları (1919-1922)", *Mediterranean Journal of Humanities*, VIII/2, 2018.

Çufalı, Mustafa, *İstiklal Harbi Döneminde Batı Anadolu'da Yunan Zulmü 1921*, 20675 (dergipark.org.tr), Erişim Tarihi: 18.07.2022.

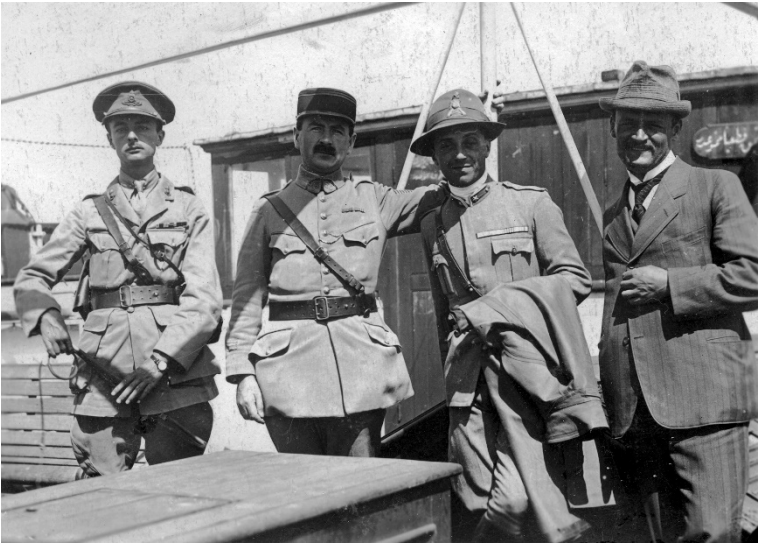
Gehri Maurice, "Mission d'enquête en Anatolie (12-22 mai 1921)", *Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge*, Bulletin No:31, Juil 1921.

Hilal-i Ahmer Mec'muaları, Cilt 1, Haz. İbrahim Topçu, Ahmet Zeki İzgöer, Kızılay Yayınları, İstanbul, 2020.

Toynbee Arnold J., *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Çev. Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

Gülnihal gemisindeki Müttefiklerarası Heyet, Maurice Gehri, Arnold ve Rosalind Toynee, Ali Macit Bey ve Eşi Ayla Hanım

Müttefiklerarası Heyet Gülnihal vapurunda

Anadolu, Samanlıdağ yarımadası. Müttefiklerarası Heyete eşlik eden müttefik askerleri.

Hilal-i Ahmer Gülnihal Vapuruna erzak yüklerken

Hilal-i Ahmer, Yalova'da kalacak Türkler için Gülnihal vapuruna erzak yüklüyor

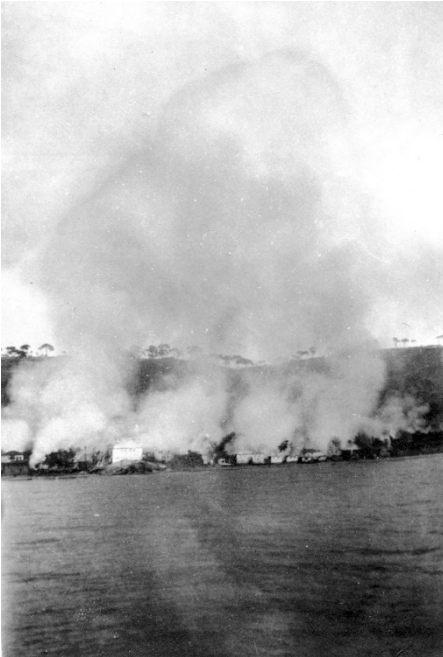
Yalova'da Müttefiklerarası Heyet üyesi, Hilal-i Ahmer çalışanı ve bir Yunan askeri.

Yüzellilikler listesinde olan Yalova kaymakamı
Fuad ve Yunan Yüzbaşı Goulas

Gülnihal Vapuru Yalova

15 Mayıs 1921 Kapaklı Köyü yanıyor

15 Mayıs 1921 Karacaali Köyü sahilde bulunan
9 cesetten biri

15 Mayıs 1921 Karacaali Köyü yanıyor

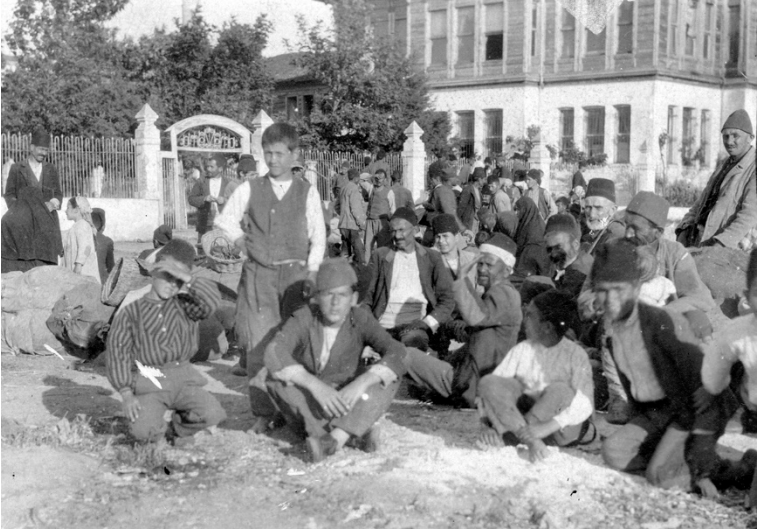
AN

Mülteci çocuklar Gülnihal vapurunu beklerken

Sahilde mülteciler. Fotoğrafi çeken Arnold Toynbee

Köylerini terk eden mülteciler

Akköy muhacirler

Yalova sahilde vapura binmeyi bekleyen mülteciler

Yalova sahilde muhacirleri göz hapsine alan Rum çeteler

Yalova sahilde mülteciler. Fotoğrafi çeken Arnold Toynbee

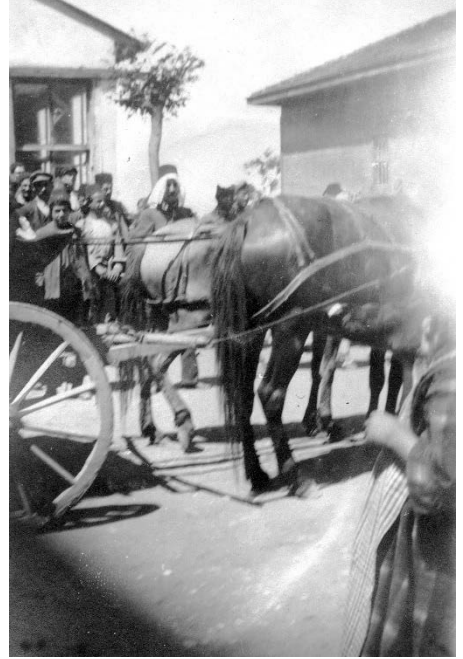
Yalova sahilde mülteciler

Yalova sahilde gemiye binecek mültecilerin seçimi.

Yalova'da gemiye binecek mültecilerin seçimi. Fotoğrafta görülen İstanbul'dan gelen Rum Papaz.

Samanlı ve Akköy'den Yalova'ya mültecilerin gelişi

Yalova sahilde mülteci grupları, gemiye binmeyi bekliyor. Arkada, sağda, iskele girişindeki kontrol noktasının evi görülebilir. Fotoğrafi çeken Arnold Toynebee

Sahilde mülteci grupları. Fotoğrafi çeken Arnold Toynebee

25 Mayıs 1921 Akköy Teğmen Bonaccorsi

24 Mayıs 1921 Yunan askeri eşliğinde Heyetin Akköy ve Samanlı Köylerini ziyareti

Gülnihal vapuruna binen mülteciler

Mültecilerin taşınması

Mülteciler vapurda

Gülnihal Vapurundan Yalova manzarası

Yalova-İstanbul deniz yolu. Mülteciler Gülnihal vapurunda

Gülnihal vapurunda mülteciler

26 Mayıs 1921 Gülnihal Vapuru Boğazda

Yalova İli Köyleri Sözlü Tarih ve Kültür Envanterleri Kitabı Bağlamında¹ Yalova'da Bulunan Manav Köyleri

Cihan Yalvar*

Giriş

Yalova ili, barındırdığı maddi kültür değerleri, doğal güzellikleri ve stratejik konumundan ötürü geçmişten günümüze tarihin her döneminde dikkatleri üzerine çeken bir bölge olmuştur. İstanbul, Bursa ve Kocaeli gibi önemli üç büyük şehrin ortasında yer alan Yalova'nın tarihi, tarihin en eski çağlarına kadar gitmektedir. Bu doğrultuda şehrimizin bu özellikleri günümüzde de önemini korumaktadır. Ayrıca, Yalova ve köylerinin tarihi bölgeye yapılan göçler ile daha iyi anlaşılmaktadır. İstanbul'un Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun başkenti olmasından sonra bu tarihî önemin daha da arttığı görülmektedir. Bu minvalde, bazı Bizans İmparatorlarının Anadolu topraklarında düzenlemiş oldukları seferlere Yalova ve çevresinden geçiş yapmak suretiyle gittikleri de bilinmektedir. Aslında bölgenin önemli dönemi Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarına denk gelmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin son zamanlarında ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında bölgeye yerleştirilen Manavlar bölgenin en eski topluluklarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bildiride Yalova sınırları içerisinde bulunan on altı Manav hakkında tarihî ve kültürel bilgiler verilecektir.

¹ Cihan Yalvar, Adil Yılmaz, *Yalova İli Köyleri Sözlü Tarih ve Kültür Envanterleri*, Gaye Kitabevi, Bursa, 2022.

* Yalova Üniversitesi, Ortak Dersler Bölümü,

e Posta: cihan.yalvar@yalova.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2791-4393.

1.Yalova İli Köyleri Sözlü Tarih ve Kültür Envanterleri Projesi Hakkında

Yazılı belgelere ek olarak yaşayan bireylerin hafızaya dayalı anlatıları ile meydana gelen sözlü tarih çalışmaları günümüz tarihçileri tarafından göz ardı edilen konulardan birisidir. Sözlü tarih çalışmaları, tarihî belgelerin zaman zaman eksik olduğu noktaları tamamlayarak olayların ve bazı olguların anlaşılmasında önemli rol oynamaktadır. Bunun yanında, insanların hafızalarında yer eden olayların nesilden nesile aktarılmasını sağlayarak bir devamlılık da sağlanmaktadır. *Yalova İli Köyleri Sözlü Tarih ve Kültür Envanterleri* isimli çalışmamızın amacı Yalova ili sınırları içerisinde yer alan tüm köylerin tarihî ve kültürel değerlerini açığa çıkartmak, bölge üzerine çalışacak olan araştırmacılara bir başvuru kaynağı oluşturmaktır. Çalışmada Yalova ili sınırları içerisinde bulunan köylerin kuruluşlarından, köyde görülen adetlere kadar sözlü tarihin konusu içerisine giren tüm konular ele alınmıştır. Metnin dışında tüm köylerin yerleşim tarihlerine ait olan haritalar yapılarak köylerin yerleşim tarihleri de saptanmıştır. Ayrıca, bu haritalar ile Yalova ilinin köylerinin ne denli önemli ve eski bir tarihe sahip olduğu ifade edilmiştir.

Çalışmada Yalova'da bulunan tüm köyler, beldeler ve bazı ilçe merkezleri ziyaret edilmiş olup toplamda iki yüze yakın kişi ile birebir olarak sözlü tarih çalışması yapılmıştır. Ziyaret edilen yerleşim yerlerinin muhtarları, yaşlıları ve ileri gelenlerine köye ve çevresine ait bilgileri topladığımız on üç adet soru yöneltilmiştir. Klasik bir sözlü tarih çalışmasının dışına çıktığımız bu çalışmamızın birinci bölümünde sadece köylülerin anlattıkları aktarılmış olup bu bölümde hiçbir şekilde yorum yapılmamıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde yukarıda da bahsedildiği gibi Yalova'da bulunan köylerin yerleşim tarihleri yaptığımız haritalar ile detaylandırılmıştır. Üçüncü bölümde köylerde bulunan mezarlıklar hakkında bilgi verilirken, dördüncü bölümde ise köy mezarlıklarında ve köy sınırları içerisinde bulunan dede/yatır mezarları ve yerleri hakkında bilgiler verilmiştir. Yaklaşık iki yıl süren çalışmamızın sonucunda ortaya çıkan bu projenin danışmanı Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanı Prof. Dr. Ahmet Taşağıl, ekip üyelerimiz ise Cihan Yalvar (Yeditepe Üniver-

sitesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi), Adil Yılmaz (Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Doktora Öğrencisi) ve Ayberk Özel (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Öğrencisi)'dir.

2. Manavlar² ve Yalova/Merkez'de Bulunan Manav Köyleri

Genel anlamda Manavlar, Selçuklu Devleti'nin son döneminde ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında bölgeye gelecek yerleşen Türklerdir. Manav ismine özellikle Batı Anadolu bölgesinde çok sık rastlanır. Farklı bir görüşe göre ise Manavlar, Bizans İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Batı Anadolu'ya yerleştirilen Kuman-Kıpçakların torunlarıdır. Yukarıda sözü edilen Manav köylerini ziyaretlerimizde (Elmalık köyü hariç) yaşlılar ve köyün ileri gelenleri kendilerini “*Türk'ün yürüyene yürük, oturanına Manav denir*”, “*Biz Selçuklu Devleti'nin son zamanlarında ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında buralara yerleşmişiz*” şeklinde ifade etmişlerdir. Ayrıca bu köylerin ortak özelliği olarak köylerin sınırları içerisinde en az bir en fazla iki dede/yatır mezarı ya da yeri olduğu da görülmüştür.

Yalova/Merkez'de dört adet Manav köyü bulunmaktadır. Bunlar Samanlı, Kazımiye, Kirazlı ve Elmalık³ köyleridir.

2.1.Samanlı: Antik çağdan beri stratejik bir noktada bulunan Samanlı köyünün ilk ismi *Xenodochion* olarak karşımıza çıkmaktadır⁴. Yunanca *Xeno* (yabancı) ve *Doche* (karşılama) manasına gelen bölge otel, hastane ya da karşılama yeri olarak adlandırılmaktaydı⁵. Meşhur seyyah Evliya Çelebi'de seyahatna-

² Yalova'da bulunan Manav köylerinin dil özellikleri hakkında bkz. Anıl Çelik, Yalova İli Yerli Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük), T.C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Bursa, 2018.

³ Eğer Manavların yukarıda da bahsedildiği gibi Bizans İmparatorluğu tarafından bölgeye yerleştirilmiş olan Kuman-Kıpçaklar olduğu varsayımını kabul edersek Elmalık (eski adı Saruhanlı) köyü de bir Manav köyüdür.

⁴ Yalova İli ve Köyleri Sözlü Tarih ve Kültür Envanterleri isimli çalışmamız esnasında Samanlı köyünde ikiden fazla Latince yazıta rastlanmış ve bu yazıtlar Yalova Müze Müdürlüğü'ne bildirilmiştir. Bu yazıtlar ile Samanlı köyünün tarihinin antik döneme kadar uzandığı da kanıtlanmıştır.

⁵ Ahmet Büyükkaksoy, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Yalova”, *Geçmiş-*

mesinde Samanlı köyünden bahsetmiştir. Bu doğrultuda eski bir Manav köyü olarak bilinen Samanlı köyü, Orhan Gazi'nin bölgeyi fethetmesinden sonra Orhan Gazi'nin seyislerinin kurduğu bir yerleşim yeridir. Samanlı köyü ismini, meşhur Samanlı dağlarından almıştır. Her manav köyünde görüldüğü gibi Samanlı'da da bayramlarda ve önemli günlerde cevizli lokumlar yapılır. Ayrıca, Samanlı köyünde bir yatır/dede mezarı bulunmaktadır. Bu mezarda yatan kişinin ismi bilinmemektedir. Fakat eskiden bu mezarın yanına mum dikilerek dualar edildiği bilinmektedir. Eskiden köy sınırları içerisinde üç adet hamamın bulunduğu ifade edilmiş fakat bu hamamlardan günümüze hiçbir kalıntı ulaşmamıştır.

2.2. Kirazlı: Kirazlı köyünün ismi, köy sakinlerinin ifade ettiğine göre eskiden bölgede büyük Kiraz ağaçları bulunmasından ötürü köye verilmiştir⁶. Köy sınırları içerisinde iki tane dede/yatır mezarı ya da yeri bulunmaktadır. Bu mezarlardan ilki Kurtbaba (Kurtdede) ismini taşıırken, ikinci dede/yatır ise Baba ismini taşımaktadır. Baba isimli dede/yatır mezarı köy merkezinde yer alırken, Kurtdede isimli dede/yatır mezarı ise köy sınırları içerisinde yer alan ormanlık bölgede bulunmaktadır.

2.3.Elmalık: Bölgede eski bir Rum köyü olarak bilinen Elmalık köyünün eski ismi Saruhanlı'dır. Lozan Anlaşmasına kadar bölgede yaşamış olan topluluk Rum değil Türk olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuman-Kıpçakların torunları olan ve bölge halkı tarafından Rum olarak bilinen ahali 1237 yılında Moğolların önünden Balkanlara gelmişler ve buradan da 1240'lı yıllarda Yortan (Kazımiye) ve Saruhanlı (Elmalık) köyelerine yerleştirilmişlerdir. Dönemin İznik İmparatoru İoannes (John) Vatatzes tarafından planlı bir şekilde yapılan bu yerleştirilme Bizans tarihi kaynaklarında yer almaktadır. Ayrıca Elmalık köyünün hemen üst tarafında yer alan ve bölge halkı tarafından Elmalık Kalesi olarak bilinen kalenin civarından çıkmış olduğu ifade edilen Türkçe mezar taşından hareket ile bölgede yaşamış olan topluluğun Rum değil Türk olduğu ifade edilmektedir⁷. Bunun ya-

ten Günümüze Yalova, ed. Prof. Dr. Ahmet Taşağul, Çevik Matbaacılık, 2019, İstanbul, s. 26.

⁶ Son yaptığımız çalışmalara göre Kirazlı ismi Rumca bir isimden dönüşmüştür.

⁷ Detaylı bilgi için bkz. Cihan Yalvar, "Anadolu'da Son Türk İskânı: İznik

nında bu yerleşimin hemen üst kısmında Höyüktepe isimli bir anıt mezarının bulunması ve Elmalık köyünün eski isminin Saruhanlı olması da bu iddiayı destekler niteliktedir. Ayrıca Türklerin geldikleri coğrafyaya boylarının ismini ya da büyüklerinin isimlerini vermesi de bu durumun doğruluğunu göstermektedir⁸.

2.4.Kazımiye: Eski bir Manav köyü olarak bilinen Kazımiye köyünün eski adı Yortan'dır. Bölgede yaşamakta olan ve Manav olarak adlandırılan topluluğun yukarıda da bahsedildiği gibi Kuman-Kıpçakların torunları oldukları bilinmektedir⁹. Tıpkı Samanlı köyünde olduğu gibi burada da önemli günlerde ve bayramlarda cevizli lokum sıklıkla yapılır. Köy sınırları içerisinde Bektaş Dede ismiyle bilinen bir dede/yatır mezarı bulunmaktadır.

3. Çiftlikköy İlçesinde Bulunan Manav Köyleri

Çiftlikköy ilçesi sınırlarında beş Manav köyü bulunmaktadır. Bunlar; Gacık, İlyasköy, Çukurköy, Dereköy ve Denizçalı köyleridir.

3.1.Gacık: Yalova'nın Manav köyleri arasında yer alan Gacık köyü, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Kütahya Simav'dan gelerek bölgeye yerleşenler tarafından kurulmuştur. Ayrıca, Atatürk tarafından atanan ilk kadın muhtarlardan birisi olan Meliha Manço, Gacık görev yapmıştır. Bu doğrultuda, Gacık köyü Türk siyasi tarihi bakımından önemli bir köydür. Köyde bayramlarda ve önemli günlerde genellikle Manav köylerinde çok sık görülen cevizli lokum yapılmaktadır. Köy sınırları içerisinde iki tane yatır/dede mezarı bulunmaktadır. Bu mezarlardan birincisi köy merkezi yakınında bulunan Murat Dede olarak bilinirken, diğer dede/yatır mezarı ise Şahin Dede olarak isimlendirilmektedir.

İmparatorluğu'nda Kuman-Kıpçaklar ve Yalova Kazımiye (Yortan) ile Elmalık (Saruhanlı) Köylerindeki Varlıkları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (TDAV)*, C. 127, S.250, (2021), s. 11-36.

⁸ Yalvar, a.g.m., s. 23.

⁹ Detaylı bilgi için bkz. Cihan Yalvar, "Anadolu'da Son Türk İskânı: İznik İmparatorluğu'nda Kuman-Kıpçaklar ve Yalova Kazımiye (Yortan) ile Elmalık (Saruhanlı) Köylerindeki Varlıkları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (TDAV)*, C. 127, S.250, (2021), s. 11-36.

3.2.İlyasköy: Eski bir Manav köyü olarak bilinen İlyasköy'ün ismi, eskiden kullanılan camiinin ustası olan İlyas isimli bir zattan gelmektedir. İstanbul'da bulunan Beyazıt Camii'nin yapımında kullanılan selvi ya da meşe ağaçları İlyasköy'den İstanbul'a götürülmüştür. Adı geçen camiinin yapılmasından sonra geriye kalan ağaçlardan da eskiden köy merkezinde yer alan camii inşa edilmiştir. Adı geçen yerleşim yerinde bayramlarda ve önemli günlerde her evde cevizli lokum yapılır. Köy sınırları içerisinde bir dede/yatır mezarı bulunmakla birlikte bu mezar hakkında pek bilgi bulunmamaktadır.

3.3.Çukurköy: Eski isimlerinden birisi Çukurbel olarak bilinen Çukurköy, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Kütahya'ya bağlı bulunan Tavşanlı ilçesinin Çukurköy isimli yerleşim yerinden gelenler tarafından kurulmuştur. Geçmişte Taşköprü civarında kurulmuş olan köy bölgede sıtma hastalığının görülmesi üzerine şimdiki yerine taşınmıştır. Bunun yanında adı geçen köyde bayram ve önemli günlerde her evde cevizli lokum yapılır. Eskiden Hıdırellez'den bir gün önce dışarıya koyulan su ve Hıdırellez çiçeği ile çocuklara banyo yaptırılırdı. Köy sınırları içerisinde Eren ya da Erenler Dede ismiyle anılan bir dede/yatır mezarı bulunmaktadır. Eski meşelerin hemen yanında bulunan bu dede/yatır mezarından kimse bir şey almaz ve buraya zarar verecek bir harekette bulunmaz.

3.4.Dereköy: Bölgede bulunan üç Ermeni köyü arasına yerleştirilen Dereköy ahalisi Oğuzların Bayat boyuna mensuptur. Köy sakinlerinin ifadelerine göre köy önce sahil şeridinde kurulu iken burada görülen sıtma hastalığı nedeniyle köy şu anki yerine taşınmıştır. Köyde günümüzde dahi kutlanılan Hıdırellezlerde tüm kapılara ısırgan otu asılırdı.

3.5.Denizçalı: Eski bir Manav köyü olarak bilinen Denizçalı köyü Orhan Gazi'nin bölgeyi fethetmesinden hemen sonra kurulmuş olan köylerden birisidir. XVI. yüzyıldaki ismi Tonguzcalu¹⁰ olarak bilinen Dereköy sınırları içerisinde bir tane dede/yatır mezarı bulunmaktadır. Fakat bu mezar hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

¹⁰ Çelik, a.g.t., s. 13.

4. Armutlu İlçesinde Bulunan Manav Köyleri

Armutlu ilçesi sınırlarında Fıstıklı ve Kapaklı olmak üzere iki tane Manav köyü bulunmaktadır.

4.1.Fıstıklı: Eski ismi Kürekçi olan Fıstıklı köyü eski bir Manav köyüdür. Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü yıllar içinde Osmanlı gemileri için yapılan kürekler burada imal edilmekteydi. Aslında köyün eski isminin nereden geldiği buradan daha iyi anlaşılmaktadır. Zaman içerisinde bu küreklerin çam ağacından yapılmaya başlanmasından ötürü, çam ağacında bulunan fıstıktan dolayı köyün adı Fıstıklı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Köy sınırları içerisinde eskiden bir dede/yatır mezarı bulunmaktaydı. Fakat günümüzde bu mezarın hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bunun yanında köy sınırları içerisinde şu an kötü bir durumda olan bir tane hamam kalıntısı bulunmaktadır.

4.2.Kapaklı: Kapaklı köyünün ismi Manavlar arasında sıklıkla yetiştirilen kabaktan gelmektedir. Bu doğrultuda zaman içerisinde Kabaklı ismi Kapaklı'ya dönüşmüş olduğu bilinmektedir. Köy sınırları içerisinde bir dede/yatır mezarı bulunmaktadır. Davut Dede ismiyle bilinen bu dede/yatır mezarından günümüze hiçbir kalıntı ulaşmamıştır. Ayrıca köy sınırları içerisinde aynı Fıstıklı köyünde olduğu gibi kötü durumda olan bir hamam bulunmaktadır.

5. Çınarcık İlçesinde Bulunan Manav Köyleri

Çınarcık ilçesi sınırlarında Çalıcı ve Şenköy olmak üzere iki tane Manav köyü bulunmaktadır.

5.1.Çalıcı: Yalova'nın en eski Manav köylerinden birisi olarak bilinen Çalıcı köyünün ismi eskiden Çağlıca olarak bilinmekteydi. Bu doğrultuda, Çağlıca ismi zaman içerisinde Çalıcı olarak değiştiği görülmektedir. Diğer Manav köylerinde olduğu gibi Çalıcı'da da önemli günlerde cevizli lokumlar yapılmaktadır. Bu yerleşim yerinde iki tane dede/yatır mezarı bulunmaktadır. Bu mezarlardan birincisi Tuz Dede olarak bilinirken, ikincisi ise Erenler ismiyle bilinmektedir. Sözü edilen bu iki dede/yatır mezarından günümüze hiçbir kalıntı ulaşmamıştır.

5.2.Şenköy: Eski ismi Kocadere-i Bala olarak bilinen Şenköy'de diğer manav köylerinde olduğu gibi önemli günlerde ce-

vizli lokumlar yapılıır. Köy sınırları içerisinde Yaren Baba ismiyle bilinen bir dede/yatır mezarı bulunmaktadır. Köy sakinlerinin ifade ettiğine göre bu zat Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarına damga vuran Şeyh Edebalı'nın öğrencilerinden birisidir. Yaren Baba, bölgeyi İslamlaştırmak ve Türkleştirmek için buraya gelmiştir.

6. Altınova ve Termal İlçelerinde Bulunan Manav Köyleri

Altınova ilçesi sınırlarında Tavşanlı ve Hersek olmak üzere iki tane Manav köyü bulunmaktadır.

6.1.Tavşanlı: Yalova'nın en eski Manav yerleşimlerinden birisi olarak bilinen Tavşanlı beldesi, belde sakinlerinin ifadeledine göre 800 yıllık bir yerleşim yeridir. Tavşanlı'nın kurucuları Kütahya'ya bağlı olan Tavşanlı ilçesinden gelmişlerdir. Bundan ötürü de beldenin ismi Tavşanlı'dır. Burada yaşamakta olan Manavlar arasında önemli günlerde kabak tatlısı ve cevizli lokumlar yapılmaktadır. Belde sınırları içerisinde bir tane dede/yatır mezarı bulunmaktadır. Bu dede/yatır Hasan Dede ismiyle bilinmektedir. Köy sakinlerinin ifade ettiklerine göre bu zat köyün kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca beldede olan bir inanaşa göre buradan bir ağaç parçası alan aynı gün yerine getirip bırakmaktadır.

6.2.Hersek: Eski bir Manav köyü olarak bilinen Hersek'in eski ismi Helenopolis'tir. Helenopolis kenti, 328 yılında İmparator Konstantinos tarafından şehir konumuna yükseltilmiş ve adı geçen imparatorun annesine ithafen kente bu isim verilmiştir¹¹. Köy sakinlerinin ifadelerine göre eskiden Hersek civarında Bizans İmparatorlarına ait bir saray kalıntısı bulunmaktaydı. Yerleşimin şu an ki ismi bölgeye bir cami yaptırmış olan Hersekzade Ahmet Paşa'dan gelmektedir. Diğer manav köylerinde olduğu gibi burada da önemli günlerde kabak tatlısı ve cevizli lokumlar yapılırdı.

Termal ilçesi sınırlarında Akköy olmak üzere bir tane Manav köyü bulunmaktadır.

6.3.Akköy: Yalova'nın en eski Manav köyleri arasında yer

¹¹ Turhan Kaçar, "Roma'dan Bizans'a Yalova ve Çevresi", *Geçmişten Günümüze Yalova*, ed. Prof. Dr. Ahmet Taşağıl, Çevik Matbaacılık, 2019, İstanbul, s. 18-19.

alan Akköy, Kastamonu Tosya'dan gelerek buraya yerleşen ahali tarafından kurulmuştur. Akköy muhtarlığında yer alan muhtarlık tabelasında köyün kuruluşunun 1326 olduğu yazılıdır. Burada önemli günlerde kabak tatlısı ve cevizli lokum sıklıkla yapılır. Köy sakinlerinin ifade ettiklerine göre eskiden köy sınırları içerisinde Evliya mezar isminde bir dede/yatır mezarı bulunmaktaydı. Zikredilen mezarın yakınında yapılmış olan bir yol çalışmasından ötürü mezara ait herhangi bir kalıntı günümüze ulaşmamıştır.

Sonuç

Yalova ili genelinde Yalova/Merkez'de; Samanlı, Kazımiye (Kuman-Kıpçak), Kirazlı, Elmalık (Kuman-Kıpçak), Çiftlikköy'de; Gacık, Çukurköy, İlyasköy, Dereköy ve Denizçalı, Altınova ilçesi; Hersek ve Tavşanlı, Çınarcık ilçesi; Çalıcı ve Şenköy, Armutlu İlçesi; Fıstıklı, Kapaklı son olarak Termal ilçesinde ise Akköy olmak üzere on altı Manav köyü vardır. Yalova genelindeki bütün Manav köyleri ahalisi, Batı Anadolu bölgesindeki Manavlar gibi kendilerinin bölgenin en eskileri olduklarını söylemektedirler. *Yalova İli Köyleri Sözlü Tarih ve Kültür Envanterleri* kitabı içerisinde yer alan haritalardan da anlaşılacağı üzere Yalova'da bulunan Manav köyleri belli bir plan dahilinde bölgeye yerleştirilmiştir. Aslında bu plan İzmit yolu ile sahil şeridine hâkim olmak, Samanlı Dağları içerisinde bulunan ve İznik yolu üzerindeki geçiş noktalarına hâkim olmaktır. Bunun yanında bu Manav köylerinin erken dönem yerleşimleri üzerine kurulmaları açısından bu köyler arkeolojik açıdan çok zengindir. Bu yüzden bu köyler en baştan değil, eski yerleşimlerin üzerlerine kurulduğu görülmektedir.

Kaynakça

- BÜYÜKAKSOY, Ahmet, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Yalova", *Geçmişten Günümüze Yalova*, ed. Ahmet Taşağıl, Çevik Matbaacılık, İstanbul, 2019, s. 23-74.
- ÇELİK, Anıl, *Yalova İli Yerli Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, T.C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi,

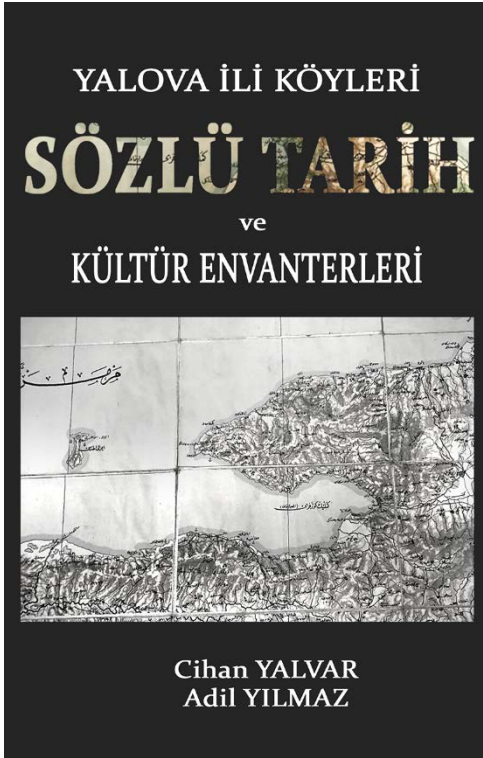
Bursa, 2018.

KAÇAR, Turhan, “Roma’dan Bizans’a Yalova ve Çevresi”, *Geçmişten Günümüze Yalova*, ed. Ahmet Taşağıl, Çevik Matbaacılık, İstanbul, 2019, s. 18-19.

YALVAR, Cihan, “Anadolu’da Son Türk İskânı: İznik İmparatorluğu’nda Kuman-Kıpçaklar ve Yalova Kazımiye (Yortan) ile Elmalık (Saruhanlı) Köylerindeki Varlıkları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (TDAV)*, C. 127, S.250, (2021), s. 11-36.

Ekler

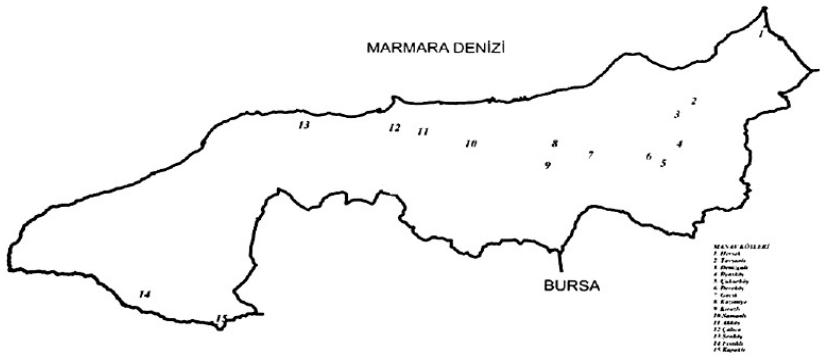
Ek.1. Yalova İli Köyleri Sözlü Tarih ve Kültür Envanterleri Kitabının Dış Kapağı ve İçindekiler Kısmı

İÇİNDEKİLER

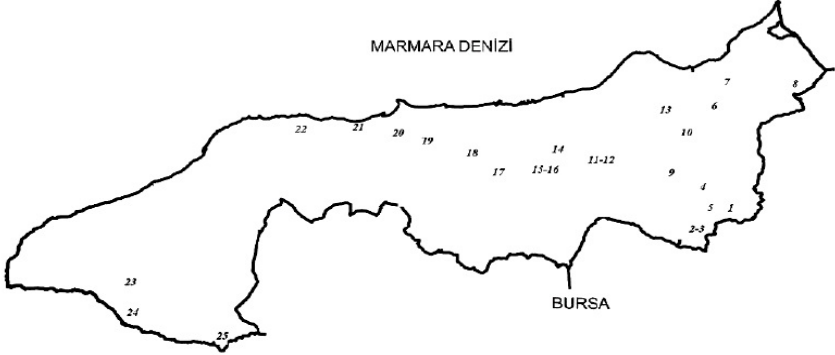
Sunuş	7
Önsöz	9
Giriş	11
Amaç, Kapsam ve Teşekkür	15
BÖLÜM I	
Yalova İli Köyleri Sözlü Tarih Çalışması	17
BÖLÜM II	
Yalova İlinin Köyelerinin Yerleşim Tarihleri	91
BÖLÜM III	
Yalova'nın Köy Mezarlıkları	103
BÖLÜM IV	
Yalova'nın Köylerindeki Yatır ve Dedeler	105
SONUÇ	107
BÖLÜM V	
Çalışma Esnasında Çekilmiş Bazı Fotoğraflar	109

Ek.2. Yalova'da Bulunan Manav Köyelerinin Yerleşim Haritası (Elmalık Köyü Hariç)

Harita 1. Yalova İli genelindeki Manav Köyleri

Ek.3. Yalova İli Genelinde Bulunan Dede/Yatırların Konumları

Harita 5. Yalova'daki Dede ve Yatırların konumları

Ek.4. Samanlı Köyü'nde Bulunan İsimsiz Dede/Yatır Mezarı

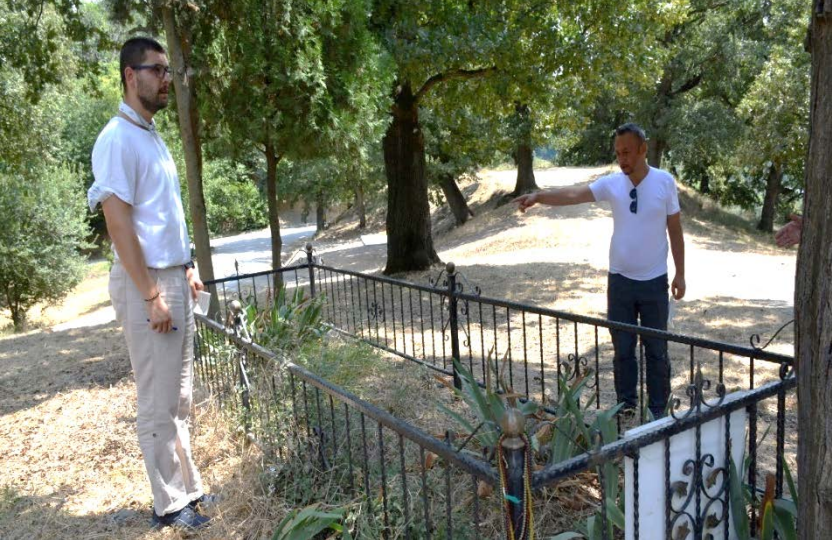
Ek.5. Elmalık Kalesi Civarında Bulunan Grek/Latin Alfabe-
sindeki Türkçe Mezar Taşı

Ek.6. Höyüktepe Anıt Mezarı (Kurganı)

Ek.7. Çukurköy'de Bulunan Erenler İsimli Dede/Yatır Mezarı

Ek.8. Denizçalı'da Bulunan Dede/Yatır Mezarı

Ek.9. Gacık'ta Bulunan Murat Dede isimli Dede/Yatır Mezarı**Ek.10.** Şenköy'de Bulunan Yaren Baba İsimli Dede/Yatır Mezarı

Ek.11. Akköy'de Muhtarlık Tabelası

Geyikdere Köyü Mezarlığında Bulunan Orta Asya Tipindeki Bir Heykel

Adil Yılmaz*

2021 yılı içerisinde gerçekleştirdiğimiz Yalova İli Köyleri Sözlü Tarih ve Kültür Envanteri saha çalışmamız sırasında, Altınova İlçesi Geyikdere Köyü Mezarlığında, bölgedeki diğer mezar taşlarına benzemeyen bir taş heykelle karşılaştık. Bu çalışmamızda bu heykeli ve heykelin dikilme tarihiyle ilgili bazı tesbitlerimizi anlatacağız.

2021 yılı içerisinde Prof. Dr. Ahmet Taşağıl hocamızın bilimsel danışmanlığında¹ ve Yalova İl Özel İdaresi'yle Halil İnalıcık Enstitüsünün destekleriyle gerçekleştirdiğimiz Sözlü Tarih ve Kültür Envanteri çalışmamız sırasında,² daha önce envanterlere geçirilmemiş çok sayıda arkeolojik eser ya da yapıyla da karşılaştık. Bizim çalışmamız arkeolojik bir araştırma olmadığı için bu eserleri gerekli kurumlara bildirdik.

Arazi çalışmamız sırasında karşımıza çıkan bir taş eser özellikle ilgimizi çekti. 30 Ekim 2021 günü ziyaret ettiğimiz Geyikdere Köyünün Mezarlığının arka kesiminde yer alan ve insan formu özellikleri taşıyan bu taş heykelin yüksekliği 81 cm, ge-

* Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Doktora Öğrencisi, e-Posta: adilyilmaz75@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3971-9464.

¹ Arazi ve yayın ekibimiz Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Dr. Öğrencisi arkeolog ve tarihçi Adil Yılmaz, Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü araştırma görevlisi ve Doktora Öğrencisi Cihan Yalvar ve Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Doktora Öğrencisi Ayberk Özel'den oluşmaktadır.

² Çalışmamızla ilgili detaylı bilgi için: Yalvar, C., Yılmaz, A., Yalova İli Köyleri Sözlü Tarih ve Kültür Envanterleri, Gaye Kitabevi: 2022.

nişliği alt tarafında 57 cm olup kalınlığı ise 7.5 cm'dir. Taşın üzerinde ilk bakışta herhangi bir şekil ya da iz görülmemektedir.³ Ancak erken dönemlerden itibaren bölgede bulunan heykel kültürüyle de alakası kurulamayacak denli farklı olan bu heykelle ilgili çalışmalarımıza, arazi çalışmamız sonrasında da devam ettik.

Fotoğraflar üzerinden yaptığımız çalışmadaki ayrıntılar bizi oldukça şaşırttı. Heykelin batı tarafına bakan yüzünde herhangi bir çizim ya da işaret görülmemektedir. Taşın bu yüzü düz bir şekilde işlenip bırakılmıştır. Taşın doğu'ya bakan yüzünde ise çıplak gözle seçilemeyen bazı şekillere rastladık.⁴ Taşın yüzü olduğunu düşündüğümüz kısımdaki hat ve çizgiler çok belirsizdir. Asıl çizimler gövde kısmında yer almaktadır.⁵ Gövdenin sağ ve sol tarafında, karın hizasına inen iki kol figürü bulunmaktadır. Kollar göbek hizasına doğru birbirine kavuşacak durumda çizilmiş olup sağ eliyle(?) kap olduğunu düşündüğümüz bir figürü tutar vaziyettedir. Toprağa yakın olan ve bel hizası olabilecek yerdeyse bir kemer göze çarpmaktadır. Heykel bu haliyle ya çok aşınmış ya da yarım bırakılmış izlenimi vermektedir.

Taşın konumu da önemlidir. Doğu-Batı doğrultulu konumlanmış olan taşın ön yüzü doğu'ya bakmakta olup İslam öncesindeki Türklere görülen güneşin doğduğu yönün kutsallığıyla alakalı olmalıdır. Moğolistan'da Gök Türk dönemine ait olan ve kazı ve araştırmalarını yaptığımız anıt alanlarda da bu durum özellikle göze çarpmaktadır. Adına anıt alan yapılan kişinin sağlığında öldürdüğü düşman sayısı kadar dikilen şekilsiz taşlar olan balballar, anıt alandan güneşin doğduğu tarafa doğru dizilmektedir.

Buraya kadar taş'ın genel durumunu anlatmaya çalıştık. Bundan sonrasındaysa bu taş'ın kimler tarafından, ne zaman ve neden dikildiği sorularına cevap vermeye çalışacağız.

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu tür bir ikonografi bölge ve Anadolu coğrafyası için oldukça yabancıdır. Erzurum çevresinde 13. yy'a tarihlendirilen ve Gürcü Krallığı topraklarına yer-

³ Yalova İl merkezine 23, Altınova İlçe merkezineyse 7 km mesafede olan Geyikdere Köyü 93 Harbi sonrasında gelen muhacirler tarafından kurulmuştur. Bkz. Fotoğraf: 1.

⁴ Fotoğraf: 2

⁵ Fotoğraf: 3.

leşen Kıpçaklar'a ait çok sayıda heykel tesbit edilmiştir. Benzer bir örnek Eskişehir'in İnönü İlçesindeki mezarlıkta 2019 yılında bulunmuştur. ⁶ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Tarih Bölümünden bir ekip tarafından bulunan o örnekte tarihlendirme ve stille ilgili herhangi bir görüş ileri sürülmemiştir. ⁷

Daha öncesini bir tarafa bırakacak olursak⁸ bu coğrafyaya oldukça yabancı olan bu ikonografiye Milattan Sonra 5. yy'dan itibaren Altay Dağları ve Moğolistan Bozkırlarından başlayarak günümüzdeki Ukrayna topraklarına kadar uzanan Bozkır coğrafyasında rastlamaktayız. Özellikle 11. ve 12. yy'larda Kuman-Kıpçakların Batı'ya göç ederek Doğu Avrupa'ya yerleşmeleriyle beraber bu heykel tipi bölgede daha sık olarak görülmeye başlanmıştır. Ancak 13. yy'in ilk yarısında başlayan Moğol akınları sonucu Kuman Kıpçak gruplarının önce Macaristan'a, ardından Balkanlara dağılmalarıyla birlikte bu taş heykel ikonografisi bölgede kaybolmuş, ancak Moğolistan'da bu gelenek 16. yy'a kadar biçim değiştirerek sürmüştür.

Bu taş heykel kültürüyle ilgili şimdiye kadar elimize ulaşan örnekler özellikle Gök Türk Kağanlığı dönemine (M.S. 552-742) ait olup o heykellerin aslında tek bir konuyu anlatmaktan ziyade farklı anlatımları içerdiğini düşünmekteyiz.⁹ Ancak bu anlatımlar başka bir çalışma konusu olduğu için bu makalede yer vermeyeceğiz.

Gök Türk dönemine ait olan bu heykellerin tek bir ikonografisi de bulunmamaktadır. Bazıları bağdaş kurmuş vaziyette, bazıları ayakta, bazılarıysa bellerine kadar toprağa gömülü olarak betimlenmişlerdir.¹⁰ Bahse konu bu heykeller oldukça detaylı şekilde ve vücut anatomileri de neredeyse eksiksiz şekilde

⁶ Fotoğraf: 4.

⁷ <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakanuvis/issue/51217/666602?fbclid=IwAR32WLMiflMw3feIGOeKuNjGIMBF0ThEcs81oRQLI-FQuNZravuB88eyxTs>

⁸ Bu taş heykel geleneğinin kökenleriyle ilgili olarak bkz: Yılmaz, Adil, Tebriz Azerbaycan Müzesinde Sergilenen Balbal Formlu Heykeller ve Bunların Genel Türk Tarihi Açısından Önemi, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, MSGSÜ: 2012

⁹ Doktora tezimde çalıştığım konulardan birisi olan bu heykeller hakkında hazırlamış olduğum bir sempozyum bildirisini yakın zamanda yayınlanacaktır. (A.Y.)

¹⁰ Fotoğraflar: 5-6-7

işlenmişlerdir. Bizim Geyikdere Köyünde karşılaştığımız heykel örneğine en yakın heykelse Moğolistan'ın Bayan-Ölgii İli sınırları içerisinde bulunan bir heykel örneğidir.¹¹ Bu heykel diğer öenkeler gibi değildir. Antropolojik özellikler ve diğer süslemeler kazıma tekniğiyle heykelin üzerine çizilmiştir.

Kuman Kıpçak gruplarının göç ederek yerleştikleri coğrafyalarda bu geleneği devam ettirmedikleri genel olarak kabul görmektedir. Macaristan, Romanya ya da Gürcistan gibi ülkelerde gerek taş bulunamaması gerekse bölgedeki baskın Hristiyan kültürün etkisiyle bu taş işçiliğini devam ettirmemişlerdir. Bir diğer önemli sebepse taşları işleyecek ustaların bulunamaması olmalıdır. Çünkü taş işçiliği de diğer pek çok meslek gibi gelenekseldir ve herhangi bir sebeple gelenekte meydana gelen kopukluk, o zanaatın yok olmasına ya da biçim değiştirmesine sebep olur.

13. yy bütün dünya tarihi için önemli ve karışık bir yüzyıldır. Özellikle 1218 yılından başlayarak, Moğolların önce Batı Türkistan'a, arkasındansa Ön Asya ve Doğu Avrupa üzerine düzenledikleri hareketler, bu bölgelerde bulunan Harzemşah, Selçuklu vb hanedanları ya yıkmış ya da vassal derecesine düşürmüştü. Doğu Avrupa'daysa durum biraz daha farklıydı. O tarihlerde Doğu Avrupa Bozkırlarında hakimiyet Kuman-Kıpçak Boylarında idi. Kuzeyde ise bugünkü Kazan şehri yakınlarında Bulgar Hanlığı, batı tarafındaysa Rus Knyazlıkları vardı. 1230 yılından itibaren Batu Han'ın Doğu Avrupa'ya gelmesiyle birlikte onun egemenliğini kabul etmek istemeyen Kuman-Kıpçak boyları Moğollarla savaşmış, ancak tutunamayarak önce Macaristan'a, ardından Balkanlar'a geçmişlerdi. Tarihler kesin değildir ancak 1240 yılından hemen önce, bu Kumanlardan bir grup İznik Krallığı tarafından Trakya ve Makedonya'daki sınır bölgelerine yerleştirilmiştir. Bizim için asıl önemli olan Kuman kitlesi ise, yine İznik Krallığı tarafından Menderes Vadisi ve Frigya'ya yerleştirilmişlerdir.¹² Tahminimizce Startiotes olarak yerleştirilen bu Kuman kitleleri yalnız adı geçen bölgelere değil, İznik Krallığının özellikle Anadolu topraklarının stratejik görülen hemen her yerine yerleştirilmiş olmalıdır. Zira Kumanları bölgeye

¹¹ Fotoğraf: 8

¹² Georg Ostrogosky, *Bizans Devleti Tarihi*, TTK: 2015, s.409.

yerleştiren İznik Kralı Vatatzes aynı zamanda ülkesinin ekonomik olarak kalkınması için de uğraşmış, özellikle tarım ve ticareti desteklemiştir. ¹³ Yerleştirilen bu Kuman nüfusunun da askeri güvenlik yanında üretimin arttırılabilmesi amacıyla eski ve terk edilmiş yerleşimlere yerleştirildiklerini düşünebiliriz. Geyikdere Köyün mezarlığında bulduğumuz Orta Asya tipindeki heykelin de bu Kuman gruplarından birinin, büyük olasılıkla beylerinden biri için dikildiğini ancak herhangi bir sebeple yarım bırakılmış olabileceğini düşünüyoruz.

Böyle bakıldığında Yalova ve civar bölgelerdeki Türk yerleşiminin kabul edilenden, yani Osmanlı'nın bölgeye hakim olmaya başladığı tarih olan 1300 yılı civarından 50-60 yıl daha erkene çekilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bu konuyla alakalı Yalova'da ve çevre illerde keşfettiğimiz bazı arkeolojik eserleri de yayına hazırlamaktayız. Böylece özellikle Selçuklu sonrasındaki dönemde bölgenin nasıl hızla ve bir anda Türkleştiği sorusunun da cevabı açığa çıkmış olacaktır.

Kaynakça

- Archaeological Relics of Mongolia, Mongolin Khun Çuluu, UB: 2016
- Kahraman, N, Arıkan, R., Çetin, M. Can, "Orta Asya Taş Heykellerine Anadolu'dan İstisnai Bir Örnek: İnönü Taş Heykeli", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi Söğüt Özel Sayısı*, Cilt: 4, 2019.
- Ostrogosky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, TTK: 2015.
- Taşgaıl, Ahmet, Yılmaz, Adil, "Yalova Geyikdere Köyünde Keşfedilen Orta Asya Tipindeki Bir Heykel Hakkında", *Türk Dünyası Tarih-Kültür Dergisi*: 425, Haziran 2022.
- Yalvar, Cihan, Yılmaz, Adil, *Yalova İli Köyleri Sözlü Tarih ve Kültür Envanterleri*, Yalova: 2022.
- Yılmaz, Adil, "Tebriz Azerbaycan Müzesinde Bulunan Balbal Formlu Heykeller ve Bu Heykellerin Genel Türk Tarihi Açısından Önemi", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü: 2012.

¹³ Ostrogosky, *a.g.e.*, s.409.

Fotoğraflar

Fotoğraf: 1

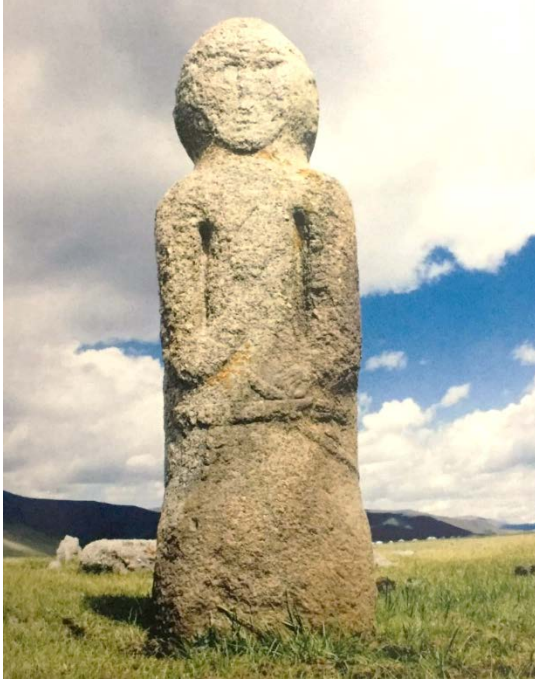

Fotoğraf: 2

Fotoğraf: 3

Fotoğraf: 4. Eskişehir İnönü Mezarlığında bulunan taş heykel
(Mehmet Can Çetin arşivi)

Fotoğraf: 5. Moğolistan

Fotoğraf: 6. Moğolistan Khentii İli Delgerkhaan İlçesi yakınları (18.07.2017)
Adil Yılmaz arşivi

Fotoğraf: 7. Moğolistan Harhorin yakınları (26.07.2018)
Adil Yılmaz arşivi

Fotoğraf: 8. Moğolistan Bayan-Ölgii İli

